

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ABBASİ DEVLETİ SUGÛR (SINIR) VE AVÂSİM (SINIR ÖNCESİ)
ŞEHİRLERİ (VIII. VE X. YÜZYILLAR ARASI)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İbrahim SÜNBL

**Enstitü Ana Sanat Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Ortaçağ**

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mahmut KIRKPINAR

AĞUSTOS – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

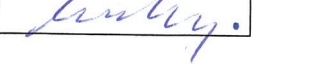
ABBASİ DEVLETİ SUGÛR (SINIR) VE AVÂSİM (SINIR ÖNCESİ)
ŞEHİRLERİ (VIII. VE X. YÜZYILLAR ARASI)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İbrahim SÜN BÜL

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Ortaçağ

“Bu tez 28/08/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Üyesi Mahmut Kırkpınar	Başarılı	
Prof. Dr. Hasim Şahin	Başarılı	
Doç. Dr. Telay metin	Başarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	İbrahim SÜNBÜL
Öğrenci Numarası	:	Y166012017
Enstitü Anabilim Dalı	:	Tarih
Enstitü Bilim Dalı	:	Ortaçağ Tarihi
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Abbasi Devleti Sugûr (Sınır) ve Avâsım (Sınır Öncesi) Şehirler (VIII. ve X. Yüzyıllar Arası)
Benzerlik Oranı	:	% 20

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

İbrahim SÜNBÜL
.19...../...09.../2019.....
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Mahmut KIRKPINAR

Tarih: 19.09.2019

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Ortaçağ İslâm Tarihini temsil eden dönemler içerisinde önemli, önemli olduğu kadar da uzun bir zaman diliminde varlığını devam ettirebilme iradesini gösterebilmiş Abbasi Devleti ve devleti oluşturan sınırları, sınır komşuları özellikle de VIII. ve X. Yüzyıl sürecinde, sürekli mücadelelere konu olmuş, Sugûr ve Avâsım şehirleri dikkatimizi çekmiştir. Bu doğrultuda Abbasiler Dönemi Sugûr ve Avâsım şehirlerini çalışmayı kararlaştırdık. Sugûr ve Avâsım şehirleri dediğimiz zaman ilk akla gelen Abbasi-Bizans devletinin Kuzey Batı ve Güney Batı sınırlarını oluşturan bölgelerde bulunan şehirlerdir. Bunlardan bazıları Adana-Misis (Massisa), Antakya, Diyarbakır (Amid), Erzurum (Kalikalâ), Malatya, Maraş, Tarsus'tur.

Dönemin iki büyük devleti (Abbasi-Bizans), tarihi süreç içerisinde devam edegelen hâkimiyet ve varlığını sürdürebilme mücadelesinin bir gereği olarak bahse konu sınır ve sınır öncesi şehirleri, sürekli bir şekilde savaş alanına dönüşmesi kaçınılmaz bir gerçekliktir. Döneme ait iki devleti yakından ilgilendiren ve birçok tarihi olaya sahne olmuş bu şehirlerle ilgili böyle bir çalışmanın tarihi ve kültürel açıdan önemli olduğu açıktır.

Kadim geçmişe sahip bu şehirlerde yaşanmış olan savaşlar, barışlar, şehirlerin el değiştirmeleri, şehirlerde yapılan askeri tahkimatlar, (Kaleler, Burçlar, Ribâtlar, vd.) şehirlerarası geçiş noktaları, geçitler, köprüler, akarsular, bütün bu hareketlilik içerisinde şehirde yaşanan sosyal hayatla ilgili yaşanmışlıklar, çalışmamızı oluşturmaktadır.

Çalışma konusunun tespitinde ve çalışmam sırasında yönlendirme ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mahmut KIRKPINAR'a sonsuz müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.

İbrahim SÜNBL

28.08.2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vi
ÖZET.....	vii
SUMMARY	viii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: SUGÛR VE AVÂSİM ŞEHİRLERİNİN KURULUŞ SÜRECİ	12
1.1. Sugûr (Sınır) ve Avâsım (Sınır Öncesi) Şehirleri	12
1.1.1. Hz. Peygamber (s.a.v) Dönemi	16
1.1.2. Hulefâ-i Râşid'in Dönemi.....	17
1.1.3. Emevi Devleti Dönemi	21
1.2. Sugûr Ve Avâsım Bölgesinde Önemli Yollar, Yerler Ve Geçitler	23
1.2.1. Rakka Sugûru'l-Cezeriyye Yolu.....	23
1.2.2. Sugûri'ş-Şâmiyye'ye Haleb Üzerinden Konaklama Yerleri.....	24
1.2.3. Sugûr ve Avâsım Bölgesi Geçitler.....	24
1.3. Sugûr ve Avâsım Bölgelerinde Türkler	26
BÖLÜM 2: SUGÛRÜ'Ş-ŞAMİYYE (ŞAM BÖLGESİ SINIR ŞEHİRLERİ).....	30
2.1. Adana-Ceyhan.....	30
2.1.1. Abbasi Komutanı Yezid b. Mezdey'in Bizans'a Seferi, Sonrasında Yaşanan Barış Görüşmesi	32
2.1.2. Halife Memun Dönemi İslâm Ordusu'nun Kilikya (Adana-Tarsus) Seferi...33	
2.1.3. Abbasi-Bizans Arasında Esir Mübadelesi	33
2.1.4. H.284/M. 900 Yılı Olayları.....	34
2.1.5. H. 350/M.961 Yılında Sınır Şehirleri Boyunca Abbasi-Bizans Savaşları	36
2.2. Misis (Massisa)	38
2.2.1. Bizans'ın H.215/ M. 830 Yılı Yenilgisine Karşı Misilleme	39
2.2.2. H. 353/M.964 Yılında Bizans'ın Tarsus ve Massisa'ya Saldırısı.....	42
2.3. Tarsus	43
2.3.1. Halife Mehdi'nin Tarsus'tan Bizans'a Seferi	45
2.3.2. Tarsus'ta Meydana Gelen Olaylar Ve Esir Mübadelesi.....	48
2.3.3. H.215/M.830 Senesi Halife Memun'un Bizans Topraklarına Seferi.....	49

2.3.4. Tarsus Bölgesinde Bizans-Abbasi Arasında Esir Mübadelesi.....	50
2.3.5. Halife Me'mun'un Tarsus Civarında Ölümü, Defnedilmesi ve Sonrasındaki Gelişmeler	51
2.3.6. Ahmed b. Tulun'un Tarsus Üzerine Seferi ve Lü'lü'e'nin Bizans'ın Elinden Alınması	51
2.3.7. Ahmed b. Tulun'un Vefatı, Bâzmâr'ın Bizans'a Seferi ve Tarsus'a Dönüşü	53
2.3.8. Humâreveyh b. Ahmed b. Tulun'un Bizans Üzerine Seferleri.....	55
2.3.9. H.283/M.896 Yılında Yaşanan Abbasi Devletinin İç Sorunu	55
2.3.10. Bizans Ordusunun Tarsus ve Civar Bölgelere Saldırısı.....	57
2.3.11. H.302/M.915 Yılında İki Ordunun Savaşı	58
2.3.12. Tarsus Valisi Semel'in Bizans Topraklarına Seferi.....	60
2.3.13. Bizans'ın Denizden Tarsus Şehrine Saldırısı.....	60
2.3.14. H.349/M.960 Yılında Seyf'üd-devle'nin Bizans'a Seferi	61
2.3.15. H.359/M. 970 li Yıllarda Bizans'ta İç Karışıklıklar ve Tarsus'lu Fokas'ın Soyundan Gelen Nikefor'un Taht Mücadelesi	62
2.4. Ayn Zerba, Haruniyye, Kenise.....	63
2.4.1. Kenise'ye Bizans'ın Saldırısı.....	64
2.4.2. H.180-183/M.797-799 Yıllarında Halife Harun Reşid'in Aynu Zerbe (Adana Dolayları) -Haruniyye (Osmaniye Dolayları)'de Faaliyetleri.....	64
2.4.3. Bizans Ordusunun Ayn Zarba'ya Saldırısı	65

BÖLÜM 3: SUGÛRÛ'L-CEZERİYYE (CEZİRE BÖLGESİ SINIR

ŞEHİRLERİ)	68
3.1. Maraş (Germanika)	68
3.1.1. H.152-157/M.769-774 Yılları Arasında Halife Mansur'un Maraş ve Çevresine Yaptığı Seferler ve Faaliyetleri	69
3.1.2. H.161/M.778 Yılında Bizans'ın Maraş'a Saldırısı	70
3.1.3. H.186/M.802'de Harun Reşid'in Oğlu Kasım'ın Maraş Çevresine Seferi	71
3.1.4. Bizans Kralı Nikeforos'un Vergi Ödemeyeceğini Bildiren Mektubu Üzerine Harun Reşid'in Bizans Seferi	72
3.1.5. H.191-192/M.807-808 Yılı Bizans'ın Maraş'a Saldırısı ve Esir Değişimi ...	73
3.1.6. Bizans Saldırısına Karşı Maraş Halkının Malatya'ya Yardımı	74
3.1.7. Bizans'ın Maraş Saldırısı ve Esir Mübadelesi	74

3.1.8. H.332/M.944 Yılında Seyf'ud-Devle'nin Maraş'ı Alması	75
3.1.9. H.350/M.961 Yılında Bizans'ın Maraş ve İskenderun'a Saldırısı ile Bölgeye Hâkimiyeti	76
3.2. Hades.....	77
3.2.1. Halife Mehdi Dönemi Sınır Şehirlerindeki Abbasi-Bizans Faaliyetleri (Tarsus ve Hades Şehirlerinin Yeniden İnşası).....	78
3.2.2. H.162/M.779 Yılında Bizans'ın Hades'e Saldırısı-Abbasi'nin Anadolu'ya Seferi	78
3.2.3. Hades ve Zibatra Kalesi	79
3.2.4. H.169/M.786 Yılında Bizans Ordusunun Hades Şehrine Saldırısı.....	80
3.2.5. Sınır Şehri Olayları ve Hades'te iki Ordunun Karşılaşması	80
3.3. Malatya (Melitene)-Samsât (Sumeysât)-Zibatra.....	80
3.3.1. Rum Kayseri'nin Malatya ve Kâlikâla'ya Saldırısı	81
3.3.2. Bizans Ordusunun Zibatra'ya (Malatya ve Civarı) Saldırısı	83
3.3.3. H.149/M.766 yılında Halife Mansur'un Bizans İle Malatya Üzerinden Kemah (Erzincan) Mücadelesi.....	87
3.3.4. H.249/M.863 Yılı Malatya Savaşı	88
3.3.5. Mustain Billâh Döneminde Abbasi-Bizans Savaşı ve Malatya'da Deprem ..	88
3.3.6. Abbasi ve Bizans Ordusunun Malatya'da Karşılaşması	88
3.3.7. Bizans Ordusunun Malatya'ya Saldırısı	89
3.3.8. Said b. Hamdân'ın Malatya Seferi.....	90
3.3.9. H.380/M.990 lı yıllarda Malatya Şehrinde Yaşananlar	92
3.4. Amid (Diyarbakır).....	93
3.4.1. H.242/M.857 Yılında Bizans Ordusunun Amid'e Saldırısı.....	94
3.4.2. H.355/M.966 Yılı Bizans Ordusunun Amid'e Başarısız Kuşatma Hareketi .	94
3.4.3. H.362/M.973 Yılında Bizans'ın Amid'e Saldırısı	95
3.4.4. Bardas Skleros'un Adudud-Devle'nin Himayesine Girmesi	95
3.5. Silvan (Meyyâfârikîn)	96
3.5.1. Harun Reşid'in Bizans Topraklarına Seferi	97
3.5.2. H.341/M.953 Yılı Abbasi-Bizans'ın Karşılıklı Taarruzları ve Meyyâfârikîn.....	98
3.6. Erzurum (Theodosiopolis)-(Kâlikâle).....	98
3.6.1. Halife Mansur'un Erzurum ve Malatya'yı Yeniden İnşası.....	99
3.6.2. H.177/M.794 Yılı Olayları.....	100

3.6.3 H.225/M.840 Yılında Yaşanan Erzurum Depremi	100
3.6.4. İslam Ordusunun Bizans Üzerine Seferi	101

BÖLÜM 4: AVÂSİM ŞEHİRLERİ..... 102

4.1. Antakya	102
4.1.1. Halife Mansur'un Sınır ve Sahil Şehir ve Kalelerin Bakım-Onarımı	105
4.1.2. H.225/M.840 Yılında Bizans'ın Antakya Saldırıları	106
4.1.3. Esir Değişimi Sonrası Ahmed b. Said'in Bizans'a Kış Seferi ve Antakya..	107
4.1.4. Bizans'ın Antakya'ya Deniz Seferi ve Esir Mübadelesi.....	107
4.1.5. Ahmed b. Tulun'un Antakya Seferi.....	108
4.1.6. Bizans Ordusunun Sınır Şehirlerine Saldırısı ve İslam Ordusunun Antakya Şehrini Fethi	108
4.1.7. Bizans Ordusunun Humus Sonrası Antakya ve Halep'e Saldırısı	109
4.1.8. H.349/M.960 Yılda Sonraki Süreçte Bizans'ın Sınır Savaş Stratejileri	112
4.1.9. Abbasi-Bizans'ın Bekcûr'a Karşı İttifaki	112
4.2. Menbic-Dülük-Kurus-Tizin-Raban.....	113

BÖLÜM 5: SUGÛR VE AVÂSİM ŞEHİRLERİNDE SOSYO- EKONOMİK

HAYAT VE DİPLOMATİK FAALİYETLER 115

5.1. Sugûr ve Avâsım Şehirlerinde Yaşayan Halkların Hayat Tarzı ve Ekonomi	115
5.2. Sugûr ve Avâsım Şehirlerinde Yaşanan Depremler ve Kıtık	119
5.2.1. Mağrib ve Sûgur Şehirlerinde Yaşanan Depremler	119
5.2.2. H.330/M.942 Yılında Yaşanan Kıtık ve Diğer Gelişimler	120
5.3. Sugûr ve Avâsım Şehirlerinde Esir Mübadeleleri.....	121
5.3.1. Abbasi-Bizans Arasında Esir Mübadelesi	121
5.3.2. H.295/M.908 Yılında Yapılan Esir Mübadelesi	122
5.3.3. H.305/M.918 Yılı İki Ülke Arasında Esir Mübadelesi	122
5.3.4. Muzafferin Bizans Seferi ve Esir Mübadelesi	123
5.3.5. Abbasi-Bizans Arasında Esir Mübadelesi	123
5.3.6. H.331/M.943 Yılı Mendil Olayı ve Müslüman Esirlerin Kurtarılması	123
5.3.7. H.335/M947 Yılı Abbasi-Bizans Arasında Esir Mübadelesi.....	124

SONUÇ	125
KAYNAKÇA	131
EKLER	140
ÖZGEÇMİŞ	141

KISALTMALAR

AÜ	: Ankara Üniversitesi
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
İSTEM	: İslam, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musiki Dergisi
İUHF	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
km.	: Kilometre
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
MÜ	: Marmara Üniversitesi
s.	: Sayfa numarası
TDİA	: Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi
trc.	: Tercüme Eden
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve Diğerleri

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	√	Doktora	
Tezin Başlığı: Abbasi Devleti (Sınır) ve Avâsım (Sınır Öncesi) Şehirleri (VIII. ve X. Yüzyıllar Arası)			
Tezin Yazarı: İbrahim SÜN BÜL Danışman: Dr.Öğr.Üyesi Mahmut KIRKPINAR			
Kabul Tarihi: 28 Ağustos 2019 Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 140 (tez) + 1 (ek)			
AnaBilim Dalı: Tarih		Bilim Dalı: Ortaçağ	
<p>Sugûr (Sınır) ve Avâsım (Sınır'ın öncesi) şehirleri dendiği zaman ilk akla gelen Abbasi-Bizans Devlet'lerinin Kuzey Batı ve Güney Batı kesiminde oluşan sınır bölgeleri olacaktır. Sınır ve Sınır'ın gerisinde var olan şehirlerin gerek sözlük anlamı, gerekse kelime anlamlarını açıklamaya çalıştık. Şehirlerin kuruluşu ve tarihi süreç içerisinde geçirmiş olduğu evreler anlatılırken, bu iki olgunun birbirleri için ne anlam ifade ettikleri dile getirilmiştir.</p> <p>Özellikle İslam coğrafyası üzerinde Sugûr ve Avâsım şehirlerinin oluşumu ilk Hulefa-i Raşid'in döneminde gerçekleşmiştir. İslam ordularının Arabistan dışındaki bölgelerde yapmış olduğu fetih hareketleri sonucunda İslam Devleti'nin sınırlarının Toroslarda, Bizans devleti ile doğal sınırlar oluşturduğunu görüyoruz. Bu şehirlerden bazıları Adana, Tarsus, Antakya, Malatya, Erzurum (Kalikâla), Diyarbakır ve Maraş olup, Emevi ve Abbasi devletlerinin Anadolu'da sınır (Sugûr) şehirlerini oluşturduklar ve dönemin önemli üsleri haline geldiler.</p> <p>VIII. ve X. Yüzyıllarda Sınır (Sugûr) ve Sınır öncesi (Avâsım) şehirlerinde, iki ülke arasında yaşanan sürekli savaşlar neticesinde el değiştirmeler yaşandığı, bunun sonucunda da bu bölgedeki şehirlerde sivil yaşantının çok ta kalıcı olmadığını görüyoruz. Savaş durumu sınır şehirlerinde daha çok savaşa hazır bir hayatı zorunlu hale getirmiştir.</p> <p>Her iki devlet için (Abbasi-Bizans) stratejik öneme sahip Sugûr ve Avâsım şehirlerine hâkim olunmak istenmesi, iki ülke arasında sürekli olarak devam eden savaşlar, savaş sonrası anlaşmalar, esir mübadeleleri, ödenen fidyeler, şehirlerde kurulan askeri amaçlı yapılar, yollar, akarsular, geçitler vd. hakkındaki bilgiler, çalışmanın büyük bir kısmını teşkil etmiştir. Çalışmamız; özelde Abbasi Sugûr ve Avâsım şehirlerinin ülke savunmasına katkıları, genelde ise; her devletin kendi sınır şehirlerinin, o ülke için neyi ifade ettiği konusunda açıklayıcı bilgiler içermektedir.</p>			
Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, Bizans Devleti, Abbasi Devleti, Sugûr (Sınır) Şehirleri, Avâsım (Sınır öncesi) Şehirler.			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	√	Ph.D.	
Title of Thesis: The Border Cities and The Behind Border Cities of Abbasid Empire			
Author of Thesis: İbrahim SÜN BÜ L		Supervisor: Assist. Prof. Mahmut KIRKPINAR	
Accepted Date: 28 August 2019		Number of Pages: viii (pre text)+140 (mainbody) 1 (app.)	
Department: History		Subfield: Medieval History	
<p>When it is said that Border and preborder cities, this means the border areas which occurs on the northeran West and southern West distincts of Byzantium. It is tried to explain the dictionary and wording meaning of the cities on the Border and behind the border. While it has been mentioning the foundation of cities and the phases on the historical process, it has been explaining what these two phenomenon means for each other.</p> <p>Especially on the islamic geography, Sugûr and Avâsim cities have been occured in the term of Hulefa-i Raşid first time. We can see that the borders of the islamic state occurs on the Toros with Byzantium by the conquest movements of the islamic army out of the areas of Arabia. Some of these cities are Adana, Tarsus, Antakya, Malatya, Erzurum, Diyarbakır and Maraş which constituted the border cities of Emevi and Abbasid states and they have become important bases of their terms.</p> <p>During VIII. ve X. centuries, in the border and behind border cities, the lands owners have changed continously due to wars between these two states, therefore it is seen that the civil life has not been permanent in these areas. State of war has made mandatory to get ready of life to the war.</p> <p>The biggest part of this study consists of the demand of ruling Sugûr and Avâsim cities which are strategically important for both states (Abbasid-Byzantium), continuous wars, agreements after wars, prisoner exchanges, paid ransoms, the military buildings, roads, rivers, passageways. The study contains the explanatory information about the contribution of the cities of Abbasid Sugûr and Avâsim to the defence of the country in particular, what each countries own border cities means for themselves.</p>			
Keywords: Medievam, Byzantium, Abbasid, Sugûr Cities, Avâsim Cities.			

GİRİŞ

İlk İslâm fetihlerinde yaşanan savaşlar sadece iki devletin silahlı güçlerinin karşılıklı çatışmasından ibaret değildi. Aksine savaş iki ülke arasında yaşanan gelişmelerin ilk aşamasını oluşturmaktaydı. Sonrasında ise çatışmanın getirmiş olduğu olumsuz sonuçların telafi edilmesi amacıyla diplomatik ilişkiler çerçevesinde barış görüşmeleri, esir mübadeleleri gibi bir dizi anlaşmaların da yapıldığı bir süreci bütün olarak kabul etmemiz gerekmektedir. İslam ordusunun, yapılan savaşın galibi olmasını sağlayan belirleyici gelişmelerin başında, savaş alanında gösterilen taktiksel birtakım gelişmelerle beraber, dönemin en gelişmiş silah araç gereçlerinin kullanılması önemli olsa da,¹ Müslümanların savaş alanında cesaret ve kahramanlıkları, çözümleri iyi tanımaları, düşman halkının kendi yönetiminden hoşnut olmaması ile savaş öncesi yapılan alan saha çalışmaları ve istihbarat bilgilerinin doğru ve zamanında değerlendirmeye alınması da bir o kadar önemlidir.²

Savaşın uzun sürmesi veya buna mukabil birtakım coğrafi şartların yanında savaş alanının genişlemesi gibi bir tarafı daha avantajlı duruma getiren gelişmeler de anlaşmaların yapılmasını gerekli kılıyordu. Bu durum gerek Bizanslılar gerekse Müslüman Araplar tarafından sınır oluşturma, zaman doldurma ve halklarının karşılaştıkları zorluklarla ilgili olarak bu tür anlaşmaları yapmak konusunda hem fikirdiler. Savaşma ve müzakere ile geçen süreç içerisinde belki de hiç kimsenin tahmin edemeyeceği bir takım yeni gelişmeler neticesinde çok sayıda insanın hayatlarında maddi ve manevi hasarlar bırakmasına izin vermeden mevcut olumsuz durumun geçitirilebilecek ümidiyle değişikliklere eğilim göstermekteydi.³ Bütün bunların yanında rahatlıkla şunu söyleyebiliyoruz. İslam fetihleri öncesinde Müslümanların barışı ve diplomasi dilini her zaman öncelemiş olduğunu, savaşı ise son seçenek olarak tercih ettiklerini görüyoruz.⁴

¹ “Mehmet Akbaş Suriye Fetihlerinde Müslümanları Başarıya Götüren Sebepler Üzerine”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. II, c. X, Diyarbakır, 2008, s. 109.

² Walter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, Çev. Mehmet Özey, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000, s. 355-356.; Ahmet Turan Yüksel, “Bazı Batılı Araştırmacılara Göre İlk İslâm Fetihleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 6, Konya 1996, s. 187-188

³ Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, s. 356.

⁴ Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, s. 356. ;İsrafil Balcı, *İlk İslâm Fetihleri: Savaş-Barış İlişkisi*, İstanbul: Pınar Yay., 2011, s. 205.;Fatih Oğuzay, “Fethedilen Bölgelerdeki Verimli Tarım Alanlarının Hulefâ-i Raşidin Dönemi İslam Fetihlerine Etkisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 9, Çanakkale 2016, s. 52.

Bizans İmparatorluğunun coğrafi sınırları Kıbrıs'a olduğu kadar Suriye'nin kuzeyinin de dâhil olduğu Kapadokya'nın güney doğu bölgesi ve hemen onun yukarı ve aşağı bölgeleri üzerinde bulunan Toros Dağlık alanı olarak sınırlandırabiliriz. Kıbrıs'ın yanı sıra, Batı Asya'daki sınır bölgesi Konya'nın ve Kayseri'nin güneyini ve Halep ve Antakya'nın Kuzey'ini ve göreceli olarak Suriye'nin kuzeyi ve Türkiye'nin güneydoğusunu ve Malatya'nın kuzeyini ve batısını ve doğuya doğru olan bölgeyi içine almaktaydı. Bu bölgeler günümüzde Türkiye'nin Adıyaman, Adana, Antakya, Elazığ, Erzincan, Gaziantep, Kayseri, Konya, Malatya, Maraş, Mersin, Niğde, Sivas, Urfa ve Suriye'nin Halep, Râkka, Hasaka, İdlib ve Hama şehirlerini içine almaktadır. Bütün bu adı geçen şehirler Müslüman akınlarına uğramış ve Bizans'ın elinde kalan bölgeler ise hala daha yoğun saldırılar, istilalar ve güvensizlikle karşı karşıya olmuşlardır.⁵

Sınır bölgeleri denildiğinde Bizans devletinin sınır kavramı ülkenin en ucunda bulunan dış bölümleri ya da Bizans devletinin kontrolünün sona erdiği noktalar anlamında kullanılmıştır. Aynı durum Abbasi devleti için de geçerlidir.⁶

Bu yaşanan yeni gelişme sonucunda, dönemin Bizans İmparatoru Heraklios, İslam ordularından gelebilecek tehdit ve tehlikelere karşı bölgede yaşayan halkının güvenliğini sağlamak amacıyla sınır hattını boşaltarak, daha güvenli olduğuna inandığı iç bölgelere yerleşimlerini sağladı.⁷ İşte Heraklios'un güvenlik amacıyla boşalttığı bu bölgelere, ilk defa Emeviler döneminde yeni yerleşim alanları oluşturularak, bölge savaş yapılmadan Müslüman Arapların hâkimiyeti altına girmiş oldu. Bu bölgeler doğal olarak iki devlet (Emevi-Bizans) arasında sınır hattını oluşturdu. Ülkenin sınır güvenliği olduğunda da; kontrolün ele geçirildiği bu bölgelere, ülkenin selameti ve daha rahat korunması amacıyla askeri mevkiiler oluşturuldu. Bu bölgelere de Sugûr (sınır) adı verildi.⁸

Avâsım şehirleri ise Sugûr (sınır) şehirlerinden bir önceki; merkeze daha yakın olan şehirler olup, savaş dönemlerinde sugûr (sınır) şehirlerinin askeri ve lojistik bakımdan

⁵ Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, s. 359.

⁶ Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, s. 359.

⁷ Kazım Paydaş, "Emeviler ve Abbasiler Döneminde Önemli Bir Sugûr Şehri Tarsus", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, s. 165-200.; Avcı, "Sugûr", *TDİA*, c. XXXVII, İstanbul: TDV Yayını, 2009, s. 473- 474.

⁸ Gürhan Bahadır, "Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Abbasi-Bizans Sınırı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy. 46,c.28, Ankara, 2009, s. 165.; Hakkı Dursun Yıldız, "Avâsım", *TDİA*, c. IV, İstanbul, 1991, s. 111.; Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 4. Baskı, İstanbul: İlgikültür Sanat Yayıncılık, 2011, s. 98.

desteklenmesi amacıyla malzeme depolama gibi kritik bir görevi de üstlenen mevkiiler olarak bilinir. Hatta sınırların düşman tarafından ele geçirilmesi durumunda, düşmanın daha iç bölgelere saldırmasına engel olması noktasında en az sınır (sugûr) şehirlerinin önemi kadar, avâsım şehirlerinin varlığı da o derece önemlidir. Sugûr ve Avâsım hattı olarak bilinen yerler sabit bir bölgeyi işaret etmemekte, yapılan mücadeleler neticesinde bu hat sürekli değişmekteydi. Kurulan bu şehirler sayesinde önemli bir savunma sistemi kurulmuş oldu. Bizans'ın İslam topraklarına kolayca saldırıları artık mümkün olmayacaktır.⁹

VIII. yüzyılın sonlarından itibaren IX. Yüzyılın başlarında birçok alanda yükselen yeni bir medeniyet ortaya çıkmıştır. Bu medeniyet Abbasi Devleti'nin halifesi Harun Reşid dönemidir.¹⁰ Halife Harun Reşid Doğuştan asker olduğu için, çok kez savaşlara kendisi katılır, halkından geçim durumu ile yakından ilgilenir, ihtiyaç sahiplerini kollar gözetir, ihtiyaçlarını giderir ve haksızlıkları ortadan kaldırmak için sık sık denetlemelerde bulunurdu.¹¹ Bölgeyi iyi bilmesi sorunlarını yakından takip etmesi bölgede idari bir değişikliğin gerekli olduğu düşüncesi ile sınırda yaptığı düzenleme ile Sugûr'ş-Şamiye'yi, Sugûr'ül- Cezeriyye'den ayırmıştır. İki ayrı bölge haline getirmenin yanında Antakya ve Membic'ten ayrı Dülük, Kurus, Tizin, Raban'ın da yer aldığı küçük yerleşimlerin Kinnesrine bağlılığına son vererek, bölge Avâsım bölgesi olarak belirlendi. Anadolu içlerine kadar ilerleyen bu hat, X. yüzyılda yapılan savaşlar neticesinde sınır hattı Tarsus'tan Halep'e kadar gerilemişti. Avâsım'ın merkezi durumunda bulunan Membic, yerini Antakya'ya bırakmıştır. Bundan sonra Avâsım'ın kuzey ve kuzeydoğu sugûr bölgesi kuşağı Tarsus, Adana, Misis, Zibatra, Maraş, Malatya ve oradan da Sümeysât'a kadar uzanmıştır.¹²

Bu nedenden ötürüdür ki, İlk fetih hareketleri sonrasında ve devam eden süreçte, Sugûr ve Avâsım şehirleri sürekli bir şekilde İslam ordusunun en fazla faaliyet gösterdiği alanlar haline gelmiştir. Sınır bölgelerine yerleştirilen, hem koruma, hem de saldırı

⁹ Pavlos E. Niavis, *The Relgn of Byzantine Emperor Nicephorus I. (802-811)*, Athenes, 1987, s. 196.; Hakkı Dursun Yıldız, "Avâsım", *TDİA*, c. IV, İstanbul 1991, S. 111-112.

¹⁰ Nadir Karakuş, *Abbasi Halifesi ve Frenk Hükümdarı Büyük Karl İlişkisi*, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017/2, c. 16, sy: 32, ss. 463-486.; Harun Özel, "Birinci Abbasi Devleti Döneminde Arapça İslami Bilgilerin Avrupa'ya Taşınmasında Tercüme Faaliyetlerinin Rolü, *Akademik Sosyal Araştırma Dergisi*", sayı. 28, Kahramanmaraş 2016, s. 415.

¹¹ Bahriye Üçok, *İslam Tarihi (Emevi-Abbasi)*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1968, s. 90.

¹² Yıldız, "Avâsım", s. 111-112.; Bahadır, "Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Abbasi-Bizans Sınırı", s. 175-176.; Gürhan Bahadır, "Ortaçağ Anadolu'sunda Türk-İslâm Medeniyetinin Oluşması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 8, sayı. 16, Hatay, 2011, s. 116.

amaçlı bu askeri birlikler, sınır güvenliğini sağlamalarının yanında mevsimsel olarak; yaz başlangıcında ve kış (Savâif ve Şevâtî)¹³ mevsimi girmeden, sonbahar aylarında Bizans topraklarına Anadolu'nun içlerine akınlar düzenliyorlardı. Bu süreç Bizans için de aynı şekilde işliyor. Onlar da Abbasi devleti sınır bölgelerine saldırılarda bulunuyorlardı. Başlangıçta bölgedeki insanlar yerli hıristiyanlardan ve Arap Müslümanlardan oluşmakta idi. Emevi devletinin yıkılarak, Abbasi devletinin iktidarı ele geçirmesi sonrasında özellikle Halife Mansur ve Halife Harun Reşid döneminde Sugûr bölgelerinin yeniden tahkim ve tadilat işlemlerinden sonra yeni askeri birlikler yerleştirilmesi, bu dönemde sınır güvenliğinin daha bir önem kazandığının göstergesidir.¹⁴ Bu amaç doğrultusunda Harun Reşid'in Antakya şehrine kadar gelmiş, oradan da Tarsus şehrinden Malatya da dâhil, bütün bu sınır hattını askeri açıdan güçlendirmiş ve teşkilat yapısını güncellemiş, bölgedeki kaleleri yeniden onarımını yaptırarak asker ve silah desteği sağlamıştır. Antakya, Misis, Adana ve Tarsus şehirlerinde de ribâtlar yaptırmıştır. Miladî 800'lü yıllardan itibaren de bölgeye dışarıdan Türk nüfus yerleştirilmiştir. Türklere Devlet ve Ordu işlerinde izzet ve iltifatlarda bulunulmuş, önemli görevler verilmiştir. Bu dönemde ilimsel çalışmalar teşvik edilmiştir.¹⁵

Halife Harun Reşid döneminde sınır, daha ziyade Kapadokya olmuştur. Yapılan savaşlar da bir anlamda gelenek halini almış düzenli olarak yaz kış seferleri düzenlenmiştir. Bu dönemde yapılan savaşlar artık İmparatorluğu fethetmek değil, Bizanslılara hayatı zorlaştırmak amacı taşımaktadır. Bu doğrultuda hasatlar yakılıyor, insanlar, sürüler ve hayvanlar yakalanarak başkente (Bağdat) götürülüyordu. Bu saldırılardan az zararla kurtulmayı amaçlayan Bizans ise saldırılardan önceden haberdar olmak için ateş kuleleri hattı yaptırarak, Kayış dağı üzerinden en son kule, imparator sarayında Bukoleon limanının üzerindeki fener terasındaydı. Fener yandığı anda sarayda

¹³ Mustafa Zeki Terzi, "Ordu Teşkilatı", Eyüp Baş (Ed), *İslam Kurumları Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2017, s. 164.

Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Çev. Zeki Meğamiz, c. I, İstanbul: Doğan Güneş Yayınları, 1971, s. 2.

¹⁴ Terzi, "Ordu Teşkilatı", s. 164.; Nahide Bozkurt, "Harun Reşid", *TDİA*, c. XVI, İstanbul: TDV Yayını, 1997, ss. 258-261.; Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, s. 36.

¹⁵ Recep Tuzcu, "Klâsik Hadis Kitaplarında Rivayetleri Bulunan Antakyalı Hadis Âlimleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVI, sayı. 25, Urfa 2011, ss. 7-46.; Zekeriya Kitapçı, *Türklerin İslâm Tarihindeki Yeri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, c. XI., s.V., Ankara: Emel Matbaacılık, 1972, s. 301.

bulunan saray mensupları doğrudan Yalova'ya giderek burada tehlike geçene kadar beklerlerdi. Bu kulelerin X. Yüzyıla kadar kullanıldığından bahsedilir.¹⁶

X. Yüzyıla gelindiğinde Bizans ordusunun sefer hazırlıklarının daha bir dikkatle hazırlandığını görülmektedir. İmparator sefere gideceği ülke hakkında detaylı bir istihbarat bilgisi topladıktan sonra hazırlıklarını ona göre yapmakta idi. Bu bilgiler içinde en önemli olanları, savaşa gideceği ülkenin su teminini sağlayan kaynakların durumu, bunlara akarsular, göller de dâhildir. Ulaşımı daha kolay kılabilmeyi sağlayan bölgede bulunan yolların durumu, ülkede bulunan kalelerin miktarları ve hali hazırda bulunduran asker ve silah miktarları, surların ve garnizonların genel durumları, kaleler arasındaki mesafeler, çevre bölgede bulunan köylerin barındırdığı özellikle genç erkek nüfus, mevcut otlak alanlarının varlığı ve büyüklüğü, öğrenilmesi gereken önemli konulardı. Bütün bunların yanında İmparator saldırıya geçmeden önce sınır tema'larının¹⁷ Komutanlarına bölgeye intikale geçtiklerini bu yüzden hazır durumda beklemeleri talimatını bildiriyordu.¹⁸ Bizans ordusu karmaşık kuşatma ve savunma pratiklerini geliştirdiler. Kale surlarını delmek için daha önce hiç denenmemiş teknikler kullanmaya başladılar. Hazırlanan mancınıklarla büyük taşları kale duvarlarına fırlatılarak duvarlar zayıflatıldıktan sonra aynı noktalara yapılan asker sevkiyatı ile bu noktadan oyularak kale içerisine sızlamalar sağlanıyordu.¹⁹

Bizans'ın askeri olarak yapmış olduğu hazırlık ve taktiksel gelişmelere karşın Hulefa-i Raşidin döneminden başlayarak Emevi ve Abbasi dönemi ordusunda da Bizans'ın saldırılarına karşı bir takım tedbirlerin yanında karşı saldırı amaçlı çalışmalar içinde olduğu görülür. Bizans'tan alınan yerlerin güçlendirilmesi amacıyla kaleler, burçlara yapılması, çevrelerine hendekler kazılması, Bizans saldırılarının önceden haber alınması amacıyla ileri uyarı karakollarının yanında 880 ile 960 yılları arasında Tarsus, Adana, Ceyhan şehirlerinin güvenliğinin sağlanması için farklı büyüklüklerde 19 kale ve hisarlar yapılmıştır. Bütün bu tedbirlere rağmen bölgenin önemine binaen buraların

¹⁶ Marie-France Auzepy, "Konstantinopolis ve Araplar; 7.-9. Yüzyıllar", Çev. Buket Kitapçı Bayrı, (Ed: Annie Pralong), *Bizans (Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar)*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011, s. 276.

¹⁷ Tema: Bizans orta dönemde askeri yapı iki farklı şekilde organize edilmiştir. Bunlardan ilkinde taşra teşkilatında toprağa bağlı yaşayan köylü insanlardan oluşturulan köylü birlikleridir. Bunlara tematik denilmiştir. Bir diğeri ise başkentte oluşturulan saray muhafız güçlerinden oluşan ve profesyonel askerlerin oluşturduğu tabur manasına gelen tagma adı verilen birliklerdir. Bu hususunda bkz. Eyüp Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, Eyüp Baş (Ed), 2. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları, 2017, s. 26.

¹⁸ Christophe Giros, "Bizanslılar ve Savaş (10.-13. Yüzyıllar)", Annie Pralong,(Ed), *Bizans (Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar)*, Çev. Buket Kitapçı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011, s. 342.

¹⁹ Giros, *Bizans (Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar)*, s. 349.

sürekli el değiştirmesi kaçınılmaz oluyordu.²⁰ X. Yüzyılın ikinci yarısında yaşanan gelişmelerden en önemlisi 967 senesine kadar olan dönemde Bizans karşısında mücadeleci ve ülkesini savunabilen devlet adamı Seyfü'd-devle'nin Bizans ile uzun süren mücadelesine tanık oluyoruz.²¹

Çalışmanın Konusu

Çalışmamızın birinci bölümünde, Sugûr (sınır) ve Avâsım (sınır öncesi) şehirlerin öncelikle sözlük anlamı, sonrasında da kelime anlamları üzerinde durulacaktır. Kelime anlamının nereden geldiği ile ilgili açıklamalarda bulunulacaktır. Ayrıca Sugûrû'ş-Şamiyye (Şam Bölgesi Sınır Şehirleri) ve Sugûrû'l-Cezeriyye (Cezire Bölgesi Sınır Şehirleri)'nin kuruluş süreci ele alınacaktır. Bu süreç Hz. Peygamber (s.a.v) döneminden başlayarak, Hulefa-i Raşidin dönemi, Emevi döneminin anlatıldığı bölümdür. Aynı bölümün devamında ise sırasıyla Sugûr'ul Cezire bölgesi Yolları, Sugûr'ul Şam bölgesi Konaklama yerleri, Sugûr ve Avâsım Bölgesinde bulunan Geçitler yer almaktadır.

İkinci bölüm; Sugûr'ul Şamiyye (Şam Şehirleri Sınır Şehirleri)'nin ortaya çıkışı ve bu bölgede var olan şehirlerin kuruluşları ve şehirlerin tarihi süreç içerisinde ne gibi gelişmelere ve olaylara tanıklık ettiği önemlidir. Olumlu veya olumsuz yaşanmışlıklar ile şehirlerin hangi medeniyetlere beşiklik ettiği incelenmiş; özellikle de Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatı sonrasında, Hulefa-i Raşidin dönemi ile başlayan dönemde, İslâm ordusunun Arabistan coğrafyasından çıkarak, başka bölgelerde yapmış olduğu fetih hareketleri ile başlayan süreç ve bölgeyi kontrollerine geçirmeden önceki gelişmeler önemlidir. Ayrıca ele geçirme aşaması sonrasında yaşanan barış görüşmeleri, esir mübadeleleri, ödenen fidyeler, ölen ve yaralanan asker ve siviller hakkında bilgilerin anlatıldığı bölümde bir o kadar önemlidir.

Üçüncü bölüm; Sugûr'ul Cezeriyye (Cezire Bölgesi Sınır Şehirleri)'nin ortaya çıkışı ile bu bölgede var olan şehirlerin kuruluşlarından itibaren, şehirlerin süreç içerisinde ne gibi gelişmelere ve olaylara tanıklık ettiği konusuna değinilmiştir. Ayrıca bölgede yaşanan olumlu ve olumsuz gelişmeler, şehirlerin hangi medeniyetlere beşiklik ettiği, özellikle de Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında, Hulefa-i Raşidin döneminde, İslam

²⁰ John Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, Çev. Ali Özdamar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017, s. 176; .Bahadır, *Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Abbasi-Bizans Sınırı*, s. 173.

²¹ Bahadır, *Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Abbasi-Bizans Sınırı*, s. 176.; A.A Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev: Arif Müfid Mansel, c. I, Maarif Matbaası, Ankara, 1943, s. 389-390.

ordusunun Arabistan coğrafyasından çıkarak, başka bölgelerde fetih hareketleri ile başlayan süreç ve bölgeyi kontrollerine geçirmeden önceki gelişmeler konu edilmiştir. Ele geçirme aşaması ve sonrasında yaşanan barış görüşmeleri, esir mübadeleleri, ödenen fidyeler, ölen ve yaralanan asker ve siviller hakkında bilgilerin anlatıldığı bölümdür.

Dördüncü bölümde ise Halife Harun Reşid (786-809) döneminde sınır bölgelerinin aşırı derecede genişlemesi sonucunda sınır güvenliğinin ve korunmasının doğurmuş olduğu güvenlik zaafiyetini ortadan kaldırmak ayrıca da gereken ihtiyaca cevap vermemesi neticesinde bazı tedbirler alma yoluna gidilmiştir. Bu tedbirlerin en önemlisi de bazı bölgeleri (Antakya, Menbiç, Dülük, Kurus, Tizin, Raban) idari olarak birleştirerek Avâsım şehri olarak ilan etmiş olmasıdır. Bu ilana paralel şehirlerde yapılan çalışmalar neticesinde bölge daha güvenli alanlar haline getirilmeye çalışılmıştır.

Beşinci Bölümde ise; Sugûr ve Avâsım şehirlerinde yaşayan (Abbasi-Bizans) halklarının Sosyo-Ekonomik ve Diplomatik ilişkiler hakkında bilgiler içermektedir. Diplomatik ilişkiler olarak her iki ülkenin esir değişimi öncesinde devlet protokollerince anlaşmanın ve esir değişiminin şartlarının görüşülmesi bu çerçevede değerlendirilmiştir.

Çalışmanın Önemi

Gerek Sugûr şehirleri gerekse Avâsım şehirleri ülkenin sınırında ve sınırın öncesinde bulunması sebebiyle ülkenin güvenliği noktasında çok büyük bir öneme sahiptir. Ülkelerin sınır güvenliğinin sağlanması konusunda tarihi süreç içerisinde farklı önlemlerle bölgelerin güçlendirilmesi sağlanmış olsa da amaç, bütün ülkenin ve ülke insanların güvenliğinin sağlanması söz konusudur. Bu nedenle ortaçağ döneminde VIII. ve X. yüzyıllar arasında sınır bölgelerinde yaşanan bütün bu gelişmeler hakkında bilgiler sunmanın yanında şimdiki zaman ve gelecek zamanda ülke savunma ve güvenliğinin sağlanması konusunda geçmişten dersler çıkarmak son derece önemlidir. Geçmişten kopuk, geçmiş tecrübeleri hesaba katmadan geleceği inşa etmek mümkün değildir. Bu nedenle geçmişten haberdar olmak, yaşananları, bilmek, tahlil yapmak ve sonuçta bir çıkarım elde edebilmek çok kıymetli ve değerlidir. Geçmişte yapılanların kayıt altına alınması, bir devletin hafızasını oluşturması açısından ayrıca önemlidir. Bu nedenle yapmış olduğumuz çalışma da büyük önem taşımaktadır.

Çalışmanın Amacı

Sugûr ve Avâsım kelimelerinin anlam olarak neyi ifade ettikleri açıklanmıştır. Tarihi süreç içerisinde Abbasi ve Bizans devleti için, bölgenin stratejik öneminin yanında, VIII. ve X. yüzyıllar arasında yaşanan bütün toplumsal hayatla ilgili yaşanmışlıklar (sosyo-kültürel ve ekonomik hayat, savaşlar, barış anlaşmaları, esir değişimleri, fidye ödemeleri, vd) hakkında bilgi ve belgeler sunulmuştur. Bunun yanında bu şehirlerde, savunma amaçlı yapılan askeri tahkimatların yanında sugûr ve avâsım şehirlerinin tarihçesi hakkında da bilgiler sunulmuş, bu bilgiler ışığında tarih anabilim dalında dönemle ilgili literatüre katkılar sağlamak amaçlanmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu amaç doğrultusunda Çalışmamızı hazırlarken (tezler, kitaplar, makaleler vd.) kütüphanelerden, elektronik ortamdan ve ulaşabildiğimiz her alandan ilgili literatürü temin edip okuyarak, elde etmiş olduğumuz, bütün bu bilgi ve dokümanları tasnif ederek fişleme ve yazım aşaması, sonrasında ise düzenleme ve yazım şeklinde devam ederek tamamlanmıştır.

Sınır bölgelerinde adı geçen bazı şehirlerle, küçük sınır noktaları hakkında yeterli bilgi ve belgelere ulaşamamız sebebiyle, çalışmamızı aynı başlık altında sürdürdük. Bu şehir ve sınır noktalarından Şamiyye bölgesinde Adana, Ceyhan aynı başlık altında, Ayn Zerba, Haruniyye ve Kenise ise ayrı bir başlık oluşturdu. Cezeriyye bölgesinde ise Samsât (Sümeysât) ve Zibatra'yı, Malatya şehri ile ortak başlık altında işledik. Son olarak Avâsım şehir ve savunma noktalarından Menbiç, Dülük, Kurus, Tizin ve Raban'ı da bir başlık altında işleyerek tez çalışmamıza devam ettim. Tez çalışmamda içindekiler kısmında yer alan konu başlıklarında tarih olarak hem hicri hem de miladi (H/M) tarih belirtilmiştir. Konu anlatımında da aynı metod takip edilmiş olmasına rağmen, konunun akışı gereği bazan hicri, bazan da miladi tarih verilmiştir.

Çalışmamızın birincil kaynaklarını oluşturan Farsça, Arapça ve İngilizce çeviri eserler tarama usulüyle okunmuştur. Aynı şekilde konuyla ilgili araştırma eserler ve konu ile ilgili farklı dillerde hazırlanan makaleler de okunup incelenmiştir. Bu çerçevede faydalanılan kaynak eserler, araştırma eserler ve makalelerin bir kısmı aşağıda sunulmuştur.

Kaynak, Araştırmalar ve Eserler

Kaynak Eserler

Birinci eserimiz, Malatya doğumlu Gregory Abu'l-Farac'a ait Abu'l-Farac Tarihi'dir. Eser 2 cilttir. Orjinali Süryanice olup, önce İngilizceye tercüme edilmiş, İngilizceden, Türkçeye çevirisi ise Ömer Rıza Doğrul tarafından yapılmıştır. Eser ilk insandan başlayarak, İslam tarihinin bir kısmından da bahsetmiştir. Eserin bizi ilgilendiren VIII. ve X. yüzyıl Abbasi dönemi tarihi olayları hakkında da bilgiler vermesi bizim açımızdan önemlidir.

İkinci eserimiz, Ahmed bey Yahya el-Belâzurî'nin, Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri) isimli eseri Mustafa Fayda tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Belâzurî bu eserinde, savaşlara fazla yer vermeksizin bir yerin kimin tarafından ve hangi tarihte fethedildiğine, barış veya savaş yoluyla ele geçirildiğine dair haberleri ve buna bağlı olarak muahedelerle belirlenen toprak vergilerini, bu arada İslâm devleti hâkimiyetine giren bölgelerde yaşayan gayrimüslimlerin ödedikleri cizye miktarlarını zikretmeye bilhassa dikkat etmiştir. Eser ayrıca savaş sonrasında ele geçirilen bölgelerde İmar ve İskân faaliyetlerine, yapılan camilere, çarşılar, açılan kuyulara ve kanallara, inşa edilen köşk ve saraylara, iktâ edilen veya mera haline getirilen topraklara ait haber ve rivayetlere yer vermesiyle de dikkatimizi çekmiştir.

Bir diğeri, İbn Kesir, El Bidaye Ve'n Nihaye (Büyük İslam Tarihi) adlı eseridir. Mehmet Keskin tarafından tercüme edilmiştir. Olayların tarih sırasına göre işlendiği, kâinatın yaratılışından başlayarak İslam dininin geldiği döneme kadarki bilinen bütün peygamberlerin hayatından bahseder. Sonrasında Hz. Peygamberin dönemi, Hulefa-i Raşidin dönemi, Emeviler ve Abbasiler döneminden ve sonraki dönemlerden bahseden eserde, bizi ilgilendiren kısımlarda Abbasi devletinin tarihi, Bizans ile savaşlar, barış görüşmeleri, fidye ödemeleri ve devletin kültürel, ekonomik hayatından bahsetmiş olması da, çalışmamızda bizlere yol gösterici olmuştur.

Önemli bir eser olan dördüncü kaynağımız ise; Ali İbnü'l -Esir, El Kamil Fit-Tarih'idir. İbnü'l -Esir eserini oluştururken özellikle dikkat ettiği bir konu vardır. O da sadece rivayetlere dayalı bir eser olmaması için gayret göstermiştir. Gözleme dayalı bir çalışmanın ortaya çıkması için Hicaz bölgesine giderek, özellikle Abbasi hilafeti ile ilgili uzun araştırma ve çalışmalar sonucunda çok sayıda belge toplayarak, yaşadığı

şehir olan Musul'a dönerek uzun sürecek bir çalışma hayatına adım atmıştır. Ortaya çıkarmış olduğu eserlerden biri de El Kamil Fit-Tarih'tir. Eser toplamda 12 ciltten oluşmakta olup, iki ana bölüme ayrılmıştır. Abbasi-Bizans devletleri arasındaki ilişkileri V.VI. VII. ve VIII. ci ciltlerde geniş bir şekilde işlenmiş olup, çalışmamıza büyük katkılar sağlamıştır. Özellikle eserde tarih vererek iki devlet arasında yapılan savaşlar, anlaşmalar, esir mübadeleleri, fidye ve miktarları, vs. bilgilere ulaşmamız açısından önemlidir.

Beşinci ana kaynak olarak Taberi Tarihi'nin İngilizce çevirisinden faydalanma fırsatına sahip oldum. Taberi Tarihinde de diğer temel kaynaklar gibi özellikle Abbasi ve Bizans devletlerin, VIII. ve X. yüzyıllar arasında sugûr ve avâsım şehirlerinde yaşanan savaşlar, barış görüşmeleri, esir değişimleri ve diğer bütün gelişmeler konusunda bilgiler toplama konusunda büyük imkânlar sunmuştur. Tez çalışmamda en yoğun faydalanma imkânına sahip olduğum bu beş eserin dışında da Mesûdi'nin Muruc ez-Zehab'i (Altın Bozkırlar), Suyuti'nin Tarih'ul-Hulefası (Halifeler Tarihi), Halife b. Hayyat'ın (Halife b. Hayyat Tarihi), İbn Hurdazbih'in Yollar ve Ülkeler, Yakubi'nin Ülkeler Kitabı, İstahri'nin Ülkelerin Yolları adlı eserlerinde de faydalanma imkânına sahip oldum.

Araştırma Eserler

Kaynak eserlerin dışında da faydalandığım araştırma eserler olmuştur. Bu manada Birinci eserimiz, Âdem Apak'ın Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV. (Abbasiler Dönemi), eserin dördüncü cildi Abbasi dönemini konu alması sebebiyle Abbasi-Bizans ilişkilerinin özellikle de sugûr ve avâsım şehirlerinde yaşanan gelişmelere ışık tutması noktasında istifade ettim.

İkinci ve üçüncü araştırma eserim Radi Dikici'nin Bizans İmparatorluğu Tarihi ve Şu Bizin Bizans adlı iki eseri olup, daha çok Bizans tarihinden bahseden bu iki eserde de Abbasi-Bizans ilişkileri, savaşlar, barış görüşmeleri, ülkede yaşanan kıtlıklar ve salgın hastalıklar, X. yüzyıl gelişmeleri, özellikle de Seyf'üd-devle dönemi ile, bu dönemde Bizans ilişkileri konusunda bilgiler edindiğim eserlerdir.

Dördüncü eser olarak Eyüp Baş'ın İslâm Kurumları Tarihi adlı eseridir. Bu eser 30 farklı makaleden oluşmaktadır. Çalışmamda makalelerden Ordu Teşkilatı ile Ribât ve Kervansaraylar başlıklı iki makaleden istifade ettim.

Bunların dışında da yabancı yazarlar tarafından kaleme alınmış; Waltere Kaegi'nin Bizans ve İlk İslâm Fetihleri adlı eseri, George Ostrogorsky'nin Bizans Devleti Tarihi adlı eseri ile Edward Luttwak'ın Bizan İmparatorluğunun Büyük Stratejisi isimli eserleri de çalışmamda katkılar sağlamıştır. Bütün bunların dışında da çok sayıda İslâm dünyasından ve Batı dünyasından bu dönemle ilgili kaleme alınmış eserlerden tez çalışmamda faydalandım.

Makaleler

Tez çalışmamın özellikle kavramların(Ribât, Sugûr, Avâsım vd.) açıklanması ve Abbasi devleti halifelerinin hayatları ile ilgili çalışmamda en çok kullandığım makaleler Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisinde bulunan makalelerdir. Bunların dışında ise Gürhan Bahadır'ın Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Abbasi-Bizans Sınırı, İlyas Gökhan'ın Harun Reşid ve Oğulları döneminde Tarsus, Faruk Sümer'in el-Hades (Göynük) Şehri, Mustafa Zeki Terzi'nin Emeviler ve Abbasiler Zamanında Malatya Hudut Garnizonu başlıklı makaleler bunlardan bazılarıdır.

Yapmış olduğumuz bu çalışmada bizi en çok zorlayan konuların başında dönemin sınır ve sınır öncesi şehirleri hakkında her yönüyle bilgi ve belgeye ulaşmaktaki zorluklar oldu. Bahse konu şehirlerin daha çok savaşlar, anlaşmalar, esirler, ölen sivil asker sayıları, fidyeler en çok değinilen konular olmasına rağmen, şehirlerde yaşanan sosyo-kültürel, ekonomik hayatla ilgili değerlendirmeler daha çok Abbasi-Bizans devletlerinin diğer merkezi şehirlerinde var olagelen hayat tarzları dikkate alınarak mukayese yoluyla çıkarımlar yapılmıştır. Ayrıca bu şehirler sınır şehirleri olması hasebiyle daha çok ülke güvenliğinin ön planda tutulduğu şehirler olduğu için, şehre yapılan askeri müstahkem mevkiiler (Kaleler, Burçlar, Ribâtlar) hakkında da tatmin edici, daha kapsamlı bilgilere ulaşabilmek noktasında zorlandığımızı ifade etmek isterim.

BÖLÜM 1: SUGÛR VE AVÂSİM ŞEHİRLERİNİN KURULUŞ SÜRECİ

1.1. Sugûr (Sınır) ve Avâsım (Sınır Öncesi) Şehirleri

Sözlükte “geçit, düşman saldırısına açık mevki, sınır,” gibi anlamlara gelen *sagr* kelimesinin çoğulu olan *sugûr*, *dârüislâm*²² adı verilen İslâm ülkesiyle, *dârülharp*²³ denilen gayrimüslim ülkeleri birbirinden ayıran sınır bölgelerine ve geçiş noktalarına verilen addır. *Sugûr*, daha ziyade Anadolu’nun güneyindeki Arap-Bizans sınır bölgesini ve Endülüs’te İslâm devletiyle kuzeydeki hıristiyan krallıklar arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Bazen da Mısır, Kafkasya ve Orta Asya gibi bölgelerde yer alan, buradaki çeşitli kavim ve topluluklara karşı tahkim edilen şehirleri belirtmektedir.²⁴ *Sugûr* kavramı ilk olarak VII. Yüzyılda İslâm ordusunun Bizans devletinin elinde bulunan Anadolu topraklarına yaptığı akınlar sonrasında Abbasi-Bizans sınır bölgesi olarak ortaya çıkmış oldu.²⁵

Askerî maksatlarla özel olarak tahkim edilen bu bölgeye *Sugûr* denilmekteydi. Tarsus şehri başlangıç olan ve bunu Adana-Misis (Massîsa)-Maraş-Malatya hattı takip ederek doğuya doğru Fırat’a kadar uzanan bölge iki kısma ayrılmıştır: Merkezi Maraş olan *Sugûrû’ş-Şâmiyye* ve merkezi Malatya olan *Sugûrû’l-Cezeriyye*’dir.²⁶ İslâm-Bizans mücadelesinde önemli rol oynayan bu bölgelerde kurulan şehirler askerî yolların birleştiği noktalarda, geçitlerin girişlerinde yer alıyordu ve idarî bakımdan Suriye’deki Cündikınnesrîn’e bağlıydı. Cündikınnesrîn özellikle Abbâsî Halifesi Ebû Ca’fer el-Mansûr döneminden itibaren çok büyümüşü. Bu sebeple *Sugûr* şehirleri yeniden tamir ve tahkim edilmeye başlanmıştı.²⁷

Avâsım kelimesinin sözlük anlamı ise; “korumak, engel olmak; sığınmak” anlamındaki *asm* (عصم) Bu müstahkem mevki, İslâm ordularının cihâd maksadıyla sınırdan

²² Dârül-İslam kavramının geniş açıklaması için Bkz. Ahmet Özel, “Klasik İslam Devletleri Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durumu”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 43 (2012/2), İstanbul, 2012, ss.41-64.

²³ Dârül-Harp kavramının geniş açıklaması için Bkz. Özel, “Klasik İslam Devletleri Hakkında Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durumu”, ss. 41-64.

²⁴ Casim Avcı, “Sugûr”, s. 473- 474.; Paydaş, “Emeviler ve Abbasiler Döneminde Önemli Bir Sugûr Şehri Tarsus”, s. 165-200.

²⁵ Bahadır, “Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Abbasi-Bizans Sınırı”, s. 164.

²⁶ Mustafa Zeki Terzi, “Ordu Teşkilatı”, s. 164.; Paydaş, “Emeviler ve Abbasiler Döneminde Önemli Bir Sugûr Şehri Tarsus”, s. 165-200.

²⁷ Avcı, “Sugûr”, s. 473.

uzaklaştıkları zaman veya gazâdan dönerken ülkeye girmeden önce düşman saldırılarına karşı sığınıp korundukları bölgeler olduğu için bu adla anılmıştır.²⁸

Avâsım şehirlerinin en belirleyici ve bir o kadar da önemli özelliği “Koruyan, Kollayan, Destekleyen” ismi taşımasıdır. Bu kavramlar gereği Avâsım şehri, Sugûr şehrinin, hemen arkasında ve merkeze daha yakın olmasından dolayı, dışarıdan Sugûr şehrine yapılan Bizans saldırılarında şehrin istilâ edilmesine engel olmak, sınır şehrinin direncini artırmak amacıyla Avâsım’dan Sugûr şehirlerine yapılan her türlü askeri ve lojistik destek sağlamak, Avâsım şehrinin koruyucu, kollayıcı özelliğini göstermektedir. Avâsım şehirleri devletin topraklarına giriş için son kale niteliğindedir. O sebepten ötürü Avâsım şehirleri de Sugûr şehirleri kadar önemlidir. Bu yüzden de sugûr şehirleri kadar korunmaya ve güçlü tutulmaya ihtiyacı vardır. Bu amaç doğrultusunda Avâsım şehirlerine de çok güçlü askeri müstahkem yapılar inşa edilmiştir. Sugûr şehri olan Tarsus’un hemen arkasında bulunan Antakya şehri Tarsus’un avâsım şehri durumundadır.²⁹ Kısaca şunu diyebiliriz, Sugûr ve Avâsım kelimeleri İslâm devletinin berren ve bahren (karadan ve denizden) uç bölgelerini, yani hudutlarının belirtildiği yerleri ifade eder.³⁰

Müslümanların sürekli şekilde fetih hareketleri neticesinde Halife Ebû Ca’fer el-Mansur döneminde Cündü Kınnesin çok hızlı bir şekilde büyümüş ve bölge geniş bir alana yayılmıştı. El-Reşid Harun b. El-Mehdi yönetimi döneminde, Kınnesin’i(Kuzey Suriye’de tarihi bir şehir) ilçeleriyle birlikte cünd, yani askerlerden oluşan ordu şehrine dönüştürdü. Bu şehirler Menbic, Dülük, Ra’bân, Kurûs ve Antakya ile Tizin’den oluştu.³¹ İşte bu koruyan, kollayan olarak bilinen Avâsım şehirlerinin o dönemde yıllık haracı 1400 dinardı.³²

Halife er-Reşid bu düzenlemesinden sonra bütün buralara Avâsım adını verdi. Avâsım denilmesinin amacı; Genişleyen İslâm topraklarının Sugûr (Sınır) bölgelerinde güvenlik zafiyetinin ortadan kaldırılması, hatta güvenliğin artırılması ve sınır korumasının daha

²⁸ Yıldız, “Avâsım”, s. 112-113.; Belâzûri, *Fâtûhû'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, Çev. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 155.

²⁹ Sedat Bilinir, “Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Sugûr Eş-Şam Sınır Hattının Halep’e Gerileme Süreci ve Türklerin Bölgedeki Faaliyetleri”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi Volüme 3, Issue 6*, December 2016, c. 3, sayı. 6, Aralık 2016, s. 18.; Belâzûri, *Fâtûhû'l-Büldân, (Ülkelerin Fetihleri)*, (çev. Mustafa Fayda), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 190.

³⁰ Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 283.

³¹ Belâzûrî, *Fâtûhû'l-Büldân*, s. 154-155.; Yıldız, “Avâsım”, s. 112-113.

³² Bahadır, “Ortaçağ Anadolu’sunda Türk-İslâm Medeniyetinin Oluşması”, s. 116.; İbn Hurdazbih., *el-Mesalik ve'l-Memalik*, s. 17., www.alwarak.com.

rahat yapılması amacıyla düzenlenmiş ordu şehirleriydi. Böylece Avâsım denilen bu yerler sınır bölgelerini koruyor ve himaye eden yerlerdi. H. 173 (M. 789-790) yılında Abdulmelik b. Salih b. Ali'yi adamları ile birlikte bölgeye yerleştirerek, Membic'in imar ve iskân'ını gerçekleştirdiler. Bu dönemde Membic'te Avâsım şehri kimliğine bürünmüştür.³³ 791 yılında Halife Harun Reşid döneminde İslâm ordusunun doğu sınır bölgelerine fetih hareketlerine başlaması sonrasında elde edilen bölgelere karşılık VI. Konstantin, yıllık belli bir miktarda haraç vermeyi kabul ederek, kendilerince utanılacak bir barış anlaşmasına imza atmıştır. Çok kısa bir süre önce atalarının Müslümanlar karşısında başarılarına karşın; böyle bir hezimete uğramak aslında VI. Konstantin ve milleti için büyük bir talihsizlikti.³⁴

Gerek sugûr, gerekse avâsım şehirleri İslâm devleti ile Bizans devleti arasında bir tampon bölge görevi üstlenmekteydi. Bölgenin coğrafi yapısı gereği geçiş alanlarının bazı bölgelerinin dar geçitlerden oluşmuş olması her iki ülke askeri için tehdit anlamına geliyordu. Tehdit anlamı taşımamasının sebebi bölgenin coğrafi yapısı gereği daha çok pusu savaşlarının yaşanması idi. Bu nedenden ötürüdür ki, geçitleri elinde bulunduran devlet buralarda çok büyük avantaja sahip oluyordu. İsteddiği hazırlığı yaparak düşmanını bekler ve düşmanın hiç beklemediği anda da saldırıya geçerek düşmana en büyük kayıpları verdirirdi. Böylece savaşı kazanmak için büyük bir avantaja sahip olurdu. Bu doğrultuda bölge burçlarla da takviye edilmiştir. Avâsım olarak adlandırılan ordu şehirlerden Sınırdaki uç bölgede bulunan sugûr şehrine daima bir asker ve erzak takviyesi yapılması söz konusuydu.³⁵

Bu iki bölgenin temel işlevi; Sınır hattından, daha iç bölgelere girmeye çalışan istilacıları ve düşman ordusunun saldırılarını, etkisiz hale getirmek birinci önceliktir. Bunun için, ileri uyarı karakolları, ya da Bizans topraklarına akınlar düzenlemek amacıyla hazırlanmış ve iyi tahkim edilmiş, müstahkem mevkilerin olduğu hat idi. Avâsım şehirleri kendilerine iyi bakabilecek durumda olan ve tarımın yoğun bir şekilde yapıldığı kalabalık nüfusların korunmasını sağlarken; Sugûr şehirlerinin bulunduğu bölgelerde her iki ülkeye ait tarım alanları bulunmasına rağmen Avâsım şehirlerindeki

³³ Belazûrî, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 153-154.; Yıldız, "Avâsım", s. 112-113.

³⁴ Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013, s. 219.

³⁵ John Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, s. 175- 176.

gibi insan unsuru bulunmuyordu. Bu yüzden sugûr bölgeleri düşman topraklarına en yakın ıssız ve insansız uç alanları olarak ifade ediyordu.³⁶

Sugûr şehirlerin en önemli yapısı olarak karşımıza Ribâtlar çıkmaktadır. Kale niteliğinde inşa edilen bu yapılar aynı zamanda karakol olarak ta hizmet vermiştir.³⁷ Özellikle Türklerin İslâm dinini kabul etmeleri sonrasında fetih hareketleri neticesinde ülke sınırlarının genişlemesi ile sınır boylarında bulunan ribâtlar zamanla daha iç bölgelerde kalarak sınır güvenliğinin korunması özelliklerini kaybederek boş kalan bu binalar yolcuların özellikle de ticaret erbaplarının ihtiyaçlarının giderildiği han ve kervansaraylara dönüştürülmüştür.³⁸ Ayrıca berîd³⁹ görevlilerinin binek, yemek ve barınma ihtiyaçları için de ribâtlardan istifade edilmiştir.⁴⁰ Daha sonraki dönemlerde gerektiğinde sığınak ve hapisane olarak ta kullanılmıştır.⁴¹

Sınır şehirlerinde ikamet eden insanların bölgede Bizans'tan gelebilecek her türlü saldırıya karşı ülke savunmasında bulunmaları hem şerefli ve onurlu bir görev hem de savaş sonrası elde edilen ganimetin, kazançlı bir iş olduğu bilinmektedir. Bölgede yaşayıp ta geçinmek için askerlik dışında yapılabilecek iki iş alanı vardır. Her ikisinin de sınır bölgesinde yapılabilmesi oldukça risk taşımaktadır. Bunlardan biri hayvancılık diğeri ise tarım işiyle ilgilenmektir. Bizans saldırıları nedeniyle her iki iş alanının da sınır güvenliği için askeri birlikte görev almaktan daha fazla riskli olduğu apaçık ortadadır.⁴²

Abbasi devleti sınır güvenliği için oluşturulan Sugûr ve Avâsım şehirleri ne kadar önemli ise Bizans devleti için ise, Abbasi ordusunun karşı saldırıya geçtiğinde, bu saldırıdan haberdar olmak için birtakım tedbirler geliştirmek yoluna gidilmiş ve bu doğrultuda erken uyarı sistemleri geliştirmiştir. Bu sistem de Bizans için son derece önemli idi. Toroslardan Bizans başkentine kadar ulaşabilen bu sistem sayesinde

³⁶ Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, s. 175- 176.

³⁷ İsmail Yiğit, "Ribât", *TDİA*, c. XXXV, İstanbul: TDV Yayını, 2008, s 76- 77.; Marçais Georges, "Ribât", *TDİA*, c. IX, İstanbul: TDV Yayını, 1993, s. 734.

³⁸ Mehmet Fuat Köprülü, "Ribât", *Vakıflar Dergisi*, c. II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay, 1974, s. 277.; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, İstanbul: M.E.B. Yay, 1993, s. 245.

³⁹ Ünal Kılıç, "Ribât-Kervansaray", *İslam Kurumları Tarihi*, Eyüp Baş (Ed), 2. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınevi, 2017, s. 207.; Yiğit, "Ribât", s. 76-77.

⁴⁰ Orhan C. Tuncer, *Anadolu Kervan Yolları*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007, s. 70.; Selami Sönmez, "Ortaçağ Türk ve İslam Dünyasında Kervansaraylar (Hanlar-Ribâtlar)", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2010, s. 273.

⁴¹ Ziya Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1996, s. 211- 212.; Yiğit, "Ribât", s. 76-77.

⁴² Edward N. Luttwak, *Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi*, Çev: M. Efe Tuzcu, İstanbul: Epsilon Yayınları, 2012, s. 444.

önceden saldırılardan haberdar olup, ona göre tedbir almak ve saldırıyı bertaraf etmek imkânlı hale gelmiştir. Dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında bu erken uyarı sisteminden vazgeçilerek daha keyfiyetli olduğu düşünülen başka bir sistem kullanılmaya başlandı.⁴³ Her iki devletin de yapmış olduğu bu düzenlemeler ülke bütünlüğünü korumak amacıyla yapılmıştır.

1.1.1. Hz. Peygamber (s.a.v) Dönemi

İslâm fetihlerinin henüz başlamadığı, ama bir nedenden ötürü İslâm ordusu ile Bizans ordusunun ilk temasta buldukları dönem Hz. Peygamber'in hayatta iken İslâm kaynaklarında açık açık adı geçmese de hicri 629 senesinde Suriyeli Hıristiyan Araplar (Gassanlar) ve Bizans ordusu ile İslâm ordusunun savaştığı Mute savaşı olarak bilinir. Mute savaşının neden yapıldığı hakkında açıklamalarda; Bizans ordusu hakkında hiçbir bilgi sunulmazken, savaşın İslam-Bizans ordusu arasında geçtiği anlatılır. Savaş, Hz. Peygamberin Busra (Filistin) valisini İslâm dinine davet içeren bir mektubu götüren elçisinin Gassanlı başkan Şurahbil İbn Amr tarafından yakalanarak öldürülmesi⁴⁴ neticesinde Hz. Peygamberin katılmadığı 3.000 kişilik bir ordunun hazırlanarak Mute bölgesinde Bizans-Gassanlıların oluşturduğu 100.000 kişilik ortak ordu ile İslâm ordusu arasında bu savaş yaşanmıştır. Bu savaşta İslâm ordusu 12 şehit vermiştir. Hz. Peygamber Mescid-i Nebevîde savaş alanında yaşananları anlatırken şehit olan ashabi ile ilgili “ En sonunda sancağı Allah'ın aslanlarından biri aldı. Nihayet Allah mücahitlere fethi müyesser kıldı.” demiştir.⁴⁵ Böylece Bizans-İslâm ordusu ilk teması Mute savaşı ile gerçekleşmiştir.⁴⁶

Rum kaynaklarında ise bu tarihlerde Bizans ordusunun ne sebeple bölgede bulunduğu ile ilgili açıklamalarda Sâsânî ordusunun Kudüs'ü ele geçirmesi sonucunda Hıristiyanlar için önemli olan Kutsal Haç'ı alarak yanlarında götürmeleri ve Suriye, Filistin ve Mısır'ın Sâsânî ordusunca istila edilmesi neticesinde Bizans ordusunun 627 senesinde bölgeye geldiğini görüyoruz. Sâsânî ordusunu Ninova savaşında yenmesi ile Sâsânî-Bizans arasında anlaşma yapılmış; bu anlaşmaya göre Kutsal Haç tekrar Bizans

⁴³ Richard C. Dietrich, *Dlegenes Akrites Destanında Hıristiyan-Müslüman Sınır Kültürünün Yansımaları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005, s. 98.; Philip Pattenden, *The Byzantine Early Warning System*, Byzantion LIII, (1983), s. 258-260.

⁴⁴ Âdem Apak, “Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 18, sy. 2, Bursa, 2009, s. 99.; Fayda, “Busra”, *TDİA*, c. VI., İstanbul 1992, s. 470-472.

⁴⁵ Buhari, “Megâzi”, 44.; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. IV., s. 22.

⁴⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev: Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2013, s. 278.; Apak, “Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi”, s. 99-100.

ordusuna iade edilmiştir. Sâsânî ordusunun ele geçirdiği Suriye, Filistin ve Mısır boşaltılarak terk edilmiş bölge tamamen eski sahiplerinin eline geçmiştir. Bu zafer sonrasında Heraklius İstanbul'a intikal etmiştir. Kısa bir süre sonra ise eşi Martin ile beraber Kudüs şehrine tekrar dönerek Kutsal Haç büyük bir törenle eski yerine konulmuştur.⁴⁷ VII. Yüzyılın ilk yarısında uzun yıllar süren Bizan-Sâsânî savaşları her iki devleti de güçsüz ve yorgun bırakmıştır. Aynı dönemde ise siyasi birliğini tamamlamış olan İslâm devleti, Arabistan coğrafyasından çıkarak Anadolu'nun doğu bölgesi topraklarına hareket etmelerinin ilk adımlarını atacaktır.⁴⁸

Miladi 630 ile 640 yılları arasında İslâm ordusu ile Bizans ordusu arasındaki askeri hareketliliği incelediğimizde, 634 yılında İslâm ordusu Jordan nehrinin karşı yakasına geçerek Botra (Busra)'da bulunan Bizans kalesini ele geçirmiştir. Bizans ordusuna karşı 30 Temmuz 634 senesinde Suriye'de yapılan Ecnâdeyn savaşı neticesinde Filistin kapıları sonuna kadar İslâm ümmetine açılmış oldu.⁴⁹ Eylül 635 senesinde ise Damaskus (Şam) Bizans'tan alındı.⁵⁰ Şam bölgesi İslâm ordusunca ele geçirilince askeri amaçlı garnizona dönüştürülmüştür.⁵¹

1.1.2. Hulefâ-i Râşid'in Dönemi

İki devletin ordularının en önemli ikinci temasları ise Hz. Peygamberin vefatı sonrası Hulefa-i Raşidin döneminde Hz. Ömer'in halifelik yaptığı esnada miladi 636 yılında Antakyanın alınması ile Suriye bölgesinde Bizans'ın hâkimiyetinin sonlandırıldığı ve Müslümanların bölgeye hâkim olmalarını sağlayan Yermük savaşıdır.⁵² Bu savaş Bizans'ın Suriye'den tamamen ümidini kesmesine sebep olan bir savaş olması sebebiyle büyük öneme sahiptir.⁵³

⁴⁷ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 252.; George Ostrogorskiy, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev: Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara, 2011, s. 96-97.

⁴⁸ John Bagot Glubb, *The Great Arab Conquest*, London:John Bagot Glubb Ltd., 1948, s. 27.; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (çev: Fikret Işıltan), İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1528, İstanbul 1970, s. 35.; Cegiz Ergün, "Emeviler ve Osmanlı Devleti Yönetimi Altında Şam: Bir İslam Şehri Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 10, sayı. 52, 2017, s. 381.

⁴⁹ Mustafa Fayda, "Ebu Bekir", *TDİA*, c.X, İstanbul, 1994, ss. 100-108.; Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 269.

⁵⁰ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 269.; Cengiz Tomar, "Şam", *TDİA*, c. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 320-325.

⁵¹ İsrail Balcı, "Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer Dönemi", *İslam Tarihi I*, 19 Mayıs Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi İlahiyat Lisans Tamamlama Programı, Samsun, s. 30.

⁵² Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 269.; Bahadır, "Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Abbasi-Bizans Sınırı", s. 164.

⁵³ Apak, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi, s. 100-101.; Akbaş *Suriye Fetihlerinde Müslümanları Başarıya Götüren Sebepler Üzerine*", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. II, c. X, Diyarbakır, 2008, s. 104

Savaş Hz Ebubekir döneminde Bizans devletinin kontrolünde olan Suriye ve Filistin'in Müslümanların eline geçmesi sonrasında Bizans İmparatoru Heraklios tarafından bölgedeki gücünü yeniden tesis etmek için büyük bir askeri birlik hazırlaması söz konusudur. Hazırlanan bu ordu Yermük vadisine sevk edilmiştir. Heraklios bu savaşta Antakya şehrinde kalarak ordu komutan Theodoros'a emanet edilmiştir. Bu savaşta Bizans ordusunun içinde Gassân, Suriyeli Hıristiyan Araplar ve Ermenilerden oluşan askerler hazır bulundular. Her iki taraftan da savaşa katılan asker sayıları kıyaslandığında Bizans ordusunun İslâm ordusundan çok fazla olduğu görülmektedir. Bizans ordusunun 200.000 askerden müteşekkil olduğu⁵⁴ başka bir kaynakta ise 80.000 askerin savaş alanında hazır bulunduğunu bildirir.⁵⁵ İbn İshak ise Bizans asker sayısının 100.000 olduğunu buna ilave 24.000 Hıristiyan Arap askerle beraber 12.000 kadar da Ermeni askerin bulunduğunu söyler.⁵⁶ Müslümanların asker sayısının ise 25.000 kadar olduğunu bildirir.⁵⁷ Bu sayıyı Belâzuri 24.000 olarak bildirir.⁵⁸

Miladi 20 Ağustos 636 senesinin yaz mevsiminde Yermük mevkinde savaşa hazır halde üç ay gibi bir süre beklendikten sonra Bizans ordusunun saldırısı ile savaş başlamıştır. İslâm ordusu bütün olumsuzluklara rağmen güçlü Bizans ordusuna üstün gelmeyi başarmıştır.⁵⁹ İslâm ordusunun başında bulunan Halid bin Velid'in savaşçı dehasının, bu başarıda çok büyük katkısının olduğu görülür. Savaşta Bizans ordu komutanı Theodoros ve çok sayıda Bizans askeri öldürüldü. Sağ kalan Bizans askerleri ise Filistin, Antakya, Halep, El-Cezire ve İrminiye bölgelerine kaçarak canlarını zor kurtardılar. İmparator Hereklios bölgede Bizans varlığını sona erdiren bu yenilgi sonrası Antakya'dan ayrılarak Miladi 636 yılının Eylül ayında İstanbul'a dönüş yaptı.⁶⁰ Bu önemli savaş sonucunda Antakya başta olmak üzere Halep Kudüs, Kaysariye, Urfa dâhil El-Cezire ve İrminiye tamamen İslâm ordusunun kontrolüne geçmiş oldu.⁶¹ Bir diğer önemli karşılaşma Hz. Ömer'in halifeliği döneminde gerçekleşen Mısır'ın Bizans'ın elinden alınması için yapılan savaşta İslâm ordusunun başında Amr b. As bulunmaktadır. 641 yılında gerçekleşen bu olayda başkent İskenderiye'nin İslâm ordusu tarafından ele geçirilmesi neticesinde şehir anlaşmalı olarak boşaltılacak hiç kimsenin malına, canına

⁵⁴ Belazûrî, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 158.

⁵⁵ M. J. de Goeje, *Mémoire sur la conquête de la Syrie*, Leiden 1900, s. 103-136

⁵⁶ Goeje, *Mémoire sur la conquête de la Syrie*, s. 108.

⁵⁷ Fayda, "Yermük Savaşı", *TDİA*, c. XLIII, İstanbul, 2013, s. 485-486.

⁵⁸ Belazûrî, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 158.

⁵⁹ Ostrogorskiy, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 103.; Apak, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", s. 100-101.

⁶⁰ Belazûrî, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 160.; Fayda, "Yermük Savaşı", s. 485-486

⁶¹ Fayda, "Yermük Savaşı", s. 485-486.; Goeje, *Mémoire sur la conquête de la Syrie*, s. 103-136

zarar verilmeyecektir.⁶² Heraklios'un eşi Martina'nın emri ile Kyros kontrolünde bulunan Hıristiyan halk kontrollü bir şekilde şehri terk ederek gemilerle Rodos'a hareket etmiştir.⁶³

Halep şehrinin Bizans'ın elinden alınması sonrasında aynı yıl içerisinde Hz Ömer'in İslâm ordusunun bir bölümünü ayırarak başına komutan olarak Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı görevlendirmiştir. Görevlendirilen bu ordu ileri harekete geçerek Bizans'ın elinde bulunan bütün bölgeleri yavaş yavaş alarak Bizans'ın hâkim olduğu alanları daraltma stratejisini sürdürdü. Sonrasında Antakya şehrini de İslâm topraklarına katmıştır. Bu bölgenin Müslümanların eline geçmesi Bizans İmparatoru Heraklios'u zor durumda bırakacaktır. Daha fazla zarar görmemek amacıyla Tarsus'tan Erzurum'a kadar geri çekilerek bütün bölgeyi boşaltmıştır. Boşaltılan bu hat uzun bir koridor oluşturmuştur. İşte bu geri çekilme İslâm ordusunun işine yarayacaktır. Bu koridor ve koridorda bulunan Bizans ordusuna ait bütün kaleler dâhil taşınmazlar İslâm ordusunun eline geçmiştir. Bu tarihi olay çok önemli bir gelişmeye sebep olacaktır. Daha önce Bizans devletinin olan şehirlerden Tarsus, Antakya, Maraş, Malatya Erzurum bu tarihten itibaren İki ülke arasında doğal sınır olarak kabul edilecek ve Sugûr-Avâsım hattını oluşturacaktır. Artık İslâm devletinin sınırlarının korunduğu en uç noktalar buralardır.⁶⁴ Bu tarihten itibaren yaz ve kış seferleri olmak üzere İslâm ordusu Bizans üzerine seferler düzenlenmiştir.⁶⁵

İlerleyen dönemde her iki devlette doğal sınır olarak kabul edilen Toros sınırını muhafaza etmenin yanında yağmalama eylemlerine devam etmişlerdir. VIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde bile Bizans daha önceden kaybetmiş olduğu şehirlerden Hişn, Kalavziya, Kalilale ve Malatya'yı ele geçirmekten ziyade tahrip etme, şehrin kullanılmaz duruma getirilmesi yolunu tercih etmişlerdir. Bu sayede düşmanın da bölgeden istifade etmesi engellenmiş olacaktır.⁶⁶ Ancak durum Bizans'ın düşündüğü gibi olmamış, tahrip edilen bu şehirlere yerleşen Müslümanlar şehirleri yeniden inşa ederek daha kullanışlı ve güveneli bölgelere dönüştürmüşlerdir. Stratejik önem taşıyan

⁶² Ostrogorskiy, Bizans Devleti Tarihi, s. 103-104.; Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 269.

⁶³ Casim Avcı, "Mısır", *TDİA*, c.XXIX, İstanbul: 2004, s. 557-559.; Apak, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", s. 150-151.

⁶⁴ Belâzûri, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 158-162.; Avcı, "Sugûr", s. 473-474.; Bahadır, "Ortaçağ Anadolu'sunda Türk-İslâm Medeniyetinin Oluşması", s. 115.

⁶⁵ Belazûrî, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 188-189.; Ernest Honigman, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev: Fikret Işıltan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970, s. 36-37.

⁶⁶ Honigman, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 39.

bu şehirlerden Tarsus, Adana, Ceyhan, Maraş ve Malatya birer askeri üs haline getirildi.⁶⁷

İslâm devletinin üçüncü halifesi olan Hz. Osman döneminde Şam valiliğinde bulunan Muaviye'nin Bizans topraklarına yapmış olduğu seferler daha bir planlı ve düzenli hal almıştır. Bu dönemde İslâm ordusu Antakya şehrine girmiş, oradan da Tarsus'a ulaşmıştır. Hemen sonrasında hicri 33 yılında ise Malatya ve çevresine gelmiştir. Sınırlı da olsa Müslüman halklardan bir nüfusu bölgeye yerleştirerek belli bir iskân politikası ile Malatya ve Tarsus şehirlerinde demografik yapıyı değiştirmiştir.⁶⁸

Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Şam valisi olarak görevlendirilen Muaviye b. Ebu Süfyan Anadolu topraklarına düzenli seferlerine o dönemde başlamıştır. Ülke içinde yaşanan birtakım siyasi çatışmalar bu düzenli seferleri kesintiye uğratmıştır. Sonrasında iktidara sahip olan Muaviye iç düzeni sağladıktan sonra Anadolu topraklarına ve Kuzey Afrika coğrafyasına yapmış olduğu seferler neticesinde büyük başarılar elde etmiştir. Bu seferler hicri 43 ve 44 yıllarında hem karadan hem de denizden olmak üzere senede iki defa yapılarak gerçekleşmiştir. Kışın yapılan seferden dönüş yapılmıyor, kış Bizans topraklarında geçiyor, baharla beraber tekrar sefer hazırlıkları yapılarak bahar seferine çıkılıyordu.⁶⁹

Bizans topraklarına (Anadolu) yapılan yaz-kış seferleri Amanos ve Toros uzantısını takip ederek yapılıyordu. Bu akınlar neticesinde ele geçirdikleri esir ve ganimetlerle tekrar yurtlarına geri dönüyorlardı. Ele geçirdikleri topraklardan tekrar yurtlarına geri dönmelerinin altında yatan gerçek buraları kendilerine yurt edinmek gibi bir düşüncelerinin olmaması idi. Hatta bu seferlerden İstanbul'a kadar ulaşılsa da Amanos-Toros silsilesi iki ülke arasında doğal bir sınır olarak görülmüştür. Hatta bir tarafın diğer tarafa büyük bir zafer kazandığı hatta karşı tarafı tamamen ortadan kaldırabilme gücünü kendinde görse dahi, üstün başarı gösteren tarafın toprak ilhakını düşünmeyerek barış görüşmelerini kabul ederek anlaşmaları önemlidir. Bu durum Arap kabilelerinin yeni tanıdıkları bu bölgelerdeki coğrafi ve tabiat şartlarının kendilerine çok cazip gelmemesi

⁶⁷ Bahadır, "Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Abbasi-Bizans Sınırı", s. 164.; Bilinir, "Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Sugûr Eş-Şam Sınır Hattının Halep'e Gerileme Süreci ve Türklerin Bölgedeki Faaliyetleri", s. 18.

⁶⁸ Belâzûri, *Fütûhü'l Büldân*, s. 216.; Apak, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", s. 101-102.; Apak, "Hz. Osman Dönemi Fetihler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 9, sayı, 9, Bursa 2010, s. 445.

⁶⁹ Apak, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", s. 102-103.; İrfan Aycan, "Muaviye b. Ebu Süfyan", *TDİA*, c.XXX, İstanbul, 2005, s. 332-334.

nedeniyle, bölgeleri ele geçirseler de buraları yurt edinme düşüncesine sahip olmamışlardır. Dönemin bu iki devleti için en önemli olan şey, karşılıklı mücadelede sınır bölgelerinde bulunan geçitler, savaşın kazanılmasında ve bu sayede şehirlerin ve kalelerin ele geçirilmesinde en kritik noktalar olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Arap-Bizans savaşları neticesinde İslâm ordusunun Bizans'ı yenmesi sonucunda Bizans'ın Suriye topraklarını, bölgede yaşayan halkını da yanlarına alarak daha geri bölgelere çekilmişlerdir. Böylece iki ülke arasında çok büyük bir alan sınır bölgesi olarak atıl durumda kalmıştır. Müslümanların geldiklerinde bölgeden istifade etmemesi için de geride bıraktıkları her şeyi yakıp yıkmışlardır. Bu stratejinin farklı bir uygulamayı, İslâm ordusu da Anadolu'ya yapmış olduğu akınlar esnasında geçtikleri yerleşim yerlerinden emin olmak için insandan arındırılmış boş bir alan haline getirmişlerdir.⁷⁰

1.1.3. Emevi Devleti Dönemi

Muaviye'nin halifeliği döneminde Vakidini'nin bildirdiğine göre “*Anadolu topraklarına ilk sefer Büst b. Ebu Ertat komutasında hicretin kırk üçüncü senesinde yapmıştır. Anadolu topraklarından İstanbul'a ulaşmış ve kış mevsimini İstanbul'da geçirmiştir.*”⁷¹ der. Ancak bazı tarihçiler bu haberi kabul etmeyerek hiçbir Müslüman Komutanın kışı İstanbul'da geçirmediklerini söyler.⁷¹ Bu tarihten sonra da İstanbul'un fethi için gerek karadan gerek se denizden seferler düzenlenmiştir. Denizden yapılan saldırılar kısmen başarıya ulaşırsa da Bu tarihlerde Bizans'ın elinde bulunan Grek ateşi⁷² olarak bilinen silah İslâm ordusunun başarılı olmasına engel olmuştur.⁷³

Hicri 58 yılında Cünade b. Ebi Ümeyye komutasında düzenlenen deniz seferinde, karadan da Malik b. Abdullah'ın kumanda ettiği kara ordusu hazır bulunduruldu. Hem karadan hem de denizden abluka altına alınan İstanbul'un düşmeyeceği bir kez daha test edilmiş oldu. İslâm orduları Rum ateşi karşısında varlık gösteremeyerek büyük kayıplar

⁷⁰ Honigman, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*. s. 36-39.; Apak, “Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi”, s. 103-104.

⁷¹ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, Çev. Mehmet Keskin, c. VIII., İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995., s. 24-27.; Apak, “Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi”, s. 104.

⁷² Rum mimar Kallinikos tarafından icat edilen silah'ın bütün teknik özellikleri sadece Rumlar tarafından bilinen tesir gücü çok yüksek patlayıcı aynı zamanda da yanıcı etki yapan bir silahtır. (Bkz. Ostrogorskiy, George, *Bizans Devleti*, s. 116. Rum ateşi olarak bilinen bu silahın iki önemli özelliği vardır. Bunlardan biri deniz araçlarına bir diğeri de karaya kurulabilen ve mancınıklarla uzaklara fırlatılabilen düştüğü yerde patlayıcı ve yanıcı özelliği olan hatta suyun bile yandığı bir maddeden üretilmiştir. (Bkz. Bailly Auguste, *Bizans Tarihi I-II.*, s. 139.)

⁷³ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 272.

vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Geri dönüş yolda da Antalya açıklarında yakalandıkları fırtına sebebiyle kayalıklara çarpan gemilerin büyük bir kısmı parçalanarak geriye kalan birkaç gemi sağ salim ülkeye dönebilmiştir.⁷⁴

Emevi döneminde Muaviye'den sonra ülkede ikinci istikrarı tesis eden kişi Abdülmelik b. Mervan olmuştur. Hicri 73 yılında Bizans üzerine seferler yapmaya karar verdi. Bu doğrultuda dönemin el-Cezire valiliği görevinde bulunan kardeşi Muhammed b. Mervan'ı Bizans üzerine sefere çıkacak ordunun komutanı olarak görevlendirdi.⁷⁵ Ermeniler sebebiyle Bizans'la vergi konusunda anlaşan Emevi'ler ödeme konusunda kendi paralarını kullanmaları probleme yol açmış ve Emevi-Bizans arasında savaşa neden olmuştur. Muhammed b. Mervan Bizans ile yaptığı savaşı kazanarak Maraş şehrini ele geçirmiştir. Hicri 79 yılında Suriye'de Müslümanlar arasında yaşanan büyük bir veba salgını zafiyeti de beraberinde getirmiştir. Bunu fırsata dönüştüren Bizans ordusu Antakya'yı ele geçirdi.⁷⁶

Bu gelişmeden bir sene sonra Muhammed b. Mervan çocuklarını Erzurum üzerine göndermiş, Erzurum Müslümanlarca ele geçirilmiştir. Hicri 83 senesinde Darendede, bundan bir sene sonra da Tarsus sınırları içinde bulunan Misis (Massisa) Abdullah b. Abdülmelik tarafında Bizans'ın elinden alınmıştır.⁷⁷

Abdülmelik b. Mervan'ın yönetimi döneminde İslâm ordusunun Bizans ile mücadelesi daha çok sınır boylarında gerçekleşmiştir. Muaviye döneminde Anadolu topraklarının daha derinliklerine gidilmiştir. Karadan ve denizden seferler düzenlenmiştir. Bu seferlerin ana amacı İstanbul'un fethedilmesidir. Mervan döneminde iç siyasette yaşanan çalkantılı dönem nedeniyle sınırda kısa süren savaşlar tercih edilmiştir. Savaşın sona ermesi ile ordu derhal ülkeye dönmüştür. Ama Abdülmelik b. Mervan'ın sınırlıda olsa sürdürmüş olduğu askeri faaliyetler ileride çocuklarının Anadolu seferleri için yol gösterici hazırlık süreci olarak değerlendirilir.⁷⁸

⁷⁴ Şahin Uçar, "Müslümanların İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara", *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, sayı. 2, Konya, 1986, s. 74.; Colin Mcevedy, *Ortaçağ Tarih Atlası*, Çev. Ayşen Anadol, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınevi, 2004, s. 32.

⁷⁵ Belazûrî, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 219-220.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. VIII, s. 551-553.; İbnü'l-Esir, *El Kâmil fi't-Tarih*, c. IV, s. 327.

⁷⁶ İbn Kesir, *El-Bidâye v Çev. Ahmet Ağırakça...*(ve öteki...), İstanbul: Bahar Yayınları, 2008, c. IX, s. 9-11.; Apak, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", s. 109.; Esir, *El Kâmil fi't-Tarih*, c.IV, s. 406.

⁷⁷ Esir, *El Kâmil fi't-Tarih*, c. IV, s. 448.; Apak, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", s. 109.

⁷⁸ Şahin Uçar, *Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990, s. 92-104.

Hicri 86 senesinde Emevi-Bizans arasındaki savaş ilk Mesleme b. Abdülmelik tarafından başlatılacaktır. Ordu komutanları olan Yezid b. Cübey ile Hişam b. Abdülmelik komutasındaki orduları Bizans üzerine göndererek çok sayıda kaleleri zapt ettiler. Büyük miktarda ganimet ve çok sayıda esirle ülkelerine döndüler. Bu dönem yaklaşık 10 yıl boyunca Bizans topraklarına seferler düzenlenerek geçmiştir.⁷⁹ Mesleme hicri 86 yılında Massisa'da Süsene civarında birçok Bizanslı'yı öldürmüş, çok sayıda da kaleyi ele geçirmiştir.⁸⁰ Hicri 93 yılına gelindiğinde Bizans üzerine yapılan seferde Tarsus fethedilmiştir. Aynı sene içerisinde Massisa, Malatya ve çevresi tamamen ele geçirilmiştir.⁸¹ Bundan bir yıl sonra hicri 94 senesinde ise Abbas b. Velid Antakya şehrini fethetmiştir.⁸²

Halife Hişam b. Abdülmelik (H. 105-125) Anadolu topraklarına seferlerine devam etmiştir. Önemli komutanlarından Muaviye b. Hişam, Meymun b. Mihran ve Mesleme b. Abdülmelik'i görevlendirerek h. 105 yılında Anadolu seferlerine başlanmıştır. Konya, Kemah, Kayseri, Malatya, Niksar, Çankırı oradan da Ankara'ya kadar ulaşıldı. Ele geçirilen bu bölgelere sınırlı sayıda da olsa Müslüman halk yerleştirdi. Bu sayede bölge İslâmlaşma sürecine girecektir.⁸³

1.2. Sugûr Ve Avâsım Bölgesinde Önemli Yollar, Yerler Ve Geçitler

1.2.1. Rakka Sugûru'l-Cezeriye Yolu

Yerleşim yerleri arasındaki mesafeler "Fersah"⁸⁴ olarak verilmiştir. Rakka'dan Aynu'r-Rûmiyye'ye mesafe 6 fersaktır. Oradan Tell-i-Abdâ'ya olan uzaklık 7 fersah, oradan Surûc'a 7 fersah, Surûc'tan Müzeniyye'ye 6 fersah, oradan Sumeysat'a 6 fersah, oradan Hısn-ı Mansûr'a 6 fersah, oradan Malatiyye'ye 10 fersah, Malatiyye ile Zibetra arasındaki mesafe 5 fersah, oradan Hades'e 4 fersah, oradan ise Maraş şehrine uzaklık 5

⁷⁹ Apak, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", s. 110.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. IX, s. 121-123.

⁸⁰ Esir, *El Kâmil fi't-Tarih*, c. IV, s. 471.; Apak, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", s. 110. ; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. IX, s. 104-105.

⁸¹ Esir, *El Kâmil fi't-Tarih*, c. IV, s. 510.; Apak, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", s. 110.

⁸² İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. IX, s. 159-160.; Apak, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", s. 110.

⁸³ Apak, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", s. 115.

⁸⁴ Yusuf Halaçoğlu, "Fersah", *TDİA*, c. XII, İstanbul: TDV Yayını, 1995, s. 412.; Clement Huart, "Fersah", *İslam Ansiklopedisi*, c. IV, Eskişehir: TDV Yayını, 2001, s. 574.

fersahtir. Maraş'ın ve etrafı dağlarla çevrili olan ovanın içlerine ulaşılır. Malatiyye'den Kemh'e ise mesafe 4 fersah olarak ölçülmüştür.⁸⁵

1.2.2. Sugûri's-Şâmiyye'ye Haleb Üzerinden Konaklama Yerleri

Haleb'den Kınnesrîn'e 7, Kınnesrîn'den Antâkiye'ye (Antakya) 4, Antâkiye'den İskenderiye'ye 4, İskenderiye'den Massîsa'ya olan mesafede ise 7 konaklama yeri vardır. Ceyhan nehri Massîsa'yı ikiye bölmektedir. Massîsa'nın diğer bir isminin Mabsubastıyâ olduğu bilinir. Ezene'den Tarsus şehrine olan mesafede 5 konaklama yeri vardır. Tarsûs, Rumlar tarafından "Târsim" olarak bilinir. Sugûri's-Şâmiyye'nin önemli olan şehirlerinden Ayn-u Zerba, Hâruniye, Kunîset-u Sevdâ ve Tell-i Cübeyr'in Tarsus şehrine olan mesafeleri 8 mildir.⁸⁶Harsiyun bölgesine baktığımızda bölge Malatya şehrinin yolu üzerindedir. Harşene kalelerinden 4 tanesi bu bölgededir. Selukiyye bölgesi ise Şam denizi tarafından Tarsus şehri tarafındadır. Bölgede Selkiyye kalesinin dışında 10 tane kale daha mevcuttur.⁸⁷

1.2.3. Sugûr ve Avâsım Bölgesi Geçitler

Toros ve Antitoros Dağlarında önemli geçitler Cilici ve Kapadokya arasındaki Cilicia Kapılarını içeriyordu: Ermenistan'a, Suriye'nin kuzeyine, Commangene'ye ve Mezopotamya'nın kuzeyine ulaşmaya elverişli el-Hadath geçidi Maraş, Elbistan ve Arabissos arasındaki Antitoros Dağındaydı: Germanikeia'ya Maraş'a ulaşan iki yol, Maraş Elbistan platosundaki Kukusos arasında Eyerbel Geçidi kadar Pyramos (Ceyhan) Nehri vadisiydi. Kukusos'dan Adana Kadirli'ye ulaşan Mazgaçel geçidi Bir diğer yol Kukusos'dan Kastabala (Bodrum)'a Mazgaçbel geçidi ve andırın vasıtasıyla Kapadokya'daki Caesarea'dan Malatya'ya ulaşmak için Antitoros dağlarını geçmek, özellikle Caesarea'dan Arassaxa, Komana'ya, Arabissos'a, Lykandos'a ve Arka'ya, son derece zordu. Bu yol üzerindeki en zorlu hat Lykandos, Plasta arasındaki Karahan Geçidi ve Arka, Keramision, Sama ve Malatya'ya giden yol idi. Son olarak, bir diğer önemli yol ise Develi'den Bakırdağ'ına ve daha sonra da Gezbel yoluyla Saimbeyli, Feke ve daha sonra Cilicia'daki Sision'a ulaşıyordu. Bütün bunlar çok önemli ve çok iyi belgelenmiş yollardan ve geçitlerden oluşan bir seçkidir. Batı Asya'daki sınır bölgesi Konya'nın ve Kayseri'nin güneyini ve Halep ve Antakya'nın Kuzeyi'ni, ve göreceli

⁸⁵ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler*, Çev. Murat Ağarı, İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2008, s. 88.

⁸⁶ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler*, s. 86- 87.

⁸⁷ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler*, s. 92.

olarak Suriye'nin kuzeyi ve Türkiye'nin güneydoğusunu ve Malatya'nın kuzeyini ve batısı ile Ermenilerin yerleşik olduğu doğuya doğru uzanan alanı kapsıyordu. Bu bölgeler geç dönem Roma eyaletlerinden Cilicia, Isauria (İçel), Euphratenisis (Fırat'ın Batı Kıyısı), Osrhoene (Güneydoğu Anadolu Bölgesini kapsayan Başkenti Edessa (Urfa) olan yerdir.) ve Mezopotamya'ya aitti. Tüm bu şehirler günümüz Türkiye'sinin Adıyaman, Adana, Antakya, Elazığ, Erzincan, Gaziantep, Kayseri, Konya, Malatya, Maraş, Mersin, Niğde, Sivas, Urfa ve Suriye'nin Halep, Rakka, Hasaka, İdlib ve Hama şehirlerine karşılık gelmektedir. Bütün bu bölgeler 630'lu yıllardan başlamak üzere IX. Yüzyılın ortalarına kadar olan süreçte sürekli bir şekilde Müslümanlarla Hıristiyanlar (Emevi, Abbasi-Bizans) arasında mücadelelerin yaşandığı alan olarak sınır bölgelerini oluşturmuştur. Bu bölgeler yoğun bir şekilde saldırılar, istilalar ve insanın kendisini güvende hissetmediği bölgelerdi. Bu bölgelerde yaşayan halkların güven içinde varlıklarını devam ettirmeleri oldukça zordu. Hatta bu coğrafyada yaşayan halkların bütün bu zorluklara tahammül etmelerini gerektirecek bir getiriye karşın, bölgede bulunmalarını çok ta anlamlı kılmıyordu.⁸⁸

Bütün bu bölgeler, isimlerini aldıkları önemli geçitleri, bünyelerinde barındıran dağlar, ya da Bizans'ın küçük sınır askeri bölgeleri, bu sorunun anlaşılmasında kritik bir öneme sahipti. Müslümanların, Bizans'a karşı saldırılarının, bilinçli bir şekilde oluşturulup, oluşturulmadığı, ya da Halife Harun Reşid öncesinde, sınırların ne kadarının belirginleştiği konusunda, tahminde bulunmakla birlikte, sonuç çok ta açık değildir. Ayrıca seyahat etmeyi arzulayan ya da seyahat etmek zorunda kalan çok az sayıdaki insan için sınır bölgeleri arasındaki yolların ve geçitlerin gerçek durumları hakkında çok az bilgi mevcuttur.⁸⁹

Günümüze kadar gelen kaynaklar ülke sınırlarının ortaya çıkış süreci ile ilgili çok net, açık ve anlaşılır bilgiler vermemektedir. Bu yüzden bu bilgilere ulaşabilmek için dağınık bilgi parçalarını ve bunların izlerini sıkı bir şekilde takip etmek zorunlu hale gelmektedir. Sınırların belirlenmesinde çok muğlak ve cevabı bulunmamış sorular vardır. Her iki ülke sınırı için de bu düzenlemeler sosyal, ekonomik, insani sonuçlar ve

⁸⁸ Ayşe Ayçiçek, "Kilikya Ermeni Baronluğunun Anadolu Tarihindeki Yeri Üzerine", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, s. 1, Mart 2018, s. 74.; Fatma Çapan, "Eukpharatenisis Fırat'ın Batı Kıyısı Bilgisi", *Uluslararası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Şb. Md. Lügü*, c. III, 17-19 Kasım 2016, s. 181.; Selahattin E. Güler, "Osrhoene Olan Yer", *Şanlıurfa, Kültür, Sanat ve Turizm Dergisi*, Sayı: 12, Şanlıurfa: Kurtuluş Matbaası, Ocak 2012, s. 23.

⁸⁹ Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, s. 361.

huzursuzlukla bağlantılı olan güç ve kontrolün desteklenmesine ve son derece değişiklik gösteren durumun ve hızlı askeri değişikliğin sona ermesine yardımcı olmuştur. Uzun dönemde dış sınırlar Bizans toplumu içerisindeki iç bölünmelere göre daha az önemli olabilir. Bizans'ın İslâm devletiyle olan sınırı, her iki tarafça belirli oranda taklidin ve sınırın kendilerine göre öneminin göreceli olarak azalmasında bir gelişmeyle sonuçlanmış olabilir. Ancak bu süreç VII. Yüzyılın sonlarında başlamıştı.⁹⁰

1.3. Sugûr ve Avâsım Bölgelerinde Türkler

Emevi devletinin yöneticilerinin tutucu bir Irkçılık yaklaşımı ülkede bulunan Türklerin hep yönetim ve ordu dışında kalmalarına neden olmuştur. Abbasi devletinin 750 yılında kurulması ile beraber, devletin kurucusu Ebu Müslim el-Horosaninin oluşturduğu ihtilal ordusuna büyük oranda Türk askerinin alınması ile Türklerin Abbasi devleti ordusunda görev almasının başlangıcını oluşturmuştur. 751 senesinde Abbasi devletinin yeni kurulduğu bir dönemde Çin ile Talas savaşında Türkler'in (Karluk) Abbasi ordusunun yanında yer alması Abbasilerle Türkler arasında tarihi bir sayfanın açılmasına zemin hazırlamıştır.⁹¹ En önemlisi de Türklerin süreç içerisinde İslâm dinini benimseyerek Müslümanlığa geçmiş olmalarıdır.⁹² Abbasi ordusunda Fars askerlerinin etkinliği Mu'tasım'a kadar devam etmiştir. Devletin asıl kurucusu kabul edilen Ebu Cafer el-Mansur döneminde Türkler ilk defa Sugûr ve Avâsım şehirlerinde görevlendirilmiştir.⁹³ Halife Mansur ve Me'mun döneminde Muhâfız ordularında Türk askerlerinin sayısında gözle görünür oranda artışlar yaşanmış, Mu'tasım'la beraber ise muhâfız ordusunda görev alan askerlerin tamamı Türk'lerden oluşmuştur.⁹⁴ Abbasi devletinin güvenliğinin zaman içerisinde yabancı (arap olmayan) askerlerin kontrolüne bırakılması askeri açıdan zafiyete uğraması, sonrasında ülke yönetiminde de krizlere sebep olmuştur. Ülke içinde isyanların çıkması, Halifelere yapılan suikastler bile bu zafiyetin bir ürünüdür.⁹⁵

⁹⁰ Gilbert Dagron, "Ceux d'en face'les peuples etrangers das les traites militaires byzantis.." TM10 (1986), s. 371.

⁹¹ Mehmet Azimli, "Abbasi Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IV., sayı. 2, Diyarbakır: DÜİF Yayını, 2002, s. 30.; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 33. Baskı, İstanbul: Ötügen Yayınları, 2011, s. 140-141.

⁹² Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 75.

⁹³ Nahide Bozkurt, "Mansur", *TDİA*, c. XXVIII., Ankara, 2003, s. 5-6.; Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 96.

⁹⁴ Nahide Bozkurt, "Mansur", s. 5-6.; Terzi, "Ordu Teşkilatı", s. 157-158.

⁹⁵ Ira M. Lapidus, *İslama Toplumlari Tarihi*, Çev: Yasin Aktay, c. I, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 193.

Boğa el-Kebir, Afşin, Vasif, Eşnâs, ve İnak, Urtuc, Ebu Sac olarak bilinen Türk komutanlar ve komutasının tamamının Türklerden oluşturulduğu hassa birlikleri Abbasi ordusunun önemli bir parçası durumunda idi⁹⁶. Abbasi devletinin Bizans üzerine yapmış olduğu bütün seferlere katılarak ordunun en kritik görevlerini yerine getirirdi. Komutan Eşnâs ilk ve önemli başarısını Halife Me'mun zamanında gerçekleştirmiştir. Türklerden oluşan birlik gerek ileri harekâta gerekse savunma durumunda her zaman hazır durumda bulundurulur, gerektiğinde de sevk ve idare edilirdi. Halife Me'mun döneminde H. 215/830 yılında Eşnâs et-Türki müstakil bir birliğin başında görevlendirilmiş, görevi başarı ile yerine getirmiştir. Sundus adında bir kaleyi ele geçirmiştir.⁹⁷Eşnâs et-Türki'nin en büyük başarısı hicri 223 yılında Bizansa karşı yapılan ve son başarılı savaş olarak tarihe geçen Amorion savaşlarında büyük özveri ve göstermiş olduğu üstün başarı sonrasında savaş kazanılabilmıştır. ⁹⁸Amorion'un fethi ile elde edilen ganimetlerin paylaşımında üç Türk komutan(Afşin, İnak ve Eşnas)'da pay almıştır. Vasık'ın miladi 862-863 senesinde halifenin görevlendirmesi ile Malatya sınır şehrine giderek, karargh kurmasını ve askerlerinin nafakasını çıkarmasını söylemiştir. ⁹⁹

Halife Harun Reşid döneminde hicri 171 senesinde Bizans Seferi için yola çıkan Herseme b. A'yân kendisine verilen Tarsus şehrinin tahkimi görevini sefer görevi yüzünden Türk asıllı olduğu kaynaklarda açık seçik şekilde bildirilen Ebû Suleym Ferec el-Hâdim el-Türkî'ye vermiştir.¹⁰⁰ Şehrin tamamlanması sonrasında Horasandan 3000 kişilik halk Tarsus'a yerleştirilmiştir.¹⁰¹Ebu Suleym Ferec el-Hâdim el-Türkî 25 sene boyunca sugûr bölgelerinde kalarak bölgenin tahkim ve imârı için faaliyet gösterdiği bildirilir.¹⁰² Mu'tasım ile Türkler arasındaki yakınlaşma neticesinde Mu'tasım tarafından oluşturulan ordu Türklerden oluşmuştur. Afşin ve Aşnas bu dönemde ordu

⁹⁶ Mehmet Azimli, "Abbasiler Dönemi Türklerden Oluşturulan Özel Ordu ve Aile İlişkileri", *Maarife Dini Araştırmalar Dergisi*, sayı. 1, 2010, s. 158.; Hatice Kübra Topuz, "Abbasi Başşehri Sâmerrâ ve Abbasi Tarihinde Sâmerrâ Dönemi", *İstem Dergisi*, sayı. 18, Konya, 2011, s. 95.

⁹⁷ Fatih Güzel, "Abbasi Dönemi Önemli Türk Komutanlarından Eşnâs et-Türki", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 11, sayı. 60, 2018, s. 1296-1297.

⁹⁸ Abdullah Duman, "Halife Mu'tasım'ın Amorion/Ammuriye Seferi.", *Van Yüzüncü Yıl Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van, 2017, sayı. 38, s. 445.; Mehmet Nadir Özdemir, "Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin "Köle" Olup Olmadığı Meselesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2005, s. 227.

⁹⁹ Güzel, "Abbasi Dönemi Önemli Türk Komutanlarından Eşnâs et-Türki", s. 1297.; Esir, *Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 98

¹⁰⁰ Belazûrî, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 195.; Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 99,101.; Detaylı bilgi için bkz. Zekeriya Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler: İlk Türk Sahabe Tabii ve Tebea Tabii*, Konya 1993, s. 183-184.

¹⁰¹ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 99.; Özdemir, "Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin "Köle" Olup Olmadığı Meselesi", s. 218.

¹⁰² Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 101.

içinde önemli görevlere getirilmiştir. Halifeliği ile beraber Türklere duyduğu güven sebebiyle yeni kurduğu Sâmerâ şehrine Türk askerlerini yerleştirmiştir. Merkezi de Sâmerâ'ya taşımıştır.¹⁰³

Türk komutanlar gördükleri bu itibar ile askeri alandaki tesirlerini zamanla idari alanda da göstermeye başlayacaklar, merkezde bazı idari görevler ve valilik görevlerini yapmışlardır. Halife Vasık'ın son dönemlerinde İnak ve Aşnas'ın yakın çalışma arkadaşlarının yolsuzluk yaptıkları gerekçe gösterilerek mallarına el konulmuştur. Bunu başka Türk yöneticiler takip etti. Bu dönemde yaşanan olumsuzluklara rağmen Türkler görevdeki durumlarını muhafaza etmişlerdir.¹⁰⁴ Mütevekkil döneminde yaşanan olumsuzluklar Abbasi yöneticiler ile Türk idareciler arasında sorunlar büyümüştür. Bu manada Halifenin ilk icraatı Miladi 849 yılında İnâk et-Türk'yi öldürtmek olmuştur.¹⁰⁵ Muntasır taht mücadelesinde Türk komutanlardan Boga el-Sagîr, Vasîf ve Otamış ile ortak hareket etmeyi planlayacaktır. Türk komutanlar da kendi çıkarları için bu teklifi olumlu karşılamışlardır. Bu sayede de Muntasır halifelik makamına oturmuştur.¹⁰⁶

Mütevekkil'in ölümüne de sebep olan Türk askerlerine karşı yeni bir birlik kurulma çalışmaları ile Arap halkının da destek vermesi sonrasında yaşanan Zenciler isyanı ve Saffâriyelilerin çıkarttığı sorunlar iki cephede sıkışan halife ordusu ve verilen kayıplar neticesinde Türklerin otoritesi ve siyasi baskı olma imkânını ortadan kaldırmıştır.¹⁰⁷ Her ne kadar Sugûr ve Avâsım şehirleri statüsünde olmasa da Abbasi devletinde valilik görevini yapmış Türk komutanlardan kısaca bahsetmekte fayda vardır. Mu'tasım'ın halifeliği döneminde hicri 219 senesinde Aşnas el-Türkî Mısır'a vali olarak atanmıştır. Ölene kadar da 11 yıl bu görevde kalmıştır. Ölümü sonrasında ise daha önceden Yemen valisi olan İnak, Mısır valisi olarak atanmıştır. Mütevekkil'in İnak ile arasının açılması sebebiyle daha uzak olan Kufe, Hicaz, Mekk ve Medine valiliklerine atanmıştır.¹⁰⁸

Boga el-Kebir'in hicri 244 yılında Kinnesrîn ordusunun idaresini yönettiğini, İbn el-Adîm bildirir. El-Kebir aynı zamanda İrminiyyede'de valilik görevinde bulunmuştur.¹⁰⁹

¹⁰³ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 117.; Özdemir, "Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin "Köle" Olup Olmadığı Meselesi", s. 230.

¹⁰⁴ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 150.

¹⁰⁵ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 155.; Mahmut Kırkpınar, "Mütevekkil Alellâh Ca'fer b. Muhammed", *TDİA*, c. XXXII, İstanbul, 2006, s. 212-214.

¹⁰⁶ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 156-157.; Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 87.

¹⁰⁷ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 180-181.; Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 216-217.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 66-68.

¹⁰⁸ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 226-227.

¹⁰⁹ Belâzûri, *Fûûhû'l Büldân*, s. 242.

Abbasi devletinde ilk Türk vezir ise Ubeydullah b. Yahya b. Hâkan'dır. Kesin olmamakla beraber bir diğer vezir de Otamış'tır. Otamış Halife Müsta'in tarafından Mısır'a vali olarak atanmıştır.¹¹⁰ Otamış aynı zamanda Vasıf gibi Mağrib'te de valilik görevi yapmıştır.¹¹¹

¹¹⁰ Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 105.

¹¹¹ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 238.; Belâzuri, *Fütûhü'l Büldân*, s. 263.

BÖLÜM 2: SUGÛRÛ'Ş-ŞAMİYYE (ŞAM BÖLGESİ SINIR ŞEHİRLERİ)

2.1. Adana-Ceyhan

Adana şehri ile ilgili farklı görüşler olsa da en dikkat çekici görüş M.Ö. IX-VIII. yüzyıllara ait olduğu düşünülen Karatepe iki dilli kitabeleridir. Kadirli ilçesinin 25 km. güneydoğusunda Karatepe mevkiindeki müstahkem Geç Hitit harabelerinde bulunan, Fenike alfabesi ve Hitit hiyeroglifleri ile yazılmış kitabeler, Karatepe'nin "Adana Kralı Awarikus'a tâbi olduğunu" bildirmektedir. Aynı devir Assur vesikalarında adı Que (Kilikya) Kralı Urikki olarak geçen bu kral, Karatepe kitabelerine göre Danunalar'ın kralıdır. Adlarına ilk defa, milâttan önce XIV. yüzyılda Mısır'a gönderilmiş olan çivi yazılı mektuplarda (el-Amarna arşivi) rastlanan Danunalar'ın Amanos dağları dolaylarında, doğu Kilikya'da güçlü bir krallığa sahip oldukları ve başşehirlerinin de muhtemelen Pakhri adını taşıdığı bilinmektedir. Buna göre, Karatepe kitâbelerinde adı geçen Danunalar Kralı Awarikus'un oturduğu Adana şehrinin de, Kilikya Danuna Krallığı'nın I. binyılın ilk yıllarında merkezi olması kuvvetle muhtemeldir.¹¹²

M.Ö. 858-824 senesinde Assur İmparatorluğuna kısmı bir bağıllık söz konusu iken II. Sargon (M.Ö. 721-705) döneminde ise tamamen Assur hâkimiyeti altına alınmıştır. İmparatorluğun yıkılışı sonrasında Anadolu'ya hâkim olan Ahamenid-Pers imparatorluğuna bağlı hale geldi. 333 yılında ise Büyük İskender'in kontrolüne geçmiştir. Nihayet Kilikya milâttan önce 12 yılında Pompeius tarafından Roma İmparatorluğu hâkimiyetine geçen bölgede bu tarihten itibaren siyasî istikrar sağlanabilmiştir.¹¹³ Roma İmparatorluğu'nun doğu tarafında kalan bölümü Bizans diye isimlendirildi. Bu isim 16. Yüzyılda, Batılı hümanist bilim insanlarınca Batı'daki Eski Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra geriye ne kaldığını nitelemek için kullanılmaya başlanana kadar verilmemiştir. O günden bu güne kadar kullanılan bir isim icat edilmiş olsa da imparatorluğun sakinleri kendilerini Romalı (*Yunanca Romaioi*) diye çağırılmışlar ve kendilerini öyle tanımlamışlardır.¹¹⁴

Romalılar ve 395'ten sonra da Bizanslılar zamanında, başta Misis olmak üzere Adana bölgesinin büyük imar faaliyetlerine sahne olduğu, Adana surlarının, su kemerlerinin ve

¹¹² Sargon Erdem, "Adana" *TDİA*, c. I, İstanbul: TDV Yayını, 1988, s. 348-349.

¹¹³ Erdem, "Adana", s. 349.

¹¹⁴ Judith Herrin, *Bizans*, Çev. Uğur Kocabaşoğlu, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 58.

ilki Hadrianus tarafından yaptırılan (II. yüzyıl) Seyhan üzerindeki Taş Köprü'nün, Justinianus tarafından muhtemelen aynı yerde yirmi bir gözlü olarak yeniden yaptırıldığı (VI. yüzyıl) bilinmektedir. Adana bölgesi, I. Heraklius (610-641) zamanında, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ayet-i kerimede (bk. er-Rûm 30/1-5), Bizanslılarla Sâsânî'ler arasında, önce Sâsânîler'in galip gelerek Antakya dolaylarını ve Tarsus'u ele geçirmelerine, daha sonra ise Bizanslıların Sâsânî devletini mağlup ederek bütün bu bölgenin hakimiyetinin Emevîler tarafından fethedilmesine kadar yine Bizanslıların ellerinde olduğunu görüyoruz.¹¹⁵ İslâmî kaynaklarda Erdene, Edene, Azana, Batana ve Ezene isimleri ile bilinen Adana şehri kuruluşundan itibaren her dönemde düşman saldırılarına maruz kalmıştır. Şehir özellikle Bizans'ın eline geçtikten sonra önemli gelişmeler göstererek bölgenin ticaretinin kalbi ve cazibe merkezi konumuna gelmiştir.¹¹⁶

Bölgenin Emevi devleti tarafından ele geçirilmesi ile devletin yeni uç bölgesinin yönetimi de uç beylerine teslim edilmiştir. Tarsus'ta ikamet eden bu uç beyleri Kinnesrin (Haleb civarı) valilerine bağlı çalışıyorlardı. Sonraki süreçte Abbasi devleti döneminde uç bölgelerine Orta Asya'dan getirdikleri Türkleri yerleştirdiler. Bölgeye yerleştirilen Türkler uç amilliğinin merkezi konumunda bulunan Tarsus, Misis, Ayn Zarba ve Adana şehirlerinde oturuyorlardı. Miladi 799 senesinde Halife Harun Reşidin talimatı ile Haruniyye şehri inşa edilmiştir.¹¹⁷ Bölgeye yerleştirilene Türkler, bölgede bulunan diğer Müslüman topluluklarla beraber hareket ederek, buldukları bu uç bölgelerinden Bizans topraklarına akınlar yapıyor, gerekse Bizans tarafından gelen taarruzlara karşı devletin uç bölgelerini savunarak devletin selameti ve güvenliği için mücadele ediyorlardı. Uç beyi de çoğu zaman bölge güvenliğini sağlayan bu mücahitlerin ileri gelenleri arasından seçilirdi. Zaman içerisinde güçlenen uç beyleri kendi adlarına para bastıran, emir, melik hatta sultan ünvanı taşıdılar. Bunların büyük çoğunluğu Türk'lerden oluşmuştur. Abbasi devletinin zaman içerisinde zayıflayarak yıkılması sonrasında hâkimiyetin Bizans devletine (Nikephor Pliokas döneminde 963-969) geçmesi ile bölgede yaşayan halkın zorla göç ettirilmesine ve

¹¹⁵ Erdem, "Adana", s. 349.

¹¹⁶ Ali Osman Ateş, "İlk Dört Asırda Adana ve Çevresinde Yaşayan Hadis Alimleri", *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. II., sy. I., Adana, 2002, s. 1-2.

¹¹⁷ Belâzûri, *Fütûhûl Büldân*, s. 245.; İlyas Gökhan, "Roma ve Bizans Dönemlerinde Gernanicia (Maraş)", *Cappadocia Journal Of Hystory And Social Sciences*. Volume 2. 76-87. s 83.

Hıristiyanlaştırılmasına çalışılmıştır. Bizans ordusunun ele geçirdiği bu bölge Selokya valiliğine bağlandı. Ancak valilik idaresi Silifke'den Tarsus'a nakledildi.¹¹⁸

2.1.1. Abbasi Komutanı Yezid b. Mezdey'in Bizans'a Seferi, Sonrasında Yaşanan Barış Görüşmesi

Taberi'ye göre 9 Şubat 781 yılında yapılan bir savaşta dönemin en meşhur komutanı Yezid bin Mezdey'in komutasında bulunan 95.793 asker ve gönüllü ile yola çıkılır. İleri harekât Adana ve Tarsus şehirlerinin anahtarı konumundaki Magida Kalesi Bizans'ın eline geçmiştir. İslâm ordusunun yaptığı taktiksel bir hareket ile Bizans ordusu pürkürtüler. Savaş devam edecektir. Yezid, savaş alanında Bizans ordusunun başındaki General Niketas'a teke tek vuruşmayı teklif eder. Niketas bu teklifi kabul etmeyerek savaş alanından kaçır. Bizans ordusu dağılır, Araplar Niketas'ın ordusunu Nikomedeia'ya (İznik) kadar kovalar.¹¹⁹

Halife Memun göreve gelmesinden kısa bir süre sonra M. 814 yılında Kilikya ovasını düşman saldırılarından korumak amacıyla bölgeye iki kapısı bulunan bir kale inşa ettirmiş, içine de silahlı askerler yerleştirmiştir.¹²⁰

Halifeliği döneminin daha başında iken Rumların kaleye saldırıları olmuş, bu dönemde kale yakılarak bölgedeki yaşayan halk dağıtılarak, halka ait ne varsa; hayvanlar da dâhil olmak üzere her şeyi alıp götürmüşlerdir. Halife Memun bu gelişme üzerine kalenin tekrar yapılarak daha güçlü bir savunma sisteminin getirilmesini emretmiştir. Bu çalışmalardan rahatsız olan Rumlar karşı bir saldırıdan korktukları için Hicri 210 M. 825-26 yılında Rum'lar halife Memun'a barış görüşmeleri için bir heyet gönderdi. Halife bu heyeti geri çevirerek görüşmeleri kabul etmediği gibi, hudutlardaki valilerine mektup yazarak Rum ülkesine saldırımları emrini verdi. Valiler tarafından oluşturulan ordularda Rum ülkesine saldırılar başladı; çok sayıda kimse öldürüldü, Rum şehri ele geçirildi. Büyük bir zafer kazanıldı. Ancak Yakzan b. Abdula'la b. Ahmed b. Yezid b. Esid es-Sülemi bu savaşta öldürüldü.

Sonrasında ise Rumlar Halife Mu'tasımibillah Ebu İshak b. Reşid'in halifeliği döneminde, Zibatra üzerine yürüdüler; önlerine gelen her şeyi yakıp, yıktılar, çok sayıda

¹¹⁸ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 1944, s. 26.

¹¹⁹ Andre Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, Çev. Nedim Demirtaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 131.

¹²⁰ Honigmann, *Bizansın Doğu Sınırı*, s. 39.

erkek öldürüp, kadınları esir aldılar. Zibatra (Viranşehir)'yı yaktılar. Halife Mu'tâsım bu duruma çok kızdı ve bunun karşılığının verilmesini istedi. Rumlarla savaş yapmaya karar verdi. Bu güzergâh üzerinde bulunan çok sayıda Rum kalesini tahrip etti ve devamında Ammuriye'ye ulaştı ve şehre saldırarak fethetti. Rum askerlerini öldürdü, kadın ve çocukları esir alarak şehri tahrip etti. Bu gelişme sonrasında ise Zibatra kalesinin yeniden inşa edilerek asker konuşlandırılması emrini verdi. Bütün bu çalışma ve hazırlıklar tamamlandıktan kısa bir süre sonra Rumlar, Zibatra kalesine saldırsalar da kaleyi almaya muvaffak olamadılar.¹²¹

2.1.2. Halife Memun Dönemi İslâm Ordusu'nun Kilikya (Adana-Tarsus) Seferi

İmparator Arap kültürüne ve sanatına hayrandır. Ancak Halife Memun döneminde Hürremiye Klanı Abbasi tehdidine karşı sınırı geçerek Bizans emrine girmeyi teklif ederler. İmparator Theofilos bir hata ile teklifi kabul etmiştir. Bu kabul Abbasi halifesi tarafından düşmanlık olarak algılanır ve var olan barış ortamı yerini gerginliğe bırakır. M. 830 yılı başlarında İslâm ordusu bu gelişme ile Bizans bölgesine seferler düzenler. İmparator ise güçleri ile doğuya hareket eder. Önce Petra şehrini ele geçirir sonraki yıl ise Kilikya bölgesini (Tarsus ve Adana) ele geçirir, çok sayıda esir ele geçirir. Sonbaharda ise Halife ordusu Bizans ordusunu bozguna uğratar. Daha önce aldığı Tarsus ve Adana bölgesinin de içinde olduğu daha büyük bir sahayı İslâm ordusuna teslim ederek geri çekilmek durumunda kalır. Bu bölgeden çekilmesi karşılığında Halifeye 100 bin dinarlık bir haraç verilir. Beş yıllık sulh yapılır. Halife Memun ele geçirdiği bütün bu yerlerden geri çekilir.¹²²

2.1.3. Abbasi-Bizans Arasında Esir Mübadelesi

Hicri 241 (M. 855-856) senesinde Bizans İmparatoriçesi Theodora'nın Müslüman esirlerden 12.000 kişiyi öldürmesinden sonra Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında esir değişimi yaşanmıştır. Theodora Müslüman esirlerin din değiştirmelerini teklif etmiş, teklifi kabul edenleri affetmiş, kabul etmeyenleri ise öldürmüştür. Akabinde de Müslümanlara haber göndererek esir değişimi yapmak istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine halife Mütevekkil Şenif el-Hadim'i esir mübadelesini gerçekleştirmek için görevlendirmiş, Kâdi el-Kudad Ca'fer b. Abdülvahid'in bu mübadelede bulunması

¹²¹ Belazûrî, *Fütûhü'l-Büldân*, s.275- 276.; Honigmann, *Bizansın Doğu Sınırı*, s. 39.

¹²² Radi Dikici, *Şu Bizim Bizans (Byzantium 330-1453)*, 2. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007, s. 212- 213.; Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 243.

emrini vermişti. Ayrıca Mütevekkil Kadi el-Kudat Ca'fer b. Abdulvahid'in yerine istediği kimseyi vekil bırakabileceğini söylemiştir. Böylece Ca'fer b. Abdülvahid, Mütevekkil'in huzuruna, çıkarak yerine genç birisi olan İbn Ebi eş-evarib'i vekil bıraktı. Esir mübadelesi el-Lamis (Lamos Mersin yakınlarındaki bölge) nehri kenarında gerçekleştirilmiş, Müslüman esir sayısı 785 erkek 125 kadar da kadın vardı.¹²³

Aynı sene içerisinde Bizanslılar Ayn Zerbe'ye (Adana ve dolayları) saldırarak Burada yaşayan Müslümanları ve Zuttları esir alarak kadınları, çoluk çocukları ve halka ait bütün hayvanları alarak bölgeden uzaklaştılar.¹²⁴

2.1.4. H.284/M. 900 Yılı Olayları

900'lü yıllarda her iki ülke açısından da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunların en önemlisinden bir tanesi de Kilikya bölgesinden büyük bir Müslüman ordunun Bizans topraklarına ileri harekete geçmesi olmuştur. Bölgeyi tamamen kontrolü altına alan İslâm ordusuna karşı, Bizans ordusunun başında önemli bir isim olan ve geleceğin imparatorunun atası olan Nikeforos Phokas, surlarla çevrili Adanes (Adana) şehrine doğru ilerleyen çok güçlü seyyar bir birlikle Kilikya'nın içlerine ilerler iken asıl amaçlarının bölgeyi Müslümanlardan korumaktır. Bu amaçla yapmış oldukları çalışmalar neticesinde çok başarılı bir savunma gerçekleştirmişlerdir. Nikeforos Adana şehrini kuşatmaz, bunun yerine bölgede bulunan yiyecek kaynağı olarak ta sayılacak bütün meyve ağaçlarını ve bağları imha ederek şehrin tarım alanlarını kullanılmaz hale getirir. Şehrin diğer kaynaklarına da büyük zararlar verirler. Bir gün sonra orduyu sahil şeridine yönlendirir. Burada da çok sayıda esir ele geçirir. Ayrıca bölgede bulunan bütün hayvanları da yanlarına alarak 40 km uzaklıkta bulunan Kydnos veya Hierax Nehrine (Tarsus Çayı) doğru harekete geçerler. Bizans ordusu Tarsus şehrine ulaşır ancak şehre saldırmayarak, bölgeyi Orta Anadolu'nun Platolarına bağlayan Kilikya Kapıları (şimdiki Gülek Geçidi) üzerinden ülkesine dönmüş olur. Bütün bu olanları geç

¹²³ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 70.; Taberi, *The History of al-Taberi (Taberi Tarihi)*, İncipient Decline: The Caliphates of al-Wathig al-Mutawakkil, and al-Muntasir, (Trc: Joel L. Kraemer), Vol. X XXIV, New York Press Üniversitesi, Albany 1989, s. 137-138.; Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, Çev. İsmail Yiğit, Turan Aslan, Sadettin Gümüş, Hamdi Aktaş, c. IV, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1985, s. 153-154.; Dikici, *Şu Bizim Bizans*, s. 216.; Abul Farac, *Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, c. I, Ankara: TTK Yayınları, 1993, s 233.

¹²⁴ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 73.; İbn Kesir, *El Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 542-545.

haber alan İslâm ordusu bölgeye ulaşmak için geri dönecektir. Ama Bizans ordusu çoktan bölgeden ayrılmıştır.¹²⁵

Burada dikkat çeken bir konu savaş stratejisinin de nasıl olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Saldırıyı gerçekleştiren ordu için ele geçirmeye çalıştıkları bölgenin ekonomik zenginliklerinin ne olduğudur. Geline bölge uzun süre kalmayı gerektirecek zenginlikleri barındırıyor ise, uzun süreli kuşatmaların yapılabileceği göz önüne alınarak bölgeye her türlü yiyecek-içecek, silah vs. stokları tamamlanarak gidilmesi, büyük oranda başarıyı da beraberinde getirecektir. . Bu aslında sınır şehirlerinde yaşanan savaşların hepsi için de geçerli bir durumdur.

Yine aynı dönemde Kilikya’da bulunan Arap ordusu kumandanı haremağası Vasif isyan etti ve deniz yolu ile kaçmak için hazırlıklar yaptı. Halife Mutadid’in emri ile kaçmak için kullanılacak bütün gemiler bu sebep yüzünden yakıldı. Tarsus’ta bulunan Arapların gemilerle akınlar yaptıkları için halifenin bu emri Hıristiyanların elini çok güçlendirdi. 901 yılında Mutadid öldü, yerine ise oğlu Müktefi geçti. Müktefi’den sonra ise kardeşi Muktedir 27 yıl iktidarda kaldı. 927 yılında çok şiddetli soğuk yaşandı. Öyle ki depolarda stoklanan sirkeler, yumurtalar, yağlar dondu, ağaçlar kurudu. Aynı sene içinde Halifenin haremağası Munis Arap ordusu ile Malatya kalesinden Roma üzerine akınlar yaptı, çeşitli başarılar elde etti. Esirler aldı ve ganimetlerle tekrar ülkesine döndü.¹²⁶

Aynı sene içerisinde Muhammed b. Ebi’s-Sac’ın, emri altında bulunan Vasif efendisinden ayrılarak Berdea’dan Malatya’ya kaçtı. Orada da El Mu’tazid’a elçileri kanalıyla bir mektup göndererek, kendisinin Brdea’dan alınarak sınır (sugûr) bölgesine tayin edilmesini istemesi üzerine, Halife Mu’tazid’in elçileri yakalatıp onlara Vasif’in efendisi Ebi’s-Saç’dan neden ayrıldığını öğrenmeye çalıştı. Elçiler ise Vasif’in bölgeden kaçmadığını efendisi Ebi’s-Sac ile anlaşarak ayrıldığını ve gittiği sugûr bölgesinde kontrolü sağladığı için bölgeye tayin istediğini hatta daha sonra da efendisi ile beraber güçlerini birleştirerek Diyar-Mudar (el cezire de denilen yer merkez olarak Harran) üzerine gazaya çıkma planları olduklarını söylediler. Bu cevap üzerine Halife Mu’tazid,

¹²⁵ Luttwak, *Bizans İmparatorluğu’nun Büyük Stratejisi*, s. 462.; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 80-81.

¹²⁶ Abu’l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 246-247.

Vasif üzerine yürümek amacıyla “Aynu’s Sevdâ” denilen yere gelip burada karargâhını kurdu. Misis yolunu kullanarak ordusunu harekete geçirdi.¹²⁷

Bütün bu çalışmalara Halife Mu’tazid’in adamları boş durmayarak bilgi toplamışlar ve Vasif’in Ayn-zarba’ya gitmek istediğini bildirdiler. Bu gelişme üzerine Halife Mu’tazid Vasif’i kaçırmamak için en kısa yolun hangisi olduğunu bölgeyi bilenlerden bilgi alarak o yoldan harekete geçti. İki tarafın orduları karşılaştılar. Vasif yenildi ve esir alınıp Halife Mu’tazid’in huzuruna getirilerek hiç bekletilmeksizin hapsedilmesi emri verildi. 17 Zilhicce (13 Aralık) günü meydana gelene bu gelişmeden sonra Halife Mu’tazid Misis’i fethetmek amacıyla bütün Tarsus’un yöneticilerini bir araya toplayarak, Vasif ile yazışmalar yapanları tespit ettirerek yakalattı. Sonrasında ise Tarsus şehrinde bulunan savaşta kullanılabilir bütün gemi ve savaş aletlerinin imha edilmesi emrini verdi. İmha işlemi yapılan savaş araç-gereçlerinin içinde son derece donanımlı ve kullanışlı halde bulunan elliye yakın savaş gemisi de vardı. Bahse konu gemilerin zamanın teknik ve insan gücü koşulları ile ekonomik şartlar içerisinde yeniden yapılabilmesi çok büyük zorluklar içerdiği, ayrıca çok büyük bir zaman kaybının da olacağı bilinmesine rağmen böyle bir eylem yapılarak Müslümanlar bu konuda büyük zararlar gördüler. Bu eylem halk üzerinde de olumsuz etkilere sebep oldu. Eylemin sebebine baktığımızda Bazmar’ın kölesi olan Dimyana’nın, Tarsus halkına karşı husumet beslemesi idi. Halife Mu’tazid bu olaydan sonra bölgeyi terk ederek Sugûr bölgesine Hasan b. Ali Kûre’yi tayin ederek kendisi ise önce Antakya’ya ve çevre illere gittikten sonra bir süre sonra da bölgeyi tamamen terk ederek Bağdât’a geri dönmüştür.¹²⁸

2.1.5. H. 350/M.961 Yılında Sınır Şehirleri Boyunca Abbasi-Bizans Savaşları

Aynı sene içerisinde M. 960 Türklerden iki yüz bin çadır (aile) halkı toplu halde İslâm dinine girdiler.¹²⁹ Abbasi devletinin 961 yılında Araplardan oluşan büyük bir ordu hazırlayarak Antakya’dan Tarsus’a harekât esnasında bu intikalden haberi olan Bizanslıların orduya tuzak kurarak baskın yaptılar ve Araplardan oluşan ordunun büyük çoğunluğunu şehit ettiler, birçoğunu da esir alarak ülkelerine götürdüler. Bu durumu kabullenmeyen Seyf-üd-devle’nin kalesi olan Neca, Maiperkat tarafından Bizans ülkesini istila ederek çok sayıda ganimet ele geçirdi. 2000 kadar da esir aldı; bunların

¹²⁷ İbnü’l-Esir, *El-Kamil fi’t-Tarih*, c. VII, s. 413.

¹²⁸ İbnü’l-Esir, *El-Kamil fi’t-Tarih*, c. VII, s. 414.

¹²⁹ İbn Kesir, *El Bidâye ve’n-Nihâye*, c. XI., s. 404. ; İbnü’l-Esir, *El-Kamil fi’t-Tarih*, c. VII, s. 414.

500'üne yakını zincire vurdu.¹³⁰ 962 yılında Bizanslılar Nicephorus Domasticus 160.000 kişiden oluşan atlı ordu ile Kilikya'ya geldiler. Ayn Zarba'ya (Adana'nın yaklaşık 70 km kuzeydoğusunda, Dilek kaya köyündeki antik şehir) çadırlarını kurdular ve hazırlıklarını tamamladıktan sonra Ayn Zarba'ya saldırdılar. Bölge halkı Abbasi ordudan ümidini keserek canlarına ve mallarına dokunulmaması şartı ile kalenin kapılarının açılarak Romalıların içeri girmelerine izin verebileceklerini söylediler. Nicephorus kale halkına söz verdi ve kale kapıları açıldı. Vermiş olduğu söz üzerine kale halkının zarar görmemesi için camide toplanmalarını emrederek, camiye girmeyenlerden mesul olmayacağını da bildirdi. Bir sonraki gün sabah Nicephorus ile beraberindeki piyadeler şehre girdiler ve sokaklarda ve evlerin içinde buldukları yetişkinleri ayırım yapmadan erkek, kadın, çocuk hepsini kılıçtan geçirdiler. Nicephorus şehirdeki silahları topladı ve burada buldukları kılıçlar, yaylar ve 40.000'e yakın zırhtan elbiseleri aldılar.¹³¹

Bizanslılar Ayn Zarba'da 40.000 hurma ağacını da kestiler. Sonra camide toplanan halkın istedikleri yerlere gidebileceklerini bildirdi ve akşama kadar şehri terk etmeyenlerin öldürüleceklerini söyledi. Camide toplanan halk bu söz üzerine adeta birbirini çiğnercesine camiye terk etmeye ve şehirden çıkmaya çalıştılar. Caminin boşaltılması üzerine Nicephorus'un emri ile cami tamamen yıkıldı. Ayrıca şehrin iki surunu ve büyük binaları kullanılmaz hale getirdiler. Nicephorus ve askerleri toplamda Kilikya'da 22 gün kaldı ve 44 kalenin bir kısmını kılıç zoru ile bir kısmını ise anlaşma yoluyla ele geçirdi. Bütün bunlara rağmen kaledeki ahaliye dokunulmayacağı sözüne rağmen bazı ermeniler ihtiraslarına kapılarak, şehirden çıkmaya çalışan Müslüman Arap kadınlara tecavüz ettiler. Müslüman erkekler ise kadınlarını korumak için kılıçlarına davrandılar ancak Nicephorus kılıçlarına davranan Müslüman Arap erkeklerinin 400 tanesini, bir o kadar da kadını şehit etti.¹³²

Nicephorus ve arkadaşları bölgeden ayrılarak Kayseri'ye gittiler. Bu gelişme üzerine Tarsus'ta bulunan Abbasi komutanı 4.000 kişilik askeri bir güç ile Bizanslıların üzerine gitti ise de Tarsus kumandanı olan kardeşi Rebaboğlu da askerleri de Bizanslılara

¹³⁰ Paydaş, "Emeviler ve Abbasiler Döneminde Önemli Bir Sugûr Şehri Tarsus", s. 192.; Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 261.

¹³¹ Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 261.

¹³² İbn Kesir, *El Bidâye ve'n-Nihâye*, s. XI., ss. 410-413

yenildiler ve öldürüldüler. Bizanslılar bundan sonra tekrar Kilikya'yı istila ederek Sis Kalesini ele geçirdiler. Buraya askeri güçlerini yerleştirerek Halep'e karşı yürüdüler.¹³³

964 yılına gelindiğinde Nicephorus, Domasticus'u kral ilan etti ve Şhumuşhkin Domasticus'u Abbasi'lerle savaşmaya zorunlu kıldı. Nicephorus da İstanbul'a döndü ve tahtına oturdu. Şhumuşhkin Domasticus ise Mopsuestia'ya karşı yürüdü ve ona karşı 7 gün boyunca hazırlıklar yapıldı, karargâh kuruldu. Mücadele sonrası şehri çevreleyen surlarda 60 tan fazla gedik açıldığı halde şehri ele geçiremediler. Onun için bu şehrin etrafını ve Adana ile Tarsus havalisine saldırarak büyük bir kıyım yaşattılar. Bu kayıplardan haberdar olan Tarsus'ta bulunan 5000 kişilik bir ordunun Bizanslılar üzerine yürüdüğünü ancak muvaffak olamayarak büyük bir yenilgiyle karşılaştılar. Çok sayıda zayıat vererek, hayatta kalanlar geri dönmek zorunda kaldılar. Aynı tarihlerde Kilikya bölgesinde büyük bir kıtlık ve yoksulluğun yaşandığı; yöre halkının büyük çoğunluğunun bölgeyi terk ederek Şam'a yerleştikleri görülmektedir. Bu kıtlık sebebiyle büyük oranda boşalan ve savunma zafiyeti olacağını düşünen Domasticus Kilikya'ya gelmiş, 3 ay açık çölde karargâh kurmuş ancak şehri ele geçiremeyerek, askerleri içinde hastalık ve veba salgını tehlikesi yüzünden tekrar gerisin geri ülkesine dönmek zorunda kalmıştır. Bizans domestikosu İslâm diyarından kendi topraklarına dönerken Massisa, Ezine ve Tarsus halkına: *“Ben her hangi bir acimden dolayı değil, sadece hayvanlarımıza verebilecek yem bulamamak ve şiddetli pahalılıktan dolayı geri dönüyorum, ancak tekrar üzerinize geleceğim. Buradan ayrılıp giderken kurtulacak, geri döndüğümde burada bulduğum herkesi ise kılıçtan geçireceğim.”* diye haber göndermişti.¹³⁴

2.2. Misis (Massisa)

Tarihi Misisi şehri Ceyhan nehrinin kenarında Adana şehrine 27 km mesafede kurulmuş eskiçağ şehridir. Bizans kaynaklarında şehrin isminin Mopsuesta, Mamista, Malmistra, Mampsista gibi farklı telaffuz şekillerinde geçer. Şehir Arapça'da Massîsa veya Masîsa, Türkçe'de Misis olarak kullanılır. Şehrin kuruluşu ile ilgili ileri sürülen rivayette Külek Boğazı'ndaki bulunan bir şehrin ileri gelen bir yöneticisi olan Mopsos adında biri tarafından kurulduğu rivayet edilir. Bizans imparatoru Justinianos'un iktidarda olduğu

¹³³ Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 262.; Paydaş, “Emeviler ve Abbasiler Döneminde Önemli Bir Sugûr Şehri Tarsus”, s. 192.

¹³⁴ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 476.; Dikici, *Şu Bizim Bizans*, s. 250.

dönemde bölge dini bir merkez durumuna getirilmiştir. 550 yılına gelindiğinde Konsil toplanmış ve tarihten itibaren bölge Mopsuesta olarak tanınmıştır.¹³⁵

İmparator Herakleios, Anadolu'ya akınlar yapmaya başlayan İslâm orduları engellemek için birtakım tedbirler almak durumunda kalmıştır. Bu tedbirlerin en önemlisi de iki ordu arasında bir tampon bölge oluşturmak olmuştur. Bu doğrultuda Antakya ve Misis arasında bulunan bütün kaleleri imha ederek kullanımını ortadan kaldırmış ve bölgede yaşayan halkını da sürgün etmiştir.¹³⁶

Abu'l-Hattab el-Ezdî şunları nakletmiştir: “İslâm'ın hâkim olduğu dönemde Massîsa kalesini eski temelleri üzerine iki defa yapan kimse, H. 84 senesinde oğlu Abdullah b. Abdilmelik eliyle Abdumelik b. Mervan olmuştur. Kalenin inşaatı ve oraya asker yerleştirilmesi H. 85 yılında tamamlandı. Kaledeki kilise, cami yapıldı. 300 kişilik askeri bir güç yerleştirmiştir. Her yıl Antalya'dan kale muhâfızları buraya gelirler; kışı geçirdikten sonra geri dönerlerdi; buranın sayısı, bin beş yüz ile iki bin arasındaydı.”¹³⁷

Ömer b. Abdüaziz Massîsa şehrine geldi. Şehirde gözlemlerde bulunarak Bizans ordusunun şehrin halkını sıkıştırması ve kötü muamele etmesinden nefret ettiğini dile getirerek, Antakya ile Massîsa arasında bulunan bütün kaleleri imha etmek istemiştir. Bu gelişme üzerine bölge halkı bu kaleleri kullanarak, Bizans'a karşı koymada önemli bir görevi yerine getirmeye çalışmışlardır. Bu yüzden de kalelerin tamir edildiğini, kalelerin yıkılması durumunda, şehrin korunmasının zora gireceğini, ayrıca da bölgede Bizans ordusuna karşı durabilecek hiçbir engelin kalmayacağını bildirmeleri üzerine, Ömer b. Abdülaziz yıkımdan vazgeçerek bölgeye büyük bir cami yaptırıp, yanına da büyük bir sarnıç açtırmıştır. Cami Kale olarak bilinirdi. Halife Mu'tasımibillah döneminde yıkılmıştır.¹³⁸

2.2.1. Bizans'ın H.215/ M. 830 Yılı Yenilgisine Karşı Misilleme

Halife Memun döneminde özellikle Hürremiye Klanının (Mezdek tarafından kurulan dini harekete ve aşırı Şia'nın tesiriyle gelişen İran kaynaklı Arap aleyhtarı değişik fırkalara verilen ad) ülke içinde huzursuzluk çıkartması sebebiyle ordunun bütün

¹³⁵ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 1989, s. 23, 208.,; Ateş, “İlk Dört Asırda Adana ve Çevresinde Yaşayan Hadis Alimleri”, s. 8.

¹³⁶ Belâzuri, *Fütûhu'l Büldân*, s. 191.; Paydaş, “Emeviler ve Abbasiler Döneminde Önemli Bir Sugûr Şehri Tarsus”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, s. 168.

¹³⁷ Belâzuri, *Fütûhu'l Büldân*, s. 191-192.; İbn Kesir, *El Bidâye ve'n-Nihâye*, c. IX, s. 89-90.; İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. IV., s. 448

¹³⁸ Belâzuri, *Fütûhu'l Büldân*, s. 192.

enerjisini bu yönde kullanması nedeniyle Bizans'a gereken zamanı ayıramamıştır. Hürremiye ordusunun sınırı geçerek İmparator Theofilos emrine girmeyi teklif etmeleri; imparatorun ise bu teklifi kabul etmesi, Halife Memun tarafından bu tutum düşmanlık olarak algılanarak, Bizans ile barış süreci sona erer ve 830 yılında İslm ordusu hazırlanarak Bizans bölgesine akınlara başlar. Bu gelişme karşısında İmparator ordusunu alarak doğuya hareket ederek, önce Petra (Ürdün'de Nebati Krallığı'nın başkenti) ele geçirirler.¹³⁹ Ertesi yıl (M.831) ise hücum sırası Bizans'tadır. İmparator Theophilos, Toroslar bölgesini geçerek Masisa ve Tarsus bölgesinde bulunan İslam ordusunu büyük bir yenilgiye uğratarak 1600 kişiyi öldürüp, yanlarına aldıkları yedi bin civarında Müslüman esirle ülkesine geri döndü.¹⁴⁰

Hicretin 216 M. 831 senesinde Me'mun Bizans topraklarına tekrar dönüş yaptı. Geri dönüş sebebi şu idi:

Me'mun'un Bizans kralının Tarsûs ve Massisa'da yaşayan Müslümün halktan 1600 kişiyi öldürdüğünü öğrendi. Hemen hazırlıklarını tamamlayarak harekete geçti ve cemaziyelevvel (Haziran) ayında Bizans topraklarına girdi ve 15 Şaban (28 Eylül) tarihine kadar burada kaldı. Bir rivayete göre Me'mun'un Bizans memleketlerine tekrar geri dönmesinin sebebi, Me'mun'a mektup gönderen Bizans kralının mektubuna kendisinden başlamasıydı. Me'mun Bizans kralının mektubunu okumadan hemen harekete geçti ve Bizans topraklarına girdi.¹⁴¹

832 yılına gelindiğinde muharrem ayında Halife Me'mun Mısır'a gitti. Abdus el-Fihri'yi yakalatıp huzurunda boynunu vurdu. Sonrasında ise Şam'a hareket etti. Me'mun aynı senede Bizans bölgesine gaza için ordusunun başında hareket edecek Lü'lü'e'yi yüz gün süreyle kuşatma altında tuttu. Kuşatmanın uzaması üzerine bölgeden ayrıldı. Kuşatmayı sürdürmesi için Uceyf'i bıraktı. Bizanslılar Uceyf'e bir oyun oynayarak, Kurdukları komplo sonucunda esir olarak ele geçirdiler. Uceyf'i sekiz gün boyunca tuttular. Sekiz günün sonunda bir fırsatını bularak kaleden kurtuldu ve Bizans bölgesini tekrar muhasara altına aldı. Bizans imparatoru ile bu kuşatmaya karşılık gelip Uceyf'in ordusunu arkadan kuşattı. Halife Me'mun bu gelişme sonrasında tekrar

¹³⁹ Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 244.

¹⁴⁰ Taberi, *The History of al-Taberi (Taberi Tarihi)*, The Reunification of the Abbasid Caliphate: The Caliphate of al-Ma'mun, (C.E. Bosworth), Vol. XXXII, New York Press University, Albany 1987, s. 187.; İbn Kesir, *El Bidâye Ve'n-Nihâye*, c. X, s. 456-457.

¹⁴¹ İbnü'l- Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VI, s. 363.; Taberi, *Th History of al-Taberi*, Vol. XXXII, s. 188.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X., 456-457.

bölgeye hareket etmek için ikinci bir güçlü yola çıktı. Bu durumu öğrenen Bizans İmparatoru Tofil, Halifenin gelmekte olduğu haberini alınca savaş alanından kaçtı. Veziri Sangal'ı Me'mun'a göndererek; Halife Me'mun'dan eman dilendi ve barış talebinde bulundu. Ancak bu talebi bildiren barış mektubunda önce kendi adını yazıp Halife Me'mun'un isminin sonraya yazılması halifenin sinirlenmesine neden oldu. Barış mektubuna karşı imparatora kendisi de karşı cevap olarak bir mektup kaleme aldı:

“İslâm'a girmeni kabul ederim. Yoksa aramıza kılıç girer ve seninle savaşırım! Selam, hidayete tabi olanlara olsun.” diyerek cevap verir.¹⁴²

Halife'nin ölümünün hemen öncesinde vuku bulan bir olayda Ahmed b.Hanbel, Muhammed b. Nuh, Hasan b. Hammad Seccade ve Ubeydullah b. Ömer el-Kavariri ilimsel bir münazarada, Kurân-ı Kerim'in mahlûk olduğu söylemi üzerine adı geçen dört kişinin kabul etmemesi üzerine Vali İshak tarafından Halife Me'mun'a gönderilmek üzere zincire vurularak zindana atılırlar. İkinci gün tekrar imtihan olurlar, Seccade Kur'ân'ın mahlûk olduğu görüşünü kabul eder ve serbest kalır, üçüncü gün tekrar huzura getirilirler bu sefer Kavariî Kur'ân'ın mahlûk olduğunu kabul ettiği için serbest kalır. Geriye iki kişi kalmıştır. Bunlardan biri İmam Ahmed b. Hanbel diğeri ise Muhammed b. Nuh el-Cündisaburî vali İshak tarafından prangaya vurulmuş bir şekilde Tarsus'ta halifeye gönderilirler. Vali tarafından ayrıca bu iki âlim hakkında halifeye mektup yazılır.

Bu sırada Me'mun, Bağdat valisine bir mektup göndererek şöyle dedi: *“Duyduğuma göre o hadisçi ve kelamcılar, Kur'ân'ın mahlûkluğu görüşünü, “Gönlü imanla dolu olduğu halde zor altında olan kimse müstesna...” (en-Nahl, 106) mealindeki ayet-i kerimeyi tevil ederek kabullenmişlerdir. Oysa onlar bu tevillerinde çok büyük hata yapmışlardır. Sen bunların tümünü bana gönder. “der. Yola çıkan bu iki âlim henüz Tarsus'a ulaşmadan halife Me'mun'un vefat haberini alırlar. Tekrar gerisin geri Bağdat'a dönüş yaparlar.¹⁴³ Halife Me'mun'un ölümünden önce Bizansın Babek'i halifeye karşı kullanmak için yardımda bulunması üzerine M. 830 yılında Anadolu'ya bir saldırının yaşanmasına ortam hazırlamıştır. Bu gelişme üzerine halife Me'mun üç yıl üst üste seferlere bizzat katılarak bu beladan kurtulmak için çaba göstermiştir.¹⁴⁴*

¹⁴² İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 458.; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. VI., s. 365.

¹⁴³ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 463.; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. VI, s. 371.

¹⁴⁴ Carl Brockelman, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi 1*, 2.Baskı, Çev: Neşet Çağatay, Ankara: Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964, s. 115.

2.2.2. H. 353/M.964 Yılında Bizans'ın Tarsus ve Massisa'ya Saldırısı

Aynı sene içerisinde Bizans domestikosu tekrar Tarsus şehrine saldırmak amacıyla şehre doğru harekete geçecek ve şehri kuşatma altına alıp, karşı taraftan beklenen hareketlenme gerçekleşip, çetin bir çatışma yaşanmıştı. Çatışmalar esnasında domestikos İoannes Çenüşkes atından düşerek yuvarlanmış ve yaralı bir halde Müslümanların eline esir düşmüştü. Fakat Bizanslı askerler bu durum karşısında hücumla geçerek İoannes'i Müslümanların elinden kurtarmışlardı. Tarsus halkı bu çarpışmalar sırasında Bizans'ın ileri gelen komutanlarından birini daha esir almışlar, Bunun üzerine Rumlar Massisa'da bir miktar asker bıraktıktan sonra bölgeden ayrılmışlar. Daha sonra tekrar dönüş yaparak Massisa'yı kuşatmış ve üç ay boyunca kuşatma devam etmiş olmasına rağmen bu duruma engel olmak için hiçbir girişimde bulunulmamıştır. Kıtık yaşandığı dönemde sıkıntı yaşayan Bizans ordusu çevre yerleşim bölgelerine saldırılar düzenlemişlerdi. Ancak durum gittikçe kötüleşmektedir, ayrıca veba salgını da başlamıştı. Salgın sebebiyle de çok sayıda Bizans askerinin hastalanarak öldüğü bu yüzden de bölgeden ayrılmak zorunda kalmışlardı.¹⁴⁵ Bizans ordusunun olumsuz birtakım gelişmeler neticesinde bölgeden ayrılmış olması, bölgeyi tamamen gözden çıkardığı anlamı çıkmadığı bir sene sonra bölgeye tekrar saldırması ile daha iyi anlaşılacaktır.

Miladi 965 yılında Bizans ordusu tekrardan Massisa ve Tarsus'a saldırıya geçerek şehirleri istila etmiştir. Bizans komutanı ve sonra imparator olan Nikefor (Nikephoros Phokas) İslâm topraklarına daha yakın bir noktada olabilmek için Kaysâriyye'de (Kayseri) bir mevkiye yerleşerek burada ikamet etmiş, askerlerini ve ailelerini de buraya taşıyarak adeta buraya bir şehir kimliği kazandırmıştı. Asıl niyetinin ne olduğunun farkına varan Tarsus ve Massisa halkı Nikefor'a bir elçi göndererek Bizans'ın vereceği zarardan korunmak amacıyla emân dilemişler ve dilediği takdirde her türlü malı ve parayı ödemeyi taahhüt etmelerinin yanında istedikleri takdirde şehirlerine kendi adamlarını göndermek ve şehirde ikamet etmelerini sağlamak suretiyle şehri yönetebilecekleri teminatını vermişlerdi. Bizans komutanı Nikefor ise Müslümanlardan gelene bu teklifi önce kabul etmişti. Ancak sonradan anlayacak ki, Müslümanların bütün bu talepleri aslında kendilerini savunacak güçlerinin olmadığını gösteriyordu. Ayrıca bu süreçte çevreden kendilerine yardım edecek kimsenin olmaması önemliydi.

¹⁴⁵ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 478-479.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 431-432.

En önemlisi de bölgede çok büyük bir kıtlık yaşanmasıdır. Yiyecek ve içecek hiçbir şey kalmadığını, bu yüzden de insanların artık kedi, köpek ve bulabildikleri bütün leşleri yemişlerdir. Bu yüzden de salgın hastalıkların yayılıp, gittiğini o yüzden de günde üç yüz kişinin öldüğünü haber alınca, daha önceden kabul ettiği barış anlaşmasından vaz geçen Nikefor, mektubu getiren elçinin başına mektubu koyarak yakmış ve elçinin saçı sakalı yanmıştır. Müslüman elçiye aşağılayıcı davranan Nikefor şöyle demişti: “*Siz kışın deliğine girip de aynen soluyan ve ölmekle karşı karşıya kalan bir yılan gibisiniz. Birisi onu yakalayıp da iyilikte bulunur, soğğun tesirinden kurtararak ısıtıp da besleyecek olursa hemen canlanır ve o insanı sokar. Şu anda sizler de büyük bir zaaf ve güçsüzlük içine düştüğünüzden dolayı bize itaat ediyorsunuz. Sizi bu halinizle bırakacak olursan durumunuzun düzeldiği anda saldırıya geçeceksiniz ve o zaman sıkıntı ve cefaları yine biz çekeceğiz*” Elçiler geri dönmüş, Nikefor ordularını toplayarak başında kendisi Massisa üzerine yürüyerek şehri kuşatmış ve kılıç zoruyla ele geçirmiş ve halkını kılıçtan geçirmeye başlamış ve bir hayli Müslümanı şehit etmişti. 200.000 kadar Müslümanı esir alarak memleketlerine geri döndü.¹⁴⁶

2.3. Tarsus

Şehir Çukurova bölgesinin güneybatısında Toroslar’ın güney tarafında düz bir alanda kurulmuştur. Adana’ya 42 Mersine ise 27 km uzaklıktadır. Şehir kurulduğu yıldan itibaren Anadolu bölgesinden gelen büyük ticaret yollarının Adana üzerinden birleştiği bir yer olmasının yanında bölgenin düşmandan korunması noktasında tampon bir bölge konumunda bulunmuştur. Bütün ilkçağ süresince de büyük bir ticaret limanı kimliğini muhafaza etmeyi başarmıştır.¹⁴⁷ Adını taşıdığı bir çay, şehrin hemen yakınından geçmektedir. Şehir Hitit yazıtlarında Taşra, Asur’lulardan gelen bilgide Tarzi, Grek’lerde ise Tharsis, Tarz, Tarsi, Arap ve Osmanlıda Tersîs ve Tarsûs olarak geçmiştir. Yunan dilinde ise “ayak tabanı” olarak anlamlandırılan Tarhon veya Ball gibi isimler kullanılmıştır. Kullanılan isimlerin ilâhların isimden geldiği ile ilgili bir takım efsanevi rivayetler vardır. Şehir Eskiçağ’lardan beri insanların yaşadığı bir bölge olarak bilinir. Şehrin yakınında Gözlükule bölgesinde Neolitik dönemle ilgili arkeolojik çalışmalar sonucunda kalıntılar bulunmuştur. M.Ö. 2000 yılında Şehirde ilk yaşamış olan topluluk Hititler’le akraba olan Luviler’dir. Tarsus, Bizans devleti zamanında

¹⁴⁶ İbnü’l-Esir, *El-Kamil fi’t-Tarih*, c. VIII, s. 482.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve’n-Nihâye*, c. XI, s. 432.; Abu’l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 264-265.

¹⁴⁷ Ateş, “İlk Dört Asırda Adana ve Çevresinde Yaşayan Hadis Âlimleri”, s. 31.

havâri Saint Pavlus'un buralı olması sebebiyle şehrin önemli dinî bir merkez olma özelliği de bulunmaktadır.¹⁴⁸

Peygamber Efendimizin hemen sonrasında Hulefa-i Raşidin döneminde İslâm ordusunun Çukurova bölgesine ulaşmaları ile Tarsus şehri İslâm kaynaklarında yer almaya başlamıştır. Ebu Ubâde b. Cerrah komutasında İslâm ordusu Antarsus'u (Tarsus) fethetti; Tarsus bu dönemde Bizans'ın elinde bulunan bir kale idi. İslâm ordusunun kaleyi ele geçirmesi sonucunda kele ve çevresinde yaşayan hıristiyan halk ta bölgeyi terk etti. Muaviye, kale durumunda bulunan Antarsus (Tarsus)'u inşa ettirerek Müslüman halkın yaşayabileceği bir şehir haline dönüştürdü. Bölgeye Müslüman halk yerleştirildi. Bölgede bulunan araziler iktâ yolu ile halka dağıtıldı. Böylece Tarsus halkın da yaşayabildiği meskûn mahal haline getirildi. Muaviye Merakiyye ve Bülünyas'ta da aynı yöntemleri uygulayarak yerleşime açtı.¹⁴⁹

Bu gelişme sonrasında Bizans kaynaklarında da Tarsus şehriden çok defa bahsedilmiştir. Bu şehre, bulunduğu konumu itibariyle özellikle Bizans-Abbasi döneminde her iki ülke tarafından büyük önem verilmiştir. Bu kıymetli şehri iki devlette elinde tutmak için büyük gayret göstermişlerdir. Harun Reşîd ve oğulları zamanında daha da bir önem atfedilmiştir. Bu önem aslında ilerleyen zaman diliminde İslâm ordusunun Anadolu içlerine düzenleyeceği seferlerde kullanılmak için bir üs haline getirilmek amacıyla Malatya ve Maraş arasında Hades'i, alınan karar sonucunda ise Berdan çayı üzerine, çay ikiye ayrılarak Tarsus şehri yeniden inşa edilmiştir.¹⁵⁰

IX. Yüzyıla gelindiğinde Tarsus şehrinde yaşayan insanların Horasan ve Türkistan bölgesinden savaşta Abbasi ordusuna yardım amacıyla getirilen nüfusla beraber 1.000.000 civarında olduğu söylenir. Ancak bu kadar büyük bir nüfusun şehir merkezinden ziyade çevrede bulunan diğer yerleşim yerlerinin de nüfusunun dâhil edilerek bu rakama ulaştığı ifade edilmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁸ Ali Sinan Bilgili, "Tarsus", *TDİA*, c. XXXX, İstanbul: TDV Yayını, 2011, ss. 111-114.

¹⁴⁹ Belâzuri, *Fütûhü'l Bıldân*, s. 156.; Bilgili, "Tarsus", ss. 111-114.; Paydaş, "Emeviler ve Abbasiler Döneminde Önemli Bir Sugûr Şehri Tarsus", s. 167-168.

¹⁵⁰ Gökhan, "Harun Reşid ve Oğulları Döneminde Tarsus (786-842)", s. 195.; Muhammed el-Kazvini, *Asaru'l-Bilad ve Ahbaru'l-İbad (İnceleme ve Değerlendirme)*, Çev. Murat Ağarı, İstanbul: Kitabevi Yay, 2009, s. 151.; Paydaş, "Emeviler ve Abbasiler Döneminde Önemli Bir Sugûr Şehri Tarsus", s. 171-172.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 269-271.

¹⁵¹ Kazım Yaşar Koprıman, "Tolunoğulları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. VI, İstanbul: Çağ Yayıncılık, 1992, ss. 55-79.

2.3.1. Halife Mehdi'nin Tarsus'tan Bizans'a Seferi

H. 159 (M. 776) senesinin başlarında halife, Ebu Abdillah Muhammed b. el-Mehdi'dir. Halife sene başına Abbas b. Muhammed'i büyük bir ordu ile sefere görevlendirmek isteyecek, bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra, kendisi de atına binerek orduyu yolcu edecektir. Ordu, Tarsus üzerinden Bizans illerine gider ve büyük bir şehri fetheder. Bu fetih ile bol miktarda ganimet elde ederek İslâm topraklarına hiçbir asker kaybı vermeden geri döner.¹⁵² Halife Mehdi, babası Mansur dönemine nazaran daha hareketli ve yoğun bir şekilde Bizans devleti ile büyük bir mücadelenin içine girmiştir. Halife Mehdi de Babasının çizmiş olduğu dış siyasetteki çizgiyi takip ederek özellikle devletin sınır şehirlerinin önemini anlayarak sınır güvenliğine büyük önem vermiştir. Bu doğrultuda sınır bölgeleri ve şehirlerine askeri tahkimat ve askeri birliklerle destek vermiştir.¹⁵³ İslâm Tarihçilerinin kaleme aldığı eserlerde Halife Mehdi ile ilgili babası Mansur'dan daha çalışkan ve yoğun bir şekilde Bizans ile mücadeleye tuttuğu, özellikle ülkenin sınır güvenliğine büyük önem verdiği ifade edilse de, Abu'l Farac'ın aşağıdaki açıklamaları sebebiyle Müslüman tarihçilerle aynı görüşte olmadığını görüyoruz.

Abu'l-Farac'a göre ise; *“Halife Mehdi, babası Mansur'dan kalan hazinelerin açılarak gereksiz harcamalar yaparak hazineyi tükettiğini, Farac, Halife Mehdi'yi, malına sahip çıkmayan, rüşünü ispat edememiş, kifayetsiz bir kişi olarak tanımlamaktadır. Hayatının büyük bir kısmı devlet işleri yerine eğlence, yeme-içme ile uğraşmış, kehanet ve büyüculük işlerine büyük önem gösterir hatta bu tür konularla ilgili yazılmış kitapları toplattığını ifade eder. Bu nedenle Roma Kralı Leo'dan Mısırlılara ait büyü ve sihir sistemini anlatan bir risaleyi istediğini, Leo'nun ise Joannes ve Jambres adlı kitabını ve Mısırlıların Büyük Musa'ya karşı bütün yaptıklarını anlatan bir risaleyi Halife Mehdi'ye göndermiştir”* der. Ayrıca, *“Mehdi döneminde devletin elinde bulunan bütün Hristiyan esirlerin serbest bırakıldığını buna mukabil Leo'nun da arap esirleri serbest bıraktığını Bütün bunların yanında arap döneminde yapılan bütün kiliseleri Halife Mehdi'nin yıktırıldığını, Halep'teki kiliseyi ise tahrip ettirdiğini”* söyler.¹⁵⁴ Halife Mehdi 2 Temmuz Miladi 786 senesinde Masabadhan'daki al-Radhdh köyünde at

¹⁵² İbn Kesir, *El-Bidâye ve 'n-Nihâye*, c. X, s. 217-219.

¹⁵³ Âdem Apâk, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV. (Abbâsiler Dönemi)*, 9. Baskı, İstanbul: Ensar Yayınları, 2016, s. 118.; Bozkurt, “Mehdi-Billâh”, *TDİA*, c. XXVIII, İstanbul 2003, s. 377-379.

¹⁵⁴ Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 203.

sırtında av peşinde koştuğu esnada düşme sonucu almış olduğu ağır yara neticesinde hayatını kaybetmiştir.¹⁵⁵

Hicri 171 H. 787-88 yılında, Rumların kendi aralarında toplanarak Tarsus'a çıkarma yapıp şehri ele geçirme niyetiyle, bölgeye savaşçılar yerleştirmeye karar vermişlerdir. Bu gelişmeden haberdar olan Halife Harun Reşid aynı senenin yaz aylarında ordusunu Herseme b. A'yen komutasında bölgeye gönderme kararı almıştır. Tarsus'un yeniden imar ve inşası ve bölgenin bütün ihtiyaçlarının karşılanmasını komutan Herseme'ye emretti; Herseme'de bütün hazırlıkları yaparak bölgeye hareketi için gerekli çalışmaları başlattı. Bu çalışmaların koordinesi için Ferec b. Süleym Hadim'i vekil tayin etti. Süleym el-Hadim'in yapmış olduğu çalışmalar sonucunda şehrin imar ve inşası tamamlanarak bütün eksikleri giderildi. Bölgeyi yaşanır hale dönüştükten sonra Ferec bölgeden ayrılarak Bağdat'a gitti ve Horasan halkından 3.000 kişilik bir halkı Tarsus ve civarı bölgelere yerleşmeleri üzere gerekli sevkiyat çalışmalarına başlandı.¹⁵⁶ Bu zümre bölgeye geldi. 1000 kişi Massisa'ya yerleştirildikten sonra, kalan 2.000 kişi ise Antakya'ya konuşlandırıldılar. Onların eski maaşlarının, adam başına on dinar artırılmasını da kararlaştırdı. H. 172 M. 788 yılında bu iki zümreden oluşan askerler birlikte Muharrem ayı başında Medain şehrinin Cihâd kapısında ordugâh kurdular. Onlar Tarsus şehrinin imar ve iskân işlerinin yapılmasında çalışarak belli yerlere kale ve camii inşaatları yaparak bu işlerin tamamlanmasına kadar olan sürede bölgede kaldılar. Bölge halkının faydalanması için Ferec, iki nehir arasını ölçtürdü ve buranın dört bin parsel; her parselin de yirmi zira'kare (1 zirakare= 0,57416 m2 dir.) dönüm olduğunu tespit ederek, Tarsus'ta yaşayan halka bu parsellerden tarımsal faaliyetlerini sürdürerek geçimlerini sağlamaları konusunda iktâ olarak verildi. Bütün bu gelişmelerden sonra Horasan halkı olan 3.000 kişiden oluşan zümre tamamen bölgeye yerleştirilmiş oldu. Tarsus'a Abdumelik b. Salih'in görevlendirdiği Yezid b. Mahled el-Fezari'yi tayin ile görevlendirdi. Ancak Horasan halkı Fezari'yi kabul etmeyerek kendisini şehirden kovdular. Fezari yerine Abu'l Fevaris vekil olarak bırakıldı.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Taberi, *The History of al-Taberi (Ta'rih-al-rusul wa'l-mulük)*, Al-Mansur and al-Mahdi. A.D. 763-786/A.H. 146-169, (Trc. Hugh Kennedy), Vol. XXIX, New York Press University, Albany, 1990, s. 243.; Bozkurt, "Mehdi-Billâh", c. XXVIII, s. 377-379.

¹⁵⁶ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 271.; Paydaş, "Emeviler ve Abbasiler Döneminde Önemli Bir Sugûr Şehri Tarsus", s. 171.

¹⁵⁷ Belazûrî, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 242- 243.; "Emeviler ve Abbasiler Döneminde Önemli Bir Sugûr Şehri Tarsus", s. 172.

Harun Reşid Hicaz yollarıyla, imparatorluğun sahip olduğu topraklarda sınır bölgelerinde çok sayıda han ve sarnıç yaptırmış, su kuyuları açtırmıştır.¹⁵⁸ Ayrıca Abbasi devletinin bu döneminde Antakya ve Bağdat ipekli dokumanın merkezi durumundadır.¹⁵⁹

H.181/M 797 senesinde Hârûn er-Reşid Bizans topraklarında savaştı ve Orta Anadolu Niğde yakınlarında bulunan Safsâf kalesini ele geçirdiler.¹⁶⁰ Yine aynı sene Abdülmelik b. Sâlih ordusuyla beraber Bizans yurduna girerek savaştı, hatta Ankara çevresine kadar geldi ve Matmûra'yı (Niğde ile Aksaray arasındaki Melendiz Dağlık Bölgesini) fethetti. Aynı sene içinde Hıristiyan esirlerle Müslüman esirler arasında değişim yaşandı. Bu değişime her iki tarafta çok sevindiler. Bizans'ta bulunan Müslüman esirler için tamamına fidye verilerek kurtarıldılar. Bu fidye işi Tarsus'a on iki fersah uzaklıkta bulunan deniz sahilindeki Lâmis'te gerçekleşti. Bu değişim yaşanırken Ebû Süleyman ile birlikte otuz bin ücretli asker de hazır bulundu.¹⁶¹ Ayrıca Tarsus mütevellisi, sınır boylarında bulunan pek çok kimse, âlimler ve şehrin diğer ileri gelenleri de hazır bulundular. Toplamda 3700 Müslüman esir kurtarıldı.¹⁶²

H.182/M.798 senesine gelindiğinde Bizans içinde taht mücadelesinin yaşandığını görüyoruz. İmparator Konstantin'in gözlerine mil çekilerek cezalandırılacak ve zindana atılacak, yerine ise Atisa (Ağusta) lakabıyla tanınan annesi Rina (İrene)'yi kraliçe olarak ilan ederek koskoca Bizans devleti tahtını bir kadına teslim edecekler.¹⁶³

Halife Harun Reşid H. 183 (M. 799) yılında Abdurrahman b. Abdülmelik b. Salih, Anadolu'ya Bizans diyarına sefere çıkacak, Ashab-ı Kehf (Tarsus, Lice, Afşin, Efes gibi merkezler yer olarak gösterilmektedir. Hıristiyan kaynaklarında (*DACL*, *XVI*, s.1254) bu hadise Efes'te cereyan etmiş olarak kabul edilse de, İslâm kaynaklarına göre Tarsus kabul edilir.)'in bulunduğu bölgeye kadar ilerleyecektir. Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde yukarıda değindiğimiz gibi Bizans'lılar hükümdarları olan Kostantin b. İlyon'un gözüne mil çekerler ve yerine Konstantin'in annesi Ağusta lakablı İrene'yi iktidara taşıdılar.¹⁶⁴ Miladi 800'lü yıllara gelindiğinde İslam devleti Bizans

¹⁵⁸ Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, s. 45-46.

¹⁵⁹ Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, s. 207.; Bozkurt, "Harun Reşid", s. 261.

¹⁶⁰ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VI, s. 145.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 229.

¹⁶¹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VI, s. 145.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 229.

¹⁶² İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VI, s. 146.

¹⁶³ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VI, s. 147.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 303.

¹⁶⁴ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 303.

sınırında bulunan hattı özellikle temas olabilecek mevkiileri askeri açıdan güçlendirmiştir.¹⁶⁵

2.3.2. Tarsus'ta Meydana Gelen Olaylar Ve Esir Mübadelesi

Hicri 188 (Miladi 804) yılında İbrahim b. Cebrâil yaz seferine çıktı ve Safsaf geçidini geçerek Bizans topraklarına girdi. İbrahim'in karşısına Bizans kralı Nikefor çıktı, fakat kendi sarayında yaşanan birtakım olumsuz gelişmelerden dolayı İbrahim'in karşısına çıkmaktan vazgeçti. Geri çekilme esnasında bir gurup Müslüman asker ile karşılaşan Nikefor ve yanındakiler kısa süreli çatışmaya girdiler, bu çatışmadan Nikefor üç yara aldı. Rivayete göre bu savaşta 40.700 Bizans askeri öldürüldüğüdür. Başka bir haberde ise 40.000 Bizans askeri öldürüldü. 4.000 kadar binek hayvanı ganimet olarak alınmıştır, der. İmparator Nikefor bütün bu kayıpların sonucunda daha fazla zararı gözle alamayarak barış teklifinde bulundu. Kış ayının yaklaşması Halife Harun Reşid'in de barış anlaşmasına sıcak bakmasına neden olmuştur.¹⁶⁶ Ancak Müslümanların barış anlaşmasının sağlanmasını meteakip bölgeyi terk etmesinden sonra Bizans İmparatoru Nikeforos kabul ettiği barış antlaşmasının şartlarını kabul etmediğini duyurdu. Hatta H.188. M.804 yılında Müslümanların elinde bulunan Tarsus şehri üzerine bir ordu hazırlayarak taarruza geçti. Taarruz sonucunda Tarsus Bizans'ın eline geçti.¹⁶⁷

Hicri 189 (Miladi 805) senesinde Müslüman esirlerle Hıristiyan esirler arasında mübadele işlemi gerçekleşti. Hatta esir değişimi o kadar kapsamlı oldu ki; Bizans topraklarının tamamında bulunan bütün Müslüman esirler fidye verilerek esaretten kurtarıldılar.¹⁶⁸

H. 191 M. 807 senesine gelindiğinde Yezid b. Muhalled el-Hübeyrî, 10.000 kişiden oluşturduğu ordu ile Bizans topraklarına (Tarsus) gazaya gitti. Bizanslılar İslam ordusunun topraklarına doğru ilerlediği istihbaratını alması ile birlikte hazırlıklara başlayarak hiç umulmadık bir noktada Tarsus'a iki konaklık mesafede İslam ordusunu pusuya düşürerek ordu komutanı Yezid b. Muhled el-Hübeyrî'nin de içinde olduğu 50 kadar askeri öldürdüler. Diğer arkadaşları ise komuta zincirinin zaafa uğraması

¹⁶⁵ Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 39.

¹⁶⁶ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VI, s. 172.; Taberi, *Taberi Tarihi*, c. XXIX, s. 308.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 338-339.

¹⁶⁷ Taberi, *The History of al-Taberi (Ta'rih-a-rusul wa'l-mulük)*, The Abbasid Caliphate in Equilibrium: The Caliphates of Musa al-Hadi and Harun al-Rashid, AD/ 785/809, (Trc: C. E. Bosworth), Vol. XXX, New York Press Üniversty, Albany 1989, s. 248- 249.

¹⁶⁸ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VI, s. 175.; Taberi, *The History of al-Taberi (Taberi Tarihi)*, Vol. XXX, s. 257.

sebebiyle toparlanamayarak savaş alanından uzaklaşmak zorunda kalmışlardır. Bu gelişme üzerine bu defa Halife Harun Reşid, ikinci bir ordu hazırlayarak Herseme b. A'yün'ü görevlendirir. Aralarında hadim Mesrur'un da bulunduğu 30.000 kişiden oluşan orduyu Herseme'nin emrine verir. Hadim mesrur ordu için yapılacak mali işlerden de sorumludur. Halife Harun Reşid'de orduya yakın olmak amacıyla Hades'e (Germanicia yani şimdiki Kahramanmaraş'ın doğusunda bulunan şehir) hareket etti. Bölgede bulunan Bizans'a ait Kilise ve Manastırların yıkılmasını emretmesi üzerine bütün kilise ve manastırlar yıkılarak kullanılmaz hale getirildi. Bu dönemde devletin başkenti olan Bağdat'ta ve diğer İslam şehirlerinde yaşayan gayrimüslimler Müslümanlardan ayırt edilmeleri amacıyla farklı giysiler giymekle sorumlu tutulmuşlardır. Harun Reşid aynı sene içinde Humeyd b. Ma'yuf'u Şam kıyılarına ve Mısır'a kadar uzanan bölgeye vali olarak tayin etti. Humeyd bu görevle beraber Kıbrıs'a gidip Hıristiyan ahaliyi esir aldı. Onları yanına alıp getirdi.¹⁶⁹

2.3.3. H.215/M.830 Senesi Halife Memun'un Bizans Topraklarına Seferi

Miladi 830 senesinin muharrem ayının sonlarına doğru Halife Me'mun Bizans diyârına gaza amacıyla ordusunu hazırlayarak ordunun başında Bağdat'tan Bizans'a doğru harekete geçecek. Bağdat ve başkente bağlı bölgelere vekil olarak İshak b. İbrahim b. Mus'ab'ı bırakatı. Tikrit'e vardığında, Medine-i Nebeviyye'den gelmekte olan Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib ile karşılaştı. Halife Me'mun Muhammed'e kızı Ümmü Fadl ile evlenmesine müsaade etti. Kızı Ümmü Fadl ile Muhammedin nikâhları babası Ali b. Musa'nın sağlığında kıyılmıştır ve Tikrit'te evlilik gerçekleşmiştir. Evlilik sonrası Muhammed karışı Ümmü Fadl'ı alarak Hicaz'a gittiler. Sonrasında Halife Me'mun ordusu ile Musul yolu üzerinden Menbic'e oradan da sırasıyla Dâbık, Antakya, Massisa ve Tarsus ulaştı. Tarih tam olarak senenin cemaziyelevvel ayında, Şehirdeki kaleyi fethetti ve yıkılması emrini verdi. Bu esnada oğlu Abbâs ise Malatya üzerine akınlara çokta başlamıştır. Tarsus'ta ele geçirdiği esir ve ganimetlerle şehirden ayrılarak dönüş yoluna koyuldu. Me'mûn, Kurre (Küre) kalesinde bir hayli kaldıktan sonra burasını da ele geçirdi ve burada bulunan kaleyi yerle bir ettikten sonra yoluna devam etti. Şam'a ulaştı ve orada konakladı. Kasyon dağının eteklerindeki Merrat kilisesinin onarılması talimatını verdi.¹⁷⁰

¹⁶⁹ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, . 349.; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. V, s. 188.

¹⁷⁰ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 455.; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. VI, s. 361.; Taberi, *The History of al-Taberi (Taberi Tarihi)*, Vol. XXXII, s. 185.

2.3.4. Tarsus Bölgesinde Bizans-Abbasi Arasında Esir Mübadelesi

Hicretin 231. M. 846 Senesinde Esir mübadelesi veya esirlerin fidyelerinin ödenmesi amacıyla Bizans-Müslüman yetkililer Tarsus şehrinin yakınlarında Selükiye yanında akan Lames nehri kıyısında bir araya gelmişlerdir. Halife Vasık, gelen elçileri memnuniyetle karşılayarak babasının “Araplarla Hıristiyanları denk tutmayız” sözü gibi bir tutum sergilemedi. Belki de bir esire karşılık bir esir mübadelesini kabul etti. Bu sefer de Bizanslı heyetin başında bulunan şahıs “*Elimizdeki bütün arap esirleri, bizim, muharebelerde ele geçirdiğimiz askerlerdir. Sizin tarafınızdaki Hıristiyan esirlerin çoğu ise, sizin, köylerde ele geçirdiğiniz askerlerle, yaşlı adamlar, yaşlı kadınlar, küçük erkekler ve kızlardır. O halde bir adama karşı bir adam verilmesini nasıl kabul edebiliriz ?*” sözü ile karşılık verir. Bu durum günlerce heyetler tarafından tartışılır. Sonuç olarak bire bir esirin mübadelesi kabul edilir.¹⁷¹

Her bir Müslüman erkek ve kadın esir karşılığında Müslümanların elinde bulunan Hıristiyan bir erkek veya kadın verilecekti. Her iki tarafta nehir üzerinde ayrı ayrı birer köprü kurdular. Rumlar bir Müslüman kadın veya erkek esiri Müslümanların kurduğu köprüye salıyorlar. Salınan esir Müslüman köprüsüne ulaştığında tekbir getiriyor, onunla birlikte diğer Müslümanlar da tekbir getiriyorlardı. Sonrasında Müslümanların Rum esirlerinden bir kişiyi kendi köprülerine gönderiyorlardı. Rumlar da kendi esirleri köprülerine ulaştığında Tekbir’e benzer bir takım şeyler söylüyorlardı. Karşılıklı esir değişimi tamı tamına dört gün sürdü. Bire bir değişim sonucunda Müslümanların yanında yine de bir miktar Rum esir kalmıştı. Bu esirler de Rumlara iyilik ve ihsan olsun diye Müslüman heyet tarafından karşılıksız olarak serbest bırakıldılar. Sonuç olarak 3000 erkek, 500 kadın ve çocuktan oluşan Müslüman esir sayısının başka bir kaynaktan 4362 olduğu bilinmektedir. Buna karşın Müslümanların elinde bulunan Rum esirlerin sayısının daha az olması sebebiyle esir sayısının denkleştirilmesi amacıyla Caliph Bağdat’tan Yunan köleler satın aldı. Hatta bu kölelerin içine saray hizmetinde bulunan Yunanlıları da dâhil etti. Böylece her iki taraftaki esirler karşılıklı olarak değiştirildi.¹⁷²Yapılan bu esir değişiminde söz konusu Bizans ve Abbasi devletlerine ait

¹⁷¹ Abu’l- Farac, *Farac Tarihi*, s. 230.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve’n-Nihâye*, c. X, s. 509.; İbnü’l-Esir, *El-Kâmil fi’t-Tarih*, c. VII, s. 28.

¹⁷² İbn Kesir, *El-Bidâye ve’n-Nihaye*, c. X, s. 516.; John Bagnel Burry, *A. History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene the Accession of Basil (A.D. 802-867)*, London 1912, s. 275.; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 207.; Abu’l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 230-231.; Taberi, *The History of al-Taberi(Taberi Tarihi)*, İncipient Decline: The Caliphates of al- Wathig al-Mutawakkil,

esirlerin sayısında farklı kaynaklarda farklı sayıların olduğunu görüyoruz. Müslüman esirlerin sayısı 4460, kadın ve çocuklardan da 800 kadar kişi vardı. Zimmilerden 100 kadar kişinin olduğu kaydedilir. Nehrin yüzerek geçildiğini kaydeden rivayetlerde olduğu gibi nehir üzerinde bir köprüünün olduğu ve değişimin bu köprü üzerinden olduğu rivayeti de vardır.¹⁷³

2.3.5. Halife Me'mun'un Tarsus Civarında Ölümü, Defnedilmesi ve Sonrasındaki Gelişmeler

Halife Me'mun M. 7 Ağustos 833 H. 218 yılında Recep ayının bitimine 13 gün kala öğle ile ikinci vakti arasında bir saatte öldü.¹⁷⁴ Öldüğünde henüz 48 yaşında idi. Oğlu Abbâs ile kardeşi Mu'tasım onu Tarsus'a getirdiler ve Harun Reşid'in hadimi olan Hâkân'ın evine defnettiler. Başka bir rivayette Tarsus'un dört konak uzaklığında iken vefat etmiş, cenazesi Kilikya bölgesinde bulunan Tarsus'a götürülüp oraya defnedilmiştir. Başka bir rivayette ise Adana'ya nakledilerek ramazan ayında oraya defnedilmiştir Me'mûn'un cenaze namazını Mu'tasım kıldırdı. Bundan sonra onu korumak üzere Tarsus halkından ve diğer yerlerin halklarından yüz kişi seçildi ve her birine doksan dirhem maaş bağlandı.¹⁷⁵ Babasının defin işlemlerini tamamladıktan sonra ise Halifelik tahtına oturmak için Başkent Bağdat'a dönüş yapmıştır.¹⁷⁶

2.3.6. Ahmed b. Tulun'un Tarsus Üzerine Seferi ve Lü'lü'e'nin Bizans'ın Elinden Alınması

Hicretin 263 (M.877) yılında yaşanan olaylardan en önemlilerinden bir tanesi de Slavların sene içerisinde Lü'lü'e'yi Rumlara teslim etmeleri olmuştur. Ahmed b. Tulun Mısır vilayetinde görevlendirilmezden önce Tarsus şehrine düzenli olarak seferler düzenlerdi.¹⁷⁷ Mısır'a tayin edildikten sonra da Tarsus şehrinde vazgeçmeyi hiç düşünmemiş, Tarsus'a sahip olma amacıyla bölgede görevlendireceği bir komutan kontrolünde Tarsus'a seferlerini devam ettirmek niyetiyle Tarsus'un kendisine

and al-Muntasır, (Trc: Joel L. Kraemer), Vol. XXXIV, New York Press University, Albany 1989, s 41.

¹⁷³ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. VII, s. 28.; Taberi, *The History of al-Taberi*, Vol. XXXIV, s 42.

¹⁷⁴ Alewander A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes I: La dynastie d'Amorium (820-876)*, Edition française prepareepar H. Gregoire et M. Canard. (*Corpus Bruxellense Hist. Byz. I.*), Bruxelles 1935.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, ss. 463-473.

¹⁷⁵ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VI, s. 374.; Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 222; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 463-473.

¹⁷⁶ Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağarı, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2002, s. 38.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 473-474.

¹⁷⁷ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 79.

verilmesini Ebu Ahmed el-Muvaffak'dan istemişti. Ebu Ahmed ise bu isteği kabul ederek Tarsus'a Muhammed b. Harun el-Tağlibi'yi tayin etmişti. Yeni görevine gitmek için yola çıkan Muhammed b. Harun et-Tağlibi Dicle nehrinde sefer halinde iken güçlü bir rüzgâr sebebiyle gemisi sahile sürüklenmiş, Müsavir eş-Şari'nin adamları onu yakalayarak öldürmüştü. Bu gelişme üzerine Ebu Ahmed el-Muvaffak, Muhammed b. Ali el-Ermeni'yi onun yerine Tarsus'a tayin edip Antakya'yı da emrine vermişti. Ancak Tarsus halkı bu yeni görevlendirmeden hiç te menmun kalmayarak, Ali el-Ermeni'yi de öldürünce Erhuz b. Yuluğ b. Turhan et-Türki oraya tayin edilmiştir. O da yeni görev yerine gitmişti; ancak cahil bir kişilik olduğu için veya daha önce yaşanmış olan kötü hadiseler yüzünden olsa gerek halktan hem çekiniyor hem de kötü bir davranış sergilerse halkın kendisinden korkacağı düşüncesi ile halka hiç te iyi davranmamıştı. Lü'lü'e halkına maaşlarını ve erzakını göndermeyi bilinçli olarak hep ihmal etmişti. Lü'lü'e halkı ise bu gelişmelerden oldukça üzgün ve huzursuzdu. Lü'lü'e halkı, Tarsus halkına bir mektup yazarak şikâyetle bulunmuşlar ve şöyle demişlerdi: *“Eğer bize maaşlarımızı, erzakımızı ve gerekli buğdayımızı göndermezseniz kaleyi Rumlara teslim ederiz.”* Bu gelişme üzerine durumdan çok üzüntü duyan Tarsus halkı kendi aralarında para toplayarak, toplanan on beş bin dinar parayı Lü'lü'e halkına göndermek istemişlerdi. Erhûz bunu öğrenince bu parayı Lü'lü'e halkına kendisinin ileteceğini söyleyerek paraya el koymuş ve halktan toplanan bu parayı hiçbir zaman Lü'lü'e halkına göndermemiştir.¹⁷⁸

Para ve malların gelmesi gecikince Lü'lü'e halkı buna karşı misilleme yaparak söylediklerini yaptılar ve kaleyi Rumlar'a teslim ettiler. Bu haber üzerine Tarsus halkı çok üzüldü, çünkü Lü'lü'e kalesi Tarsus için önemli bir yerdi. Nihayet Lü'lü'e'nin Rumların eline geçtiği haberi Mu'temid'e ulaşmış, o da burayı Ahmed b. Tulun'a vermişti. Buradaki asıl amacın Rumlara teslim edilen Lü'lü'e'nin Ahmed b. Tulun tarafından Rumlara karşı gaza yoluyla tekrar ele geçirilecek, ayrıca da sınır boylarının düşmandan sürekli olarak korunması sağlanacaktı.¹⁷⁹

Hicretin 270 (M. 883-884) Senesinde Rumların büyük bir hazırlık yaptığını ve 100.000 kişilik bir ordu hazırladığı ve Tarsus'a 6 mil mesafede bulunan Kalemye'de karargâh kurdukları haberi Müslümanlarca şaşkınlıkla karşılandı. Ordunun başında Bâzmâr hızlı

¹⁷⁸ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 256.

¹⁷⁹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 257.; Nadir Özkuyumcu, “Tolunoğulları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 18.; Paydaş, “Emeviler ve Abbasiler Döneminde Önemli Bir Sugûr Şehri Tarsus”, s. 177.

bir hazırlıktan sonra bir gece Bizans ordusunun hiç beklemediği bir anda baskın yaparak 70.000 Bizans askeri öldürüldü. Rumların başında bulunan komutanları da ölenlerin içinde idi. Ayrıca strategosların reisi bulunan öncü kumandanlarını da ortadan kaldırdılar. Hatta el-Fennadin ve en-Natlik strategosları öldürülmüş, Kurre strategosu ise çok ağır darbelerle yaralı bir şekilde savaş alanından kaçarak kurtulmayı başarmıştı. Geride kalan 30.000'e yakın Bizans askerlerinin çoğu da bu çatışmada yaralanmıştır. Müslüman askerler bölgede Bizans askerlerinden çok miktarda altın ve gümüş haçlar elde ettiler. En büyük haçları ise som altındandı. Elde edilen ganimetler arasında dört altın koltuk, iki yüz gümüş kürsü ve çok sayıda kap-kacak vardı. Ayrıca on binlerce ibrişim sancak vardı. Müslümanlar bol miktarda ipek ve para elde ettiler. 15.000 civarında binek, eğer, silah, kılıç da ganimetler arasındaydı. Kılıçlar altın ve gümüşle süslüydüler.¹⁸⁰ Hicri 270 M. 883-884 yılında Slav'lı kadının oğlu diye bilinen Rum İmparatoru da bu yıl içinde öldü.¹⁸¹

2.3.7. Ahmed b. Tulun'un Vefatı, Bâzmâr'ın Bizans'a Seferi ve Tarsus'a Dönüşü

Ahmed b. Tulun'un Antakya'ya geldiğinde bol miktarda Manda yoğurdu yediği ve mide rahatsızlığı yaşadığı, doktorların ilaç tedavisine cevap vermediği, ilacını aldığı ancak manda yoğurdu yemeye de devam ettiğini kimse bilmiyordu, en sonunda da iyileşmeyen mide rahatsızlığı ölümüne sebep olacaktır. Hicri 270 yılında vefat yılı olup, 26 sene görevini yürütmüştür.¹⁸²

Hicri 274. (M. 887-888) senesinde Bâzmâr Rum topraklarına akınlar düzenleyerek bir hayli iç kısımlara kadar girmiş ve ulaştığı Rum topraklarında halka karşı savaşlar açarak çok sayıda Rum savaşçısını öldürmüş, büyük bir kısmını da esir alarak büyük ganimetlerle memleketi Tarsus'a dönüş yaptı.¹⁸³

Hicri 890-891 yılında Bir Keresinde Bâzmâr Ahmed b. Tulun'a minberlerde dua ettirdi. Buna karşılık Humâreveyh Bazmar'a üç yüz bin dinar, beş yüz top kumaş ve beş yüz işlenmiş ipekli elbise ile bir hayli silah ve teçhizat gönderdi. Bu gönderilen hediyeleri

¹⁸⁰ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 93.; İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 342.; Taberi, *The History of al-Taberi (Taberi Tarihi)*, The Abbasid Recovery: The War Against the Zang Ends., (Trc: Philip M. Fields), New York Press University, vol. XXXVII, Albany 1987, s. 143-144.

¹⁸¹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 346.

¹⁸² İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 344.; Hakkı DursunYıldız, "Ahmed b. Tolun", *TDİA*, c. II, İstanbul 1989, s. 141-143.

¹⁸³ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 357.

gören Bâzmâr tekrar ona dua ettirmiş, bunu duyan Humâreveyh ise tekrar elli bin dinar parayı daha Bâzmâr'a göndermiştir.¹⁸⁴

Hicri 278. (M. 891-892) senesinde cemaziyelahir (eylül) ayında Ahmed el-Uceyfi Tarsus'a gelip Bâzmâr ile birlikte Bizans üzerine yaz seferine çıktılar. İkisi Şekend'e kadar ulaşmışlardı. Bu sefer sırasında hiç beklenmedik bir gelişme yaşandı ve Bizans ordusu tarafından mancınıktan atılan bir taş, Bazmar'ın kaburga kemiklerinin kırılmasına sebep oldu. Bu talihsiz olay yüzünden Şekend'in fethi gerçekleşmeden geri dönmek zorunda kalmışlardı. Bazmar recep ayı ortalarında (ekim sonu) yolda vefat etti ve cenazesi Tarsus'a getirilerek orada defnedildi. Bazmar'ın vefatı sonrası Tarsus'ta yerine Ahmed b. Uceyf getirilmiş onu da bir süre sonra görevden alarak yerine amcasının oğlu olan Muhammed b. Musa b. Tulun tayin edilmişti. Aynı sene içerisinde Tarsus valisinin tutumundan rahatsız olan halk Muhammed bin Musa'ya karşı isyan ederek onu yakalayıp hapsedmişlerdi. Halkın ayaklanma sebebine baktığımızda; Halife Muvaffak vefat edince onun ileri gelen hizmetçilerinden olan Ragıp adında biri cihada çıkmayı ve Allah yolunda cihad etmeyi tercih ederek Tarsus'a gelip burada oturmaya başlamış ve Buradan Bizans üzerine cihada çıkmayı arzu etmişti. Şam'a geldiğinde yanında bulunan bütün atlarını, silahlarını, her türlü savaş mühimmatı ile çadırlarını Tarsus'a göndererek kendisi Süratle Humareveyh'in yanına giderek onu ziyaret etmek ve gayesini bildirmek istedi. Humareveyh ile Dımaşk'ta karşılaşınca Humareveyh ona ikramlarda bulundu, onu bir hayli sevdi ve aralarında iyi bir dostluk kuruldu. Ragıp Humareveyh'in yanında bulunduğu müddetçe ondan izin isteyip Tarsus'a giderek cihada başlamayı bir türlü söyleyememiş ve onun yanında uzun müddet kalmıştı. Ragıp'ın adamları Humareveyh'in onu yakalayıp hapsedtiğini zannederek endişeye kapılmış ve bunu halk arasında da yayıp şöyle demişlerdi: *"Nasıl oluyor da Humareveyh gayesi Allah yolunda cihâd olan bir adamı yakalayıp, hapasediyor ?"* öyle söyleyip halkı isyana teşvik etmiştir. Humareveyh'in amcasının oğlu olan Muhammed b. Musa'ya karşı isyan ederek onu yakalayıp hapsedmişler ve şöyle demişlerdi: *"Amcanın oğlu Ragıb'ı serbet bırakmadıkça sen de bu şekilde hapiste kalacaksın."* Sonra evini yağmalamışlar, namusunu sere serpe sokağa dökmüşlerdi. Bunu haber alan Humareveyh derhal Ragıb'ı serbest bırakmış ve Tarsus'a gitmesine izin vermişti. Ragıp oraya vardığında hemen emirleri Muhammed b. Musa'yı serbest bırakmışlar, o da

¹⁸⁴ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 367.; Taberi, *The History of al-Taberi(Taberi Tarihi)*, Vol. XXXVII, s. 162.

serbest kalınca şöyle demişti. “Allah sizin yanınızda duranın belasını versin!” Sonra oradan ayrılp Kudüs’e gitmiş ve orada oturmaya başlamıştı. Tarsus’tan ayrılması üzerine el-Uceyfi buraya gelip valiliği üstlenmişti.¹⁸⁵

2.3.8. Humâreveyh b. Ahmed b. Tulun’un Bizans Üzerine Seferleri

Babası Ahmed b. Tolun’un vefatı sonrası tahta geçen Humâreveyh’in Hicretin 280 (M. 893-894) senesinde görevlendirdiği Ahmed b. Aba gaza amacıyla Tarsus şehrine hareket etti. Bedr el-Hammami de gelip şehrin valisi olan el-Uceyfi’de ziyaret ederek, üçü bir araya geldi ve güçlerini birleştirme kararı alarak yek vücüt halde Bizans üzerine yürüdüler ve “*el-Belkasûn*” denilen bölgeye ulaştılar.¹⁸⁶

Bir sene sonra hicretin 281 (M.894-895) senesinde de Humâreveyh’in Bizans topraklarına gaza için göndermiş olduğu Tuğç b. Cuff Tarsus şehrine ulaşmış, oradan Trabzon’a geçmiş, bölgedeki Beludiyye’yi cemaziyelahir (894 ağustos) ayında ele geçirmişti.¹⁸⁷

Hicri 282. (M. 895) senesine gelindiğinde zilhicce (896 Ocak-Şubat) ayında Humareveyh b. Ahmed b. Tulun Dımaşk’ta yatağında hizmetçileri tarafından öldürüldü. Ölümünden sonra onu öldürmekle itham edilen yirminin üzerinde hizmetçisi de hemen katledildi.¹⁸⁸

Miladi 895 yılı şubat ayından sonraki bir ayda da Müslüman ordusu Bizans illerine gaza için hazırlıklarını tamamlayarak yola çıktılar. Bizans illerine ulaşarak on iki gün süren bir savaşa giriştiler, savaş sonunda Bizans topraklarından büyük ganimetlerle geri döndüler.¹⁸⁹

2.3.9. H.283/M.896 Yılında Yaşanan Abbasi Devletinin İç Sorunu

Ahmed b. Doğan 283 H. 896 senesinde yapılan esir değişimi işinin bitmesinden sonra oradan ayrılarak Tarsus’a girmeden deniz yoluyla gitmiş, ancak buradan ayrılp giderken Dimyana’yı Tarsus’ta kendi yerine vekil bırakıp, işlerini yönetmekle

¹⁸⁵ İbn Kesir, *El-Bidâye ve’n-Nihâye*, c. XI, s. 123; İbnü’l-Esir, *El-Kamil fi’t-Tarih*, c. VII, s. 376.; Taberi, *The History of al-Taberi*, Vol. XXXVII, s. 175.

¹⁸⁶ İbnü’l-Esir, *El-Kamil fi’t-Tarih*, c. VII, s. 388.

¹⁸⁷ İbnü’l-Esir, *El-Kamil fi’t-Tarih*, c. VII, s. 390.

¹⁸⁸ İbnü’l-Esir, *El-Kamil fi’t-Tarih*, c. VII, s. 395.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve’n-Nihâye*, c. XI, s. 135.

¹⁸⁹ İbnü’l-Esir, *El-Kamil fi’t-Tarih*, c. VII, s. 390.; Taberi, *The History of al-Taberi(Taberi Tarihi)*, The Return of the Caliphate to Baghdad: The Caliphates of al-Mutadid, al-Muktafi and al-Muqtadir., (Trc: Franz Rosenthal), Vol. XXXVIII, New York Press Üniversitesi, Albany 1985, s. 18.

görevlendirmiş ve emrine de kendisine yardım etmesi için personel bırakmıştı. Böylece güçlenen Dimyana, Rağıb'ın icraatlarından memnun olmadığını açığa vurmuş ve onun yaptıklarına karşı çıkmıştı. Bunun üzerine aralarında çarpışmalar meydana gelmiş, Rağıb diğerlerine galip gelince, otoritesini daim kılmak amacıyla Dimyana'yı yakalatıp, Tarsus'tan uzakta bir bölge olan Bağdât şehrine göndermişti.¹⁹⁰

Hicri 284. (M. 897) senesinde Halife Muvaffak'ın kölesi Rağıb ile Dimyana arasında Tarsus şehrinde çekişmeler yaşanacaktır. Rağıb hutbelerde Harûn b. Humâreveyh b. Ahmed b. Tulun'a dua etmeyi bırakarak onun yerine Halife Mu'tazid'in azatlısı olan Bedr'e dua etmeğe başladı, bu da Ahmed b. Doğan ile arasında ihtilafa sebep oldu. Aynı sene içerisinde Tarsus şehriden bir heyet Halife Mu'tazid'in huzuruna çıkarak başlarına yeni bir vali tayin edilmesini istemişlerdi, çünkü eski valiyi, şehir halkı; yönetiminin kötü olması sebebiyle şehirden kovmuşlardı. Bu gelişme sonrası Tarsus halkının talebi olumlu karşılandı. Yeni vali olarak ise İbn el-İhşid görevlendirildi.¹⁹¹

Halife Mu'tazid'in kölelerinden olan Fâtik, Şam ve çevresinde, H.285 yılına geldiğinde sınır boylarına gelerek buraları kontrol etmek ve işlerini düzene sokmak için bir sıra ziyaretler gerçekleştirdi. Ayrıca da posta işlerini yürütmekle görevli olduğu yerlerin işlerini de düzenlemek için bir takım çalışmalar yaptı.¹⁹²Hicri 286 (M.899) senesinde ise Tarsus valiliği görevini yapan İbn el-İhşid vefat etmiş ve yerine Tarsus valiliğine Ebu Sabit getirilmişti.¹⁹³Tarsus valisinin değişmesi sonrasında bölgede birtakım hareketlenmeler yaşanacaktır. Hicri 287 (M.900) senesinde rebiyülahir (Nisan) ayında Bizans'ın bütün güçleri bir araya gelerek büyük bir ordu oluşturdular. İleri harekete geçen ordu Tarsus'un Kalemya kapısına dayandılar. İbn el-İhşid'in ölümünden sonra yerine vekil bıraktığı Ebu Sabit Tarsus'taki mevcut askerlerle birlikte Bizans ordusuna karşı gazaya çıkmış ve yanında bulunan askerlerle beraber er-Recam nehrine ulaşıp düşmanla savaşmış, savaşı kaybederek esir edilmiş ve yanındakilerle beraber çok büyük sıkıntılar yaşamıştı. Aynı sene içerisinde Sugûr bölgesinin askerleri bir araya gelerek kimin emir tayin edileceği konusunda ortak kararlar İbnü'l-A'rabi rebiyülahir (Nisan) ayında Tarsus şehrine Emirlik görevine getirilmiştir.¹⁹⁴

¹⁹⁰ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 402.

¹⁹¹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 403.; Taberi, *The History of al-Taberi(Taberi Tarihi)*, Vol. XXXVIII, s. 41.

¹⁹² İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 408.; Taberi, *The History of al-Taberi(Taberi Tarihi)*, Vol. XXXVIII, s. 71-72.

¹⁹³ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 412.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 152-153.

¹⁹⁴ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 413.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 152-153.

2.3.10. Bizans Ordusunun Tarsus ve Civar Bölgelere Saldırısı

Hicri 291 (M.904) senesinde kalabalık bir ordu ile Bizanslılar, Müslüman topraklarına geldiler. Yanlarında on kadar haç bulunuyordu. Her bir haçın arkasında ise on bin asker vardı. Bu ordu Sugûr bölgesine gelmiş ve burada bulunan Müslümanların üzerine saldırılar düzenleyerek önlere gelen her şeyi yakıp yıktılar, çok sayıda Müslümanı öldürdüler ve büyük miktarda ganimet ile esir alıp ülkelerine geri döndüler. Aynı sene içinde Bizans ordusunun yapmış olduğu bu büyük katliamın intikamını almak için Zurâka (Zurâfa)'nın kölesi olarak bilinen meşhur bir Müslüman komutan Tarsus şehrinde hazırlıklarını tamamlayarak Bizans topraklarına gazaya çıkmıştır. Rumlar için Konstantiniyye kadar önem verdikleri bir şehir olan Antalya'yı ele geçirip, şehir halkından beş bin kadar adamı öldürmüş ve bir o kadar da halktan kimseyi esir olarak ele geçirmiş, ama daha önemlisi ise bölgede esir bulunan beş bin Müslüman esiri kurtardı. Atmış kadar gemi inşa ettirerek ele geçirdikleri ganimet mallarını ve her bir askere bin dinar ganimet pay düşü. ¹⁹⁵ Bizans ordusunun yapmış olduğu Antakya saldırısına karşılık İslam ordusunun gerekli hazırlıkları tamamlayarak Hicri 294 M. 907 senesinde, Dınişk valisi Ahmed b. Kayıglıg komutasında, Bizans bölgesinde Tarsus taraflarına gazaya gittiğini görüyoruz. Şehri kuşatarak Bizanslılardan 4.000 kadar kişiyi öldürdü. 50.000 kadar Hıristiyan kadın ve çocuğu esir aldı. Bizans komutanlarından birisi 200 kadar Müslümanın da bulunduğu zindanda beraber geçirdiği süreçte onlardan etkilenerek İslam'ı kabul edip, Müslüman olmuş ve Bizans ile savaş sırasında Müslümanlar ile beraber o komutan da Bizans'a karşı Müslümanlar ile beraber savaşmıştır. Bizans'tan çok miktarda ganimet aldılar. Halifenin huzuruna geldiklerinde halife onlara büyük ikram ve ihsanda bulundu. İstedikleri her şeyi onlara verdi. ¹⁹⁶

Hicri 296 (M. 908-909) senesine gelindiğinde halife, Mu'nis el-Muzaffer'e Hil'atlar giydirip, ordunun başında Bizans topraklarına sefere çıkması için emir verdi. Komutan Mu'nis el-Muzaffer kalabalık bir ordu ile ileri harekete geçerek Malatya ve çevresi bölgeye karargâhını kurdu bütün hazırlıkları tamamladıktan sonra Bizans sınırlarına saldırılar düzenledi. Yanında Ebu'l A'azz es-Sülemi de bulunuyordu. Bizans

¹⁹⁵ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 445.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 178.

¹⁹⁶ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 184.

topraklarına giren Muzaffer başarılı bir savaş çıkararak çok sayıda ganimet ve esir elde ederek geri döndü.¹⁹⁷

Abbasi ordusu komutanı Rüstem, miladi 911 yılında Tarsus kalesinden Roma üzerine hareket etti Ermeni Malikh'in bulunduğu kaleyi ele geçirdi ve kaleyi tamamen kullanılmaz hale getirmek için yıktırdı.¹⁹⁸

Miladi 911-912 senesi içerisinde Suğûr valisi Rüstem, Bizans elinde bulunan Tarsus şehrine bir sefer düzenledi, burada bulunan bir kaleyi ele geçirip ganimetlerle geri döndü.¹⁹⁹

Hicretin 300 (M. 912-913) senesine gelindiğinde Halifenin emri ile Bişr el-Afşin Tarsus valiliğine getirildi. Mu'nis el-Muzaffer de el-Harameyn ve Sugûr bölgesinin başına getirildi. Aynı sene içerisinde Bizans topraklarında da yönetim kademesinde değişimler yaşandı Leon (VI.)'un oğlu Bizans İmparatoru Aleksandros ölmüş, yerine henüz on iki yaşında olan oğlu Konstantin geçmişti.²⁰⁰

2.3.11. H.302/M.915 Yılında İki Ordunun Savaşı

Hicri 302 (M. 914-915) senesinde Halifenin emir buyurması ile vezir Ali b. İsa'nın yaz aylarında gazaya çıkma kararı üzerine Tarsus şehrine hareket etti. Bu gelişme ile Tarsus valisi olan Bişr el-Hâdim'e yardım etmek üzere iki bin süvari komutasında hareket eden vezir Ali b. İsa Tarsus'a ulaşmış, ancak yaz seferine çıkma imkânı bulamayarak, sefer hareketi ertelenmiş, ancak bu seferi kış ayında son derece soğuk ve karlı havada yapmak zorunda kalmışlardı.²⁰¹ Ertelenen ve kış ayına kalan sefer, Tarsus valisi Bişr el-Hâdim Bizans topraklarına gazaya çıkararak birçok yeri zaptetti, bir sürü ganimet ve çok sayıda esir ele geçirdi. Bu seferi sonucunda yüz elliye yakın Bizans'ın ordusunda görevli üst düzey komutan esir alınmış ve diğer esirlerin sayısı ise iki bine yakındı.²⁰²

Bu yaşananların Bizans'ı büyük oranda olumsuz etkilediğini ve kısa zamanda bunun intikamını alacak isteyeceklerini, Bizans'ın 917 yılında Romalı askerlerden oluşan bir ordu hazırlayarak, ordunun bir kısmını Tarsus'a diğer bir kısmını ise Maraş'a

¹⁹⁷ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 51.; Taberi, *The History of al-Taberi(Taberi Tarihi)*, Vol. XXXVIII, s. 193.

¹⁹⁸ Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 248.; İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 60.

¹⁹⁹ Taberi, *The History of al-Taberi(Taberi Tarihi)*, Vol. XXXVIII, s. 196.

²⁰⁰ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 67.

²⁰¹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 75.

²⁰² İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 79.; Taberi, *The History of al-Taberi(Taberi Tarihi)*, Vol. XXXVIII, s. 206.

gönderdiğinde daha iyi anlıyoruz. Yapılan savaş sonrasında bu iki bölgeden toplamda 50.000 civarında esir elde ederek, yüklü miktarda ganimetle geri ülkelerine dönmüşlerdir. Aslında Bizans'ın böyle bir karşı saldırıya geçecekleri bekleniyor olmasına rağmen gerekli tedbirlerin alınmaması, devlette ve orduda büyük zayıflık olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu yaşanan büyük bir hezimetti. Bütün İslam dünyasında, yaşanan bu üzücü olay yüzünden yaslar tutuldu. Yaşanan bu olumsuzlukların aynı döneminde Nasturilerin Dakuka Metropolidi Bağdat'ta İslamiyet'e girdi ve Hristiyanlar da bu son gelişme yüzünden son derece üzülmüşlerdir.²⁰³

Hicri 315 M. 927 senesinde Bizans topraklarına doğru akınlara Tarsus'tan ileri harekete geçilerek başlandı. Ancak gazaya çıkan Müslüman askeri birliği Bizans ordusunun saldırısına uğramış, aralarında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Sonucunda Rumların galip gelerek Müslümanlardan dört yüz kadar askeri esir almaları ve işkence ederek öldürmeleri ile neticelenmiştir. Aynı senenin zilkade ayında gazaya çıkan Semel, ordusu ile Rum ordusuna galip gelmiş çok şiddetli çatışmaların yaşandığı savaşta çok sayıda Rum asker öldürülmüş, çok miktarda da ganimet ele geçirilerek ordusuyla beraber sağ salim Tarsus şehrine ulaşmıştır.²⁰⁴

Müslümanların bu savaş esnasında Bizans topraklarında iken iaşelerini sağlamak amacıyla 300.000 hayvanı kesip yemişlerdir. Savaş sonrası geri dönüş yolunda "İbnu'd-Dahhâk" ismiyle tanınan bir kişiyle karşılaştılar. Bu kişi Müslüman iken din değiştirerek Hristiyanlığa geçmiş, Bizans imparatoruna itaatini bildirerek çok sayıda hediyeler ve ihسانlar almıştı. Kürtlerin ileri gelen yöneticisi olan bu İbnu'd-Dahhâk "el-Ca'feri" diye bilinen müstahkem bir kalede yaşamakta idi. İrtidât edince Bizans hükümdarı onun bu kalede yaşamasını emretmişti. İşte Müslüman ordusu bu seferden geri dönerken Dahhâk ve yanındaki adamları ile karşılaşarak savaşa girişmişler, Dahhâk esir alınmış, adamları ise öldürülmüştür.²⁰⁵

Aynı sene Said lakabıyla tanınan Nasr b. Ahmed es-Sam'ani, Rey mıntikasını ele geçirdi. Orada hicretin 316. M. 928 Senesine kadar ikamet etti. Said, aynı sene yaz mevsiminde Tarsus'tan Bizans bölgesine doğru gazaya gitti. Ganimetler elde edip askerleri ile sağ salim tekrar memlekete döndü.²⁰⁶

²⁰³ Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 248.; *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*. s. 65.

²⁰⁴ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 149.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 292- 293.

²⁰⁵ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 150.

²⁰⁶ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 272.

2.3.12. Tarsus Valisi Semel'in Bizans Topraklarına Seferi

Hicri 319 (M. 931) senesinde rebiyülevvel ayında Tarsus valisi olan Semel Bizans topraklarına doğru ordusu ile gazaya çıkarak yol üzerinde bulunan bir nehri geçtikten sonra çok yoğun bir kar fırtınasına yakalanmıştı. Yerdeki Kar atların göğsüne kadar dayanıyordu. Bu zor şartlar altında Bizans'tan yola çıkmış olan bir ordu ile aynı mevkiye çarpışmaya girmişler sonuçta Müslümanlar galip gelmiş ve Rumlara ait altı yüz kadar asker öldürülmüş, üç bin civarında esir alınıp altın, gümüş ve ipekli kumaş ta ganimet olarak ele geçirilmişti. Aynı sene içinde recep ayında Semel, tekrar ordu hazırlıklarına tamamlayarak Tarsus'tan hareket ederek yaz gazasına çıkar ve Bizans topraklarına girer. Büyük bir Bizans ordusu Müslüman orduyu beklemektedir. Ancak Semel ve ordusunun yaklaşmakta olduğu haberini alan Bizans ordusu bulunduğu Amorion'u (*İç batı Anadolu'da İstanbul'dan Çukurova'ya giden eski Bizans askeri yolu üzerinde bulunan Emirdağ'ın 12 km kadar doğusunda Hamzahacılı ve Hisar köylerinin yakınında eski bir kale şehri*) terk ettiler. Böylece Semel ve ordusu şehre rahatlıkla girerek şehri ele geçirdiler. Binaları yıktılar. Çok sayıda ganimet ele geçirmişlerdi. Bu seferde Amorin'i de geçerek "Engûriye" diye bilinen Ankara'ya kadar ulaşmışlardı. Bu gaza sonucu elde ettikleri esirlerin değeri yüz otuz altı bin dinar kadardı. Semel ve ordusu ramazan ayı sonlarına doğru tekrar Tarsus'a döndüler.²⁰⁷

2.3.13. Bizans'ın Denizden Tarsus Şehrine Saldırısı

Bizans ordusu 957 yılında deniz yolu ile gemilerle Abbasi elinde bulunan Tarsus'a gelerek çok sayıda yerleşim yerlerini yakıp, yıktılar ve Abbasi ordusunu oluşturan askerlerden 1800 tanesini şehit edip, ülkelerine geri döndüler. Bir süre sonra Seyf'üd-Devle, bir ordu oluşturmak için girişimlerde bulundu. Oluşan yeni ordu ile Bizans memleketi üzerine yürüdü. Bölgeyi istila ederek çok sayıda Bizanslıyı öldürüp, ganimetler ele geçirerek Kilikya'nın bir şehri olan Adana'ya gelerek burada bir süre kaldıktan sonra Tarsus emirini takviye ve teşvik ederek Bizanslılardan çekinmemesi gerektiğini ihtiyaç halinde haber göndermesi durumunda yardıma gelebileceğini söyleyerek oradan ayrılarak Halep'e gitti. Ancak Bizanslılar başka bir güzergâhı takip ederek Maiperkat'a geldiler ve burada yaşayan Müslüman halkı esir edip, köylerini yaktılar, mallarını ise gasp ettiler.²⁰⁸ Bizans ordusunun hiç beklemediği oranda başarılı

²⁰⁷ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 193.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 292-293.

²⁰⁸ Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 259.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 395.; İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII., s. 448.

saydıkları bu ilerleyişi, Bizans'a ve ordusuna büyük bir moral olmuştur. Bundan dolayısı ki ileri harekâtlarına bir süre sonra devam edeceklerdir. İki sene sonra yani 959 yılında Bizanslılar bir ordu ile Nasırr-üd-devle'nin oğlu Muhammed ile yanındakileri Halep yakınlarında sıkıştırarak, Ordu komutanı Ebül-Haytem'in de içinde olduğu bir gurubu, Kaphartutha şehrinde esir aldılar. Bizanslılar daha da ileri giderek Tarsus'a geldiler ve istila sonrası çok sayıda Müslümanı şehit ettiler, bir kısmını da esir aldılar. Oradan da Haronia kalesini ele geçirdiler, kale içinde bulunan askerlerin tamamını şehit ettiler. Kalede bulunan kadın ve çocukları ise esir alarak kaleyi tamamen yakarak, ülkelerine geri döndüler.²⁰⁹Kendileri açısından başarılı bir strateji izleyerek bölgede hiç beklemedikleri büyük bir üstünlüğü ele geçirmiş oldular.

2.3.14. H.349/M.960 Yılında Seyf'üd-devle'nin Bizans'a Seferi

Hicri 349 (M. 960) senesinde Seyf'üd-Devle b. Hamdan hazırladığı bir ordu ile Bizans bölgesine gaza hareketinde bulundu. Bu seferde önüne gelen her yeri yakıp yıkarak çok sayıda kaleyi ele geçirdi. Bu sefer sonucunda çok sayıda da esir ve ganimet kazandı. Ancak savaş esnasında Bizans askerleri İslam ordusunun arkasından dolanarak geri dönüşte kullanacağı bütün dar geçitleri tutmuşlardır. Seyf-üd-devle geri dönmek istediğinde Bizans topraklarında seferde bulunan Tarsus ordusu yöneticileri, Seyf-üd-devle'yi uyararak bütün dar geçitleri, Bizans ordusunun tuttuğunu, bu belayı def etmek için kendi orduları ile birleşerek beraber geri dönüşe geçmelerini teklif etmelerine rağmen Seyf'üd-Devle bu teklifi kabul etmemiş, nihayet Seyf-üd-devlenin ordusu dar geçit ve derbentlere geldiklerinde Bizans neferleri saklandıkları yerlerden çıkarak İslam ordusunun üzerine saldırıya geçtiler. Seyf-üd-Devle'nin ordusunu dağıttıkları ve çok sayıda askeri şehit ettiler. Seyf'üd-Devle'nin bölgede ele geçirdiği esirleri ve ganimetleri elinden aldılar. Bu da yetmiyormuş gibi Müslüman ordusunun elindeki malları da alarak kılıçtan geçirerek çok sayıda askeri öldürmüşlerdir. Üç yüze yakın askeriyle Seyf'üd-Devle savaş alanından uzaklaşarak canını zor kurtarmıştır.²¹⁰

Massisa'dan hemen sonra Tarsus şehrine yöneldi. Şehir kuşatma altına alındı. Bu arada Tarsus halkı hemen Bizans komutanı huzuruna gelerek itaatlerini arz etmişler ve emân dilemişlerdi. Nikefor ise bu isteklerini kabul edince Tarsus halkı şehrin kapılarına Bizans ordusuna açmıştı. Bizans, Tarsus halkına karşı iyi davranarak halkın elinde

²⁰⁹ Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 260.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 401.

²¹⁰ İbnü'l- Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 457.; Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 277-278.

bulunan bütün silah, para ve taşıyabilecekleri bütün malları teslim almıştı. Bu gelişme ile Bizans ordusu şehri terk ederek karadan ve denizden bölgeden ayrılmışlardı. Nikephoros da onları Antakya'ya kadar götürecek kimseleri refakatlerine vermişti. Tarsus'un en büyük camiini kendi hayvanları için ahır yapmışlar ve minberi de yıkmışlardı. Şehri tamir ederek müstahkem hale getirerek dışarıdan buraya yiyecek içecek ve hayvanları için yem taşımış, böylece yüksek olan fiyatlar bir nebze ucuzlamıştı. Bu durumu öğrenen Tarsuslular tekrar şehirlerin geri dönüp Nikephoros'un itaatine girmiş ve bir kısmı da Hıristiyanlığa geçiş yapmıştı. Nikephoros Phokas bundan sonra da İslam topraklarına yakın olmak adına Tarsus'ta kalmayı arzu etmişse de daha sonra Konstantiniyye'ye dönmüştü. Aynı yıl Antakya halkı Seyfüddevle b. Hamdân'a karşı isyan etmişlerdi. Tarsus halkından olup, yurtlarını, Rumlara teslim ederek, Antakya şehrine gidenlerden birisi de Reşik en-Nüseymi adında birisi idi. Reşik Antakya'ya ulaştığında Antakya değirmenleri kendisine iltizam edilmiştir. İbnü'l-Ahvâzi, Reşik'e hizmet ederek, şehirde bulunan değirmenlerin hasılatının tümünü, ona verip, isyana teşvik etmiş ve o sıralarda Seyfüddevle'nin Meyyâfarikin'de olup tekrar Şam bölgesine geri dönmesinin mümkün olmadığını söylemişti. Bunun üzerine Reşik en-Nüseymi isyan edip Antakya'yı hâkimiyeti altına aldıktan sonra Halep üzerine yürümüştü.²¹¹

2.3.15. H.359/M. 970 li Yıllarda Bizans'ta İç Karışıklıklar ve Tarsus'lu Fokas'ın Soyundan Gelen Nikefor'un Taht Mücadelesi

Aynı sene içerisinde Bizans devletinde yönetimde iç karışıklıklar sonucu imparator Nikefor (Nikephoros Ploukas) öldürülmüş ve imparatorluk ailesinden gelmeyen ancak o zamana kadar imparatorluğun domestikosu idi. Domestikosluk görevi o gün için Konstantiniyye boğazından itibaren bütün Rum diyarı başkumandanlığı demektir. Nikefor döneminde bütün diyarlar (Rum: Anadolu) tamamen Kılıçarslan'ın evladı elinde bulunmaktadır. Nikefor imparator olarak Müslümanlara karşı oldukça acımasız bir tutum sergiliyordu. Bir dönem Halep, Tarsus, Misis, Ezine, Ayn Zarba, el-Cezire, Şam ve diğer sugûr şehirlerini saldırılar düzenleyerek çok sayıda İslam topraklarını ele geçirip, Müslümanlara hiçte hoş olmayan davranışlar sergilemişti. Asıl kökeni Hristiyan olmayan bu şahıs Tarsuslu olan "Fokas" adıyla bilinen bir adamın soyunda geliyordu. Fokas Müslüman iken Tarsus'tan ayrıldıktan sonra gittiği yerde Hristiyanlığı kabul

²¹¹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 483.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 434.

etmişti. Nikefor da doğal olarak Hristiyan doğmuş ve yetişmişti. Dönemin Bizans imparatorunu öldürmüş hâkîmiyeti eline geçirip imparator olmuş, hatta eski imparatorun karısı ile de zorla evlenmişti. İslam topraklarına çok sayıda saldırılar yapmış ve çok sayıda Müslümanı öldürmüştü. Ancak gücünün zirvesine ulaştığı bir anda hiç te beklemediği bir anda Allah'ın kaderi tecelli etmişti. Nikefor öldürdüğü imparatorun erkek çocuklarını da ileride sorun çıkarmasın, soyları devam etmesin diye hadım etme teşebbüsünü, çocukların anneleri durumu sezerek Nikefor'u öldürmek için çalışmalara başlamışlardı.²¹²

Bu sırada çok önemli gelişmeler yaşanacaktır. Muharebede büyük başarılar sağlanan Kilikya şehirleri ile Antakya ve Suriye'ye hâkim olan kral Nicephorus, bütün İslam coğrafyası insanların korktuğu bir kişilik olmuştur. Kral, bu nedenle kibre kapılmış, krallığının kendi neslinden başka bir aileye geçmemesi için kraliçenin iki erkek oğlu Basil ve Constantin'i kısırlaştırmak suretiyle neslini kurutmak istemiştir. Ancak Theophana onun amacını anlamış oldu. Domasticus Şumuşhkin ile gizli bir anlaşma yaparak, paskalya gecesini onu ve çok sayıda güvenebileceği askerine kıyâfet değiştirerek, sarayda bulunan kiliseye soktu. Nicephorus'a, akrabasından birkaç kadını, kilisede tutarak geceyi orada geçirmelerini sağladı. Nicephorus'un gece uykuya dalması üzerine Şumuşhkin'i ve önceden kiliseye konuşlandırılan askerlerle beraber onun yanına girdiler. Uykuda öldürdükleri gibi saray kapılarını muhafaza eden askerlerden 70'e yakını da öldürdüler.²¹³

2.4. Ayn Zerba, Haruniyye, Kenise

İstahri'nin, Şam'ın batısı Rum denizinin, doğu tarafı Eyle'den Fırat bölgesine kadar olan kısım tamamen kırsaldır. Fırat bölgesinden itibaren ise Bizans'ın toprakları içerisinde deniz bölgesidir. Şam'ın Kuzey bölgesinde gene Bizans toprakları vardır. Güneyinde ise Mısır ve Benî İsrail bulunur. Bölgede bulunan ve sürekli İslam orduları ile Bizans arasında savaş alanı haline dönüşmüş, iki ülkenin sınırlarını oluşturan Sugûr ve Avâsım bölgeleridir. Bunlardan Adana, Ceyhan, Misis, Ezene, Tarsus, Ayn Zereba, Haruniyye şehirlerin tamamına Şam bölgesi Sugûr (sınır) şehirleri denilmiştir.²¹⁴ Şam'ın Sınır bölgelerini anlatırken öncelikli olarak sınır yerleşim yerlerinden

²¹² İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 521.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 454-456.

²¹³ Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 267.; İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 522.

²¹⁴ İstahri, *Ülkelerin Yolları (Mesalik'ül Memalik)*, Çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitayları, İstanbul 2015, s. 69-70.

başlamıştır. Maraş, Hades, Malatya, Amid (Diyarbakır), Silvan (Meyyâfârikin), Erzurum Cezire bölgesinde bulunan Sugûr şehirlerinden oluşmuştur. Bunların dışında ise Avâsım şehirleri olarak bilinen koruma, kollama ve gözetleme yerleri olarak kullanılan yerlerdir. Bu şehirler ise Antakya, Menbic, Dülük, Kurus, Tizin ve Raban'dır.²¹⁵ Hicri 180 senesinde Harûn Reşid'in emri ile Ayn Zerbe şehrinin yapılmasına başlanmıştır. Şehir yeni eklentilerle beraber sağlam bir Kale şehir durumuna getirilmiştir. Horasandan ve diğer başka milletlerden insanları şehre getirterek, buraya yerleştirilmiş, ikta olarak ta kalabilecekleri evler vermiştir. Harun Reşid Hicri 183 senesinde Haruniyye şehrinin yapılmasına karar verdi. Şehir yapıldıktan sonra buraya da dışarıdan insanlar getirterek yerleştirdi. Onlara da ikta olarak kalabilecekleri evler verildi. Başka bir rivayette ise Harûniye şehrinin yapımının Halife Mehdi döneminde Harun Reşid tarafından yaptırıldığı o yüzden de Harûn Reşid'e nispet edildiği bildirilir. El-Kenisetü's Sevda (Siyah Kilise) olarak bilinen yerleşim yeri Bizans tarafından siyah taşlardan yapılmış o yüzden de bu isimle anılmıştır. Şehirde bulunan kale zamanla yıkılmış, Harun Reşid'in talimatı ile el-Kenisetü's Sevda şehrinin bakım-onarımı yapılmış, Yıkılmış olan Kalenin yerine ise sağlam bir kale inşa edilerek, asker yerleştirilmiş, kaleye yerleştirilen askerlerin maaşları artırılmıştır.²¹⁶

2.4.1. Kenise'ye Bizans'ın Saldırısı

Bizans ordusu el-Kâsım b. er-Reşid'in şehir dışında Dabık'ta olduğu haberi üzerine şehre saldırıya geçmiştir. Halkın bir kısmını, hayvanları ile beraber yanlarına alarak şehirden uzaklaştılar. Haberin Massisa'ya ulaşması ile Massisa halkının Bizans bölgesine gittiği ve yaşanan çatışma sonucunda bazı Rumların öldürüldüğü ama sonuçta Esirleri ve Hayvanları tekrar alarak geri döndükleri bildirilmiştir. Şehir daha da güçlendirildi. Asker sayısı artırıldı.²¹⁷

2.4.2. H.180-183/M.797-799 Yıllarında Halife Harun Reşid'in Aynu Zerbe (Adana Dolayları) -Haruniyye (Osmaniye Dolayları)'de Faaliyetleri

797 yılında Askerlikte kötü bir üne sahip olan Konstantinos istihbaratına çok fazla güven duymaktadır. Bu güvenden kaynaklı Abbasi topraklarına saldırı hazırlığında iken,

²¹⁵ Bahadır, "Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Abbasi-Bizans Sınırı", s. 165-166.

²¹⁶ Belâzûri, *Ftûhû'l Büldân*, s. 198.; Gökhan, "Roma ve Bizans Dönemlerinde Germanicia (Maraş)", s. 83.

²¹⁷ Belâzûri, *Ftûhû'l Büldân*, s. 198.

gelen istihbarat üzerine Müslüman askerlerin sınırın öte tarafına çekildiğini öğrenecektir. Bu haber doğrultusunda Müslüman tehdidinin ortadan kalktığını düşünerek İstanbul'a dönecektir. Ancak sonradan öğrendiğine göre Harun Reşid'in ve ordusunun aslında Bizans topraklarından, bırakın geri çekilmeyi büyük bir bölgeyi ele geçirmiş olduğunu öğrenecektir. Konstantinos'a bu haberi verip yanlış algı oluşmasına sebep olan ise kendi istihbaratçısıdır. Konstantinos'un askerlikte edindiği kötü imajı bu son gelişme ile devam etmektedir.²¹⁸

H. 180 M. 796-97 yılına gelindiğinde Harun Reşid, Aynu Zerbe (Adana ve dolayları) şehrinin imar ve iskânının sağlanması amacıyla korunma mukavemetinin de güçlendirilerek sağlam bir kale haline getirildi. Horasan ve başka zümrelerden halklar bölgeye gönderilerek yaşamlarını orada devam ettirmeleri için ise oturabilecekleri evler iktâ olarak verildi. H. 183 M. 799 yılında ise Haruniyye (Osmaniye dolayları) şehrinin yapılması emrini verdi. Şehrin hızlı bir şekilde imar ve iskânı tamamlanarak, yerlerini, yurtlarını terk etmek zorunda kalan zümrelerden aileler ve savaşçılar şehre getirilerek, bölgeye yerleştirildiler. Bu nedenle şehir Harun Reşid'e nispet edilir.²¹⁹

2.4.3. Bizans Ordusunun Ayn Zarba'ya Saldırısı

Hicri 351 (M. 962-963) senesinde muharrem (şubat-mart) ayında Bizans ordusu başlarında bir domestikos olmak üzere Ayn Zarba'ya (Adana ili Kozan ilçesinde bir bölge) gelerek karargâhlarını kurmuşlardı. Ayn Zarba, yüksek bir dağ eteğinde olduğundan şehre hâkim bir noktada idi. Bizans ordusu oldukça kalabalıktı. Domesitikos askerlerinden bir kısmını daha yüksek olan dağ tarafında sevk etti ve gittikleri bölgeyi ele geçirdiler. Müslümanlar Bizans ordusunun elinde çok sayıda mancınık olduğunu ve surları onlarla kolayca yıkabileceklerini görünce, gelerek emân dilemiş, akabinde de şehrin kapıları Bizans'a açılmıştır.²²⁰ Domesitikos gecenin bir yarısında şehre duyuru yaparak mescitte toplanan halka emân verildiğini evlerinden çıkmayarak direnenlerin ise öldürüleceğini ilan etti. Atmış bin kişiden oluşan Hıristiyan askerleri şehrin her tarafına yayılarak bütün evleri tek tek dolaşmışlar evlerde buldukları Müslüman kadın, erkek, çocuk demeden buldukları herkesi kılıçtan geçirmişlerdi. Şehirde bulunan bütün silahları toplatmış ki, herhangi bir dirençle karşılaşmamak

²¹⁸ John Julius Norwich, *Bizans Erken Dönemi (M.S. 323-802)*, Çev. Hamide Koyukan, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013, s. 304.

²¹⁹ Belazûrî, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 245.; Gökhan, "Roma ve Bizans Dönemlerinde Gernanicia (Maraş)", s. 83.

²²⁰ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 461.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 410-413.

istememişti. Evlerde artık kimse kalmamıştı. Sıra camide topladıkları Müslümanlara gelmişti. Domestikos camiye girerek camiden çıkarak şehri terk edenlere dokunulmayacağını, kalanların ise öldürüleceğini söyleyerek, camide bulunan bütün Müslüman halk camiye terk ederek nereye gideceklerini hiç bilmeden yola koyularak şehri terk etmeye başladılar. Gerek bu izdihamda gerekse şehri terk ettikten sonra nereye gideceklerini bilmeyen halktan güçsüz, zayıf, yaşlı ve çocuklardan çoğu yollarda ölmüşlerdi. Öğleden sonra şehri terk etmeyen Müslümanları yakalayıp öldürdüler. Şehri terk edenlerin ise bütün mallarına el koydular. Şehrin çevresinde bulunan 40.000 civarında hurma ağacı imha edildi.²²¹

Bizans domestikosu İslâm topraklarında yirmi bir gün kaldı. Bu süre içerisinde bölgede elli dört kadar kalenin bazısını zor kullanarak bazısını da emânla Müslümanların ellerinden almıştı. Bir keresinde emân ile ele geçirdikleri kaleden halk şehri terk ederken ermeni bir askerinin Müslüman bir kadının namusuna el uzatarak haince bir işe koyulmuştu. Bu olay üzerine Müslümanlar hemen bir araya gelerek silahlarına davranmışlar ve Bizans askerinin üzerine saldırmışlardı. Bizans domestikosu, bu olay üzerine çok sinirlenmiş ve bütün Müslümanların kılıçtan geçirilmesini emretmiş, böylece orada bulunan bütün Müslümanlar öldürülmüş ve geride kalan bütün mallarına el konulmuştu.²²²

Dometikos içinde buldukları ayın Hristiyanların oruç ayı olması sebebiyle bölgeden ayrılmaya karar verdi. Ancak bölgeden ayrılırken bile askerlerinin bir kısmını Kayseri’de bırakmıştı. Çünkü bayram sonrası bölgeye tekrar gelme planları bulunmaktaydı. Bizans ordusu yola devam ederken, Tarsus Hâkimi İbn ez-Zeyyât dört bin kişilik bir askeri güçle harekete geçerek Bizans ordusuna saldırmış, ancak Dometikos bu saldırıdan daha önceden haber aldığı için gereken tedbiri almış, bu çerçevede Dometikos Müslümanların bu silahlı gücüne karşı pusu kurması neticesinde İbn ez-Zeyyât’ın kardeşinin de içinde bulunduğu büyük bir askeri gurubu öldürmüştü. Bu sırada Tarsus halkı camilerinde halife Seyfüddevle b. Hamdat’ın adını hutbelerde zikretmiyorlardı. Bu başarısızlığın ardından halifeye haksızlık yapıldığı, bunun sonucunda da başlarına böyle bir belanın geldiği inancı hâsıl olduktan sonra halifenin isminin camilerde zikredilmesine tekrar başlanmıştı. Bu gelişmeleri de halifeye bir

²²¹ İbnü’l-Esir, *El-Kamil fi’t-Tarih*, c. VIII, s. 462.; İbn Kesir, *El Bidâye ve’n-Nihâye*, c. XI., ss. 410-413.

²²² İbnü’l-Esir, *El-Kamil fi’t-Tarih*, c. VIII, s. 463.; İbn Kesir, *El Bidâye ve’n-Nihâye*, c. XI, ss. 417-430.

mektupla bildirdiler. Bu durumdan haberdar olan İbn ez-Zeyyât ise evinin balkonuna çıkarak evin yanından akmakta olan nehre kendini atarak boğulmuştu.²²³

²²³ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 463-464.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, ss. 410-413.

BÖLÜM 3: SUGÛRÛ'L-CEZERİYYE (CEZİRE BÖLGESİ SINIR ŞEHİRLERİ)

3.1. Maraş (Germanika)

Bölgede bulunan Ahır dağı'nın güney tarafında, şehirle aynı ismi taşıyan ovalık alanın kuzeyinde bir alanda bulunmaktadır. Diğer bölgelerden yayılan yolların buluştuğu, önemli bir güzergâh üzerinde bulunan Maraş şehrinin adı Asur kaynaklarında Markasi'ye dayandığı söylenir. Markasi adı, Romalılar zamanında Kral Caligula tarafından Germanicia/Kayseria Germanicia olarak değiştirilmiş, Bizans döneminde bu isimle anılmıştır. Anadolu ile Suriye ticaret yollarının birleşmesinde önemli bir şehirdir.²²⁴ Şehrin Müslümanların kontrolüne girmesi ile ismi değiştirilerek “Mar'aş” adını almıştır. Bu isim ise bölgedeki çeltik ekiminin yapıldığı kısımlarda çalışan insanların bataklıklardan kaynaklı sıtma hastalığına yakalanması sonucu, hastada oluşan titreme ile Maraş isminin “titreme yeri” anlamına geldiği şekilde izah edilmiş olsa da ilmi bir açıklaması yoktur. Şehir tekrar Bizans hâkimiyetine girdiği süreçte ise Marassion ismi ile anılacaktır. Osmanlı dönemine gelindiğinde ise Maraş adıyla tanımlanmıştır.²²⁵

Anadolu'yu Mezopotamya'ya bağlayan önemli bir ticaret yolu üzerinde kurulan şehir, Hitit Devleti sona erdikten sonra Geç Hitit şehir devletlerinden olan Gurgum Krallığı'na Başkentlik yapmıştır. Roma devletinin Sasâni'lerle savaşı sonrasında şehir zaman zaman saldırılara açık hale gelmiştir. 395 yılı sonrasında Bizans devletinin kontrolüne geçmiştir. 611 yılından itibaren şehri terk etmek zorunda kalmışlardır. İlk Halid b. Velid'in bölgeye gelerek şehri kuşattığı bilinir. Şehirde yaşayan halka zarar verilmeden şehir alındı ve kalesi yıkıldı. Emevi döneminde Muaviye emri ile şehir yeniden inşa edilmiştir. M. 683 sonrasında Bizans saldırılarının sonrasında şehir Müslümanlar tarafından terk edilmiştir. 747 yılında ele geçirdikleri Maraş şehrini yağmaladılar.²²⁶

²²⁴ Meryem Acara, “Bizans Dönemi Maraş” *Dağların Gazeli Maraş*, Haz: Filiz Özden, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 213.; Gökhan, “Roma ve Bizans Dönemlerinde Germanicia (Maraş)”, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*. Volume 2. 76-87. s 76.

²²⁵ Tufan Gündüz, “Kahramanmaraş”, *TDİA*, c. XXIV, İstanbul: TDV Yayını, 2001, s. 197.

²²⁶ Gündüz, “Kahramanmaraş”, s. 198.; Belazûri, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 219.

3.1.1. H.152-157/M.769-774 Yılları Arasında Halife Mansur'un Maraş ve Çevresine Yaptığı Seferler ve Faaliyetleri

H. 152 (M. 769) yılında Abbasi ordusunun öncü kuvvetlerinden bazı askerlerin Bizans tarafından esir alınmasının öğrenilmesi üzerine Abbasi ordusu Germaniki (Kahramanmaraş) mevkiine ileri harekâta geçerek buradaki halkı esir alarak bölgeden ayrılmış ve bu esirleri Ramle civarına götürmüşlerdir. Aynı eylemi Samosat'a (Samsat) halkına da yapmışlardır.²²⁷

H. 155 (M. 772) senesinde ise Yezid b. Useyd es-Sülemi Anadolu'ya sefere çıkacak, Bizans ordusuna karşı üstün gelecek, bunun karşılığında da Bizans hükümdarı, halife Mansur'a cizye ödemek şartıyla barış teklifinde bulunacak ve bu teklif karşılık bulacaktır.²²⁸

Halife Mansur döneminde yapılan bütün bu savaşlar neticesinde zamanın şartları ve gelişmeler doğrultusunda her iki ülkenin elçileri, anlaşmalar sağlanması amacıyla diplomatik ilişkileri sürekli bir şekilde canlı tutmuşlardır. Bu doğrultuda Hicri 157. (M.773-774) senesinde yeni kurulan ve devletin Başkenti ilan edilen Bağdat şehrine Bizans devletinden gelen elçilik görevlilerini, şehri gezdirmek ve şehir hakkında fikirlerini almak bizzat Halife Mansur'a düşmüştür. Gelen elçilik heyeti Bağdat şehrini çok beğendiklerini beyan etmişler. Gördükleri eksikliklerin en önemlisinin şehrin orta yerine kurulan çarşının, ülkenin çıkarları açısından sakıncalı olacağını ifade etmişlerdir. Ülke aleyhine çalışabilecek casusların ticaret erbabı kılığına bürünerek devletin sırlarını daha kolay elde ederek ülkenin bekasına tehdit oluşturabileceği dile getirilmiştir. Bağdat şehrinin ve çevresinin yeşil alan bakımından fakir olduğunu, ayrıca da suyunun yetersiz olmasının da ileride problem oluşturabileceği söylemişlerdir. Aynı şekilde Halife Mansur'da Bizans devletine elçi olarak Umare b. Hamza'yı görevlendirmişti. Elçi Hamza bizzat Bizans İmparator tarafından karşılanarak ağırlandı. Bütün bu ziyaretler iki ülke arasında yaşanan savaşları sona erdirememiştir. M. 775-775 yılında İslam ordusu ileri harekete geçerek Ankara yakınlarına kadar ulaşmış, bölgede herhangi bir düşman birliğinin olmaması sebebiyle ordu geri yurduna dönmüştür.²²⁹

H. 157 (M.774) yılına gelindiğinde Yezid b. Useyd es-Sülemi'nin Anadolu'ya tekrar sefere çıktığını Bizans illerinin iç taraflarına kadar ulaştığı Battal'ın Kölesi Sinan'ı öncü

²²⁷ Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 200.

²²⁸ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 190.

²²⁹ Âdem Apâk, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV.(Abbassiler Dönemi)*, s. 92.

kuvvetlerinin başına görevlendirdiğini, çok sayıda kaleler fethedip, esirler ve ganimetlerle tekrar İslâm topraklarına dönüş yaptığını görüyoruz.²³⁰

Hades (Kahramanmaraş ilinin Pazarcık ilçesi sınıridir) şehrinin yapılma işlemleri yaz boyunca devam ederek, tamamlandığında kara kış yeni bastırmıştı. Çok yağmur yağdı. Şehirde yapılan binalar çok sağlam yapılmadığı için duvarları aşınmaya ve delinmeye başladı. Askerler bina işleri ile uğraşır iken şehrin güvenlik zafiyeti yaşadığını anlayan Rumlar şehre saldırarak buradaki askerleri bozguna uğrattılar. Bu acı olayı öğrenen Musa birisi el-Müseyyib b. Züheyr, diğeri Ravh b. Hatim ile Hamza b. Malik komutanlığında bölgeye ordu göndermeye karar verdi; ancak halife, bu ordular yola çıkmadan önce öldü. Sonrasında er-Reşid halife makamına geçmiştir. Yeni halife şehrin yeniden yapılmasını, kale haline getirilerek oraya askerlerin yerleştirilmesini ve askerlere ikta yoluyla evler ve topraklar verilmesi emrini verdi.²³¹ Bu son çalışmalar neticesinde Hades daha güvenli bir bölge haline almıştır.

3.1.2. H.161/M.778 Yılında Bizans'ın Maraş'a Saldırısı

H. 161 (M. 778) yılının yaz ayında Sümâme b. Velid sefere çıktı ve Dâbık'ta ordusu ile konakladı. Bu esnada Bizans İmparatoru Mihail ise 80.000 askerle Hades (Maraş'ın doğusundaki bulunan şehir olup, günümüzde tamamen yıkılmıştır.) boğazından yola çıkarak Maraş ovasına geldi. Bölgede yaşayan halka karşı çok acımasız davrandı. Çok sayıda Müslümanı öldürdü. Her yeri yakıp, yıktı. Birçok Müslümanı da esir olarak ülkelerine götürdü. Bu saldırıda elde ettiğini aldıktan sonra sırada Maraş şehri vardı. Mihail ordusu ile şehri kuşatarak şehirdeki askeri güçle zorlu bir çatışmaya girmiştir. Şehirde İsa b. Ali askeri gücün başında bulunan komutan olarak şehri teslim etmemiş Rumlarla savaşmıştır. Kale surlarından Mihail ordusuna mancınıklarla taş atıp, okçu askerler ok fırlattılar. Rumlar ilk etapta şehrin kapısından geri çekildiler Maraş'tan uzaklaşma görüntüsü verdiler. Hiç beklenmedik bir sırada tekrar şehre saldırıya geçerek İsa b. Ali'nin azatlılarından 8 kişiyi öldürdüler. Bu gelişme üzerine şehrin kapıları tekrar kapatıldı. Mihail şehri kuşattı; sonrada geri çekilip Ceyhan'a gitti. Bu acı durumdan haberdar olan Halife Mehdi'ye bu gelişme çok ağır geldi ve H.162 M.779 yılında Bizanslılarla savaşmak için ordusunu hazırlamaya girişti. İşte bu hazırlık yüzünden Müslümanlar yaz boyunca sefere çıkamadılar. Dabık'ta bulunan Sümame b.

²³⁰ İbn Kesir, *El-Bidâye ve 'n-Nihâye*, c. X, s. 194.

²³¹ Belazûrî, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 275.

El-Velid el-Absi, yaşanan son gelişmeleri öğrenmiş ve çok sayıda atlı askerini bölgeye göndermiştir. Ancak bölgeye hareket eden askerlerin Mihail'in askerleri tarafından pusuya düşürülerek öldürülmeleri sonucunda yardım amacına ulaşamamıştır. Pusuya düşen askerlerden bazıları yara almadan kaçarak bölgeden uzaklaşmışlardır.²³²

Sınırdaki yaşanan bu savaşlar bazan aynı sene içerisinde misilleme halinde olsa da bazan da ordunun hazırlanması veya ülke yönetimi ile ilgili bazı gelişmeler bu tür taarruzların gecikmesini veya uzun yıllara yayılmasını zorunlu kılmaktadır. Bazan da iki devlet arasında barış anlaşması sebebiyle uzun süren savaşızsızlık ortamları da olabilmektedir. İşte bunlardan biri de burada gerçekleşmiş, H.168 M (784-785) yılına kadar Bizans-Abbasi devletleri arasında halife Mehdi'nin emri doğrultusunda Harun Reşid'in Bizans ile yaptığı barışı anlaşması 32 ay sonunda Bizanslıların antlaşmayı hain bir tutumla bozmaları ile durumu çıkmaza sokmuştur. Bu gelişme üzerine Cezire naibi tarafından Bizanslılar üzerine bir süvari birliği gönderilerek çok sayıda Bizanslının öldürülmesinin yanında bazılarının da esir alınması ve ganimetler ele geçirilerek sağ salim geri dönülmesi ile son bulmuştur. Bir sene sonrada Müslüman akınları devam eder. Bizans ordusu, Müslümanların Germanika (Maraş)'ta kurduğu Adattha şehrine saldırı yapacaklar. Bu saldırı neticesinde şehirde bulunan vali, askeri birlik personeli ve şehirde ticaret yapan tüccarlar şehiri terk etmek durumunda kalmışlardır. Bu gelişme üzerine şehre yapılan sefer üzerine şehir tekrar Müslümanların kontrolüne geçmiştir.²³³

3.1.3. H.186/M.802'de Harun Reşid'in Oğlu Kâsım'ın Maraş Çevresine Seferi

Miladi 802 yılında Halife Harun Reşid oğlu Kâsım'ı Bizans üzerine gazaya gönderdi. Onu bu işe vakfetti ve bunu kendisi için bir sevap vesilesi yaptı. Kâsım ordusuyla beraber Bizans şehrine ulaştı. Şehri kuşatma altına aldı. Bizans'ın dayanabilecek askeri gücü olmaması, İslam ordusunun çok sayıda esir alması sonrası, Bizanslılar esirlerden bazılarını kurtarmak ve Kâsım'ın ordusundan zarar görmeden bölgeden ayrılması karşılığında büyük miktarda fidye teklif ettiler. Harun Reşid bu teklifi kabul ederek ordu tekrar dönüş yaptı. Daha önceden Abbasi-Bizans arasında yapılmış olan barış anlaşmasını, Bizanslılar İrene'yi bir darbe sonucu tahttan indirdiler. Ve kendisinin oğlu Konstantine yaptığı gibi Bizans sarayındaki İrene'ye muhalif olan Alikoforos ve

²³² Belazûrî, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 274.; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. VI, s. 55.

²³³ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 253.; Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, s. 132-133.

tarafтары da İrene'nin gözlerine mil çekerek cezalandırır ve yerine Alikoforos'u getirip barış anlaşmasını da sonlandırırılar.

Alikoforos tahta çıktığı gibi Halife Harun Reşid'e bir mektup yazacaktır:

“Bizans imparatoru Nikaforos'tan Arapların hükümdarı Harun'a: İmdi, benden önceki imparatoriçe seni satrançtaki vezir yerine kendini de piyon yerine koymuştur. Aslında senin vermen gereken malları kendisi sana göndermiştir. Bu da kadınların zaaf ve beyinsizliğindedir. Bu mektubumu okuduğunda onun sana göndermiş olduğu malları bana iade et ve kendin için de fidye öde. Aksi takdirde aramızda kılıç konuşacaktır. “

Harun Reşid bu mektubu okuyunca çok sinirlendi Öyle ki, yanında bulunanlardan hiç kimse onun yüzüne bakamadı, onunla konuşamadı Öfkesinden ötürü kendisine bir zarar gelmesinden korkan arkadaşları onun için endişe ettiler.

Harun Reşid'de İmparatora cevaben bir yazı kaleme alır:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla Mü'minlerin emiri Harun'dan Bizans köpeği Nikoforos'a!

“Ey kâfir kadının oğlu! Senin mektubunu okudum Cevabını dinlemeyeceksin, bizzat göreceksin vesselam.” der.

Hemen sonrasında Bizans topraklarına gaza için yola koyuldu. Herakl (Maraş Bölgesine kurulan şehir) kapısına vardı, kapıyı açtı. Bizans imparatorunun kızını esir olarak aldı. Bol miktarda ganimet elde etti, yakıp yıktı. Nikoforos'a gelince, o da kızının da içinde bulunduğu esirleri kurtarmak ve barışın tesisi için her sene Harun Reşid'e belli miktarda haraç vermek şartıyla ateşkes talebinde bulundu. Harun Reşid onun bu talebini kabul etmiştir.²³⁴

3.1.4. Bizans Kralı Nikeforos'un Vergi Ödemeyeceğini Bildiren Mektubu Üzerine Harun Reşid'in Bizans Seferi

Nikeforos 802 yılında tahta geçer geçmez, Halife'ye alaycı bir mektup yazıp önceki yıllarda Bizanslıların vermiş oldukları vergileri geri istedi. Hârun Reşid bu mektup üzerine Bizans üzerine sefere çıktı ve Nikeforos'u yeni baştan vergi vermeye mecbur

²³⁴ İbn Kesir, *El-Bidâye ve 'n-Nihâye*, c. X, s. 328.; İbnü'l-Esir, c. VI, s. 167.

edecek galibiyeti elde etti. İmparator belli bir süre vergisini verir iken 806 yılına gelindiğinde yapılan anlaşmaya bağlı kalmayarak, vergisini ödememeye başladı. Bu gelişme üzerine Miladi 806'da Heraklea (Konya Ereğlisi)'yı ele geçiren Halife, Bizans İmparatorunu öyle bir yenilgiye uğrattı ki, Nikeforos kendisi ve oğlu için bir çeşit kafa vergisi vermeye mecbur oldu. Halifeye ödenecek vergi miktarını kendisi ve oğlu için 3'er altın olarak belirlendi.²³⁵

3.1.5. H.191-192/M.807-808 Yılı Bizans'ın Maraş'a Saldırısı ve Esir Değişimi

Hicri 191 (Miladi 807) senesinde ise Hârûn Reşid Herseme'yi Horasân valiliğine tayin etmeden önce yaz seferlerine gönderdi. Kendisine 30.000 askerden oluşan Horasânlı asker de verdi. Ayrıca halife Hârûn "Hades" sınırına Abdullah b. Mâlik'i, Maraş şehrine Said b. Selm b. Kuteybe'yi görevlendirdi, fakat Bizans ordusu ani bir baskınla Maraş üzerine saldırdı ve Maraş'ta bulunan Müslümanlardan ganimet ve esirler alarak geri döndüler. Bu gelişme üzerine Said bulunduğu yerden hiçbir yere ayrılmayarak olduğu yerde kalarak mevcut konumunu muhafaza etti. Halife ayrıca aynı yıl Muhammed b. Yezid b. Mezyed'i ise Tarsûs'a gönderdi. Halife Hârûn Reşid aynı sene içinde Herseme'ye Tarsûs'un yeniden inşa edilmesi ve oranın şehirleştirilmesi görevini verdi. Bu işi hadimlerinden Ferruh üstlendi. Tarsus şehrinin imar ve iskânı için Horasan halkından üç bin kişiyi, Massisa ve Antakya ahalisinden de biner kişiyi Tarsus'un dışarıdan gelebilecek tehlikeleri bertaraf etmek amacıyla şehre tam donanımlı Asker olarak gönderdi. Tarsus'un inşası 192 (Milâdi 808) senesinde tamamlandı. Bu sırada Tarsus'un merkez camisi inşaatı da bitirilerek hizmet vermeye başlamış oldu.²³⁶

Hicri 192 (Miladi 808) yılında bir sene sonra Maraş saldırısı ile Müslümanlardan alınan esirlerle daha önceden ele geçirilmiş olan Hıristiyan esirler arasında iki defa değişim yaşandı. Bu işin başkanlığını Sabit b. Nasr b. Mâlik el-Huzâ'i yaptı. Yapılan bu esir mübadelesi ile düşman elinden kurtarılan Müslüman esirlerin sayısının 2500 civarında olduğu biliniyor.²³⁷

²³⁵ Bahriye Üçok, *İslam Tarihi (Emevi-Abbasi)*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1968, s. 92.; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 182.

²³⁶ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VI, s. 185.

²³⁷ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VI, s. 188.

3.1.6. Bizans Saldırısına Karşı Maraş Halkının Malatya'ya Yardımı

Hicretin 268. (M. 881-882) Senesinde İbn Saklebiye adıyla bilinen Bizans imparatoru Malatya şehrini muhasara altına aldı. Bu sırada Maraş'ta bulunan askeri birlik, Maraş halkı ile bir olup, Malatya şehrine yardıma gittiler. Bu haberi alan Bizans imparatoru şehri terk ederek bölgeden uzaklaştı. Aynı sene İbn Tolun'un valisi, Anadolu sınırlarına hücum ederek Bizans ordusu ve halkından 17.000 kişiyi öldürdü.²³⁸

Tarsus şehri valisi olan Yâzmân'ın ordusu ile Bizans topraklarına yaptığı sefer hareketleri Halife Mu'temid'in son dönemlerine damga vuran gelişmelerdir. H.269 (M.882-883) senesinde Tarsus valisi Yâzmân'ın bölgeye ne zaman geldiği, bölgede ne tür çalışmalar yaptığı ile ilgili dönemin kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Sadece dönemin Mısır valisi Ahmed b. Tolun'un komutanı Halef el-Fergani tarafından Yazman'ın hapsedildiği, ancak kısa zaman sonra Tarsus halkının onu hapisten kurtararak, Ferganiye karşı tavır alınması sonrası Ahmed b. Tolun'un Tarsus halkını cezalandırmak amacıyla ordusuyla Adana'ya kadar geldiği ancak Tarsus'a geçmeden geri çekildiği bilinmektedir.²³⁹

3.1.7. Bizans'ın Maraş Saldırısı ve Esir Mübadelesi

Hicri 292 (M. 905) senesinde Bizans ordusunun başında komutan olarak görev yapan Andronikos Maraş ve çevresine saldırılar düzenledi. Bu gelişme üzerine Massisa (Misis) halkı ile Tarsus halkı cihada çıkmış, ancak Ebû Rical b. Ebi Bekkar ve yanında bulunan bir gurup Müslüman asker yenilgiye uğradı. Halife Muktefi, Ebû'l Aşâir'i sugûr bölgesi komutanlığından alarak yerine ise Rüstem b. Berdevâ'yı getirmişti. Sugûr bölgesi komutanı Rüstem başkanlığında sene içinde Müslüman esirlerle Hıristiyan esirler arasında esir değişimi yaşandı ve bu değişimden bin iki yüz Müslüman esir kurtarılmıştı.²⁴⁰

Hicri 303 (M. 916) daha önce yaşanan ağır yenilgiye karşılık vermek için Bizans, güçlü bir ordu ile Tarsus taraflarına hücumla geçmiş ve Tarsus şehrinde konuşlanmış bulunan Müslüman askerlerden altı yüz kadar atlı askeri öldürmüştür. Bu gelişme sonrasında Müslümanlar yaz seferine çıkmamıştır. Ayrıca Melih el-Ermeni ise Maraş taraflarına

²³⁸ İbn Kesir, *El-Bidâye ve 'n-Nihâye*, c. XI, s. 88.

²³⁹ Taberi, *The History of al-Taberi(Taberi Tarihi)*, vol. XXXVII, s. 81.; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. VII, s. 334.

²⁴⁰ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 448.

doğru saldırıya geçerek, şehir içlerine girerek şehirde karışıklıklar çıkarmış, çok sayıda da esir alarak topraklarına geri dönmüştür.²⁴¹

Bizans ordusu, H.303 (M.916) senesinde Hüseyin b. Hamdan'ın Büveyhoğullarına karşı ayaklanmasını fırsata dönüştürerek önce Cezire sınırına ulaşması, oradan da Tarsus şehrine saldırısından ve şehri ele geçirdikten sonra ise Maraş'ı yakıp, yıktılar.²⁴²

Buna karşılık vermek amacıyla iki sene sonra İslam ordusu Bizans'ın elinde olan Malatya şehri üzerine yürüdü. Bölgede bulunan çok sayıda Bizans kalesini fethetti. Bizans imparatoru bu yenilgi sonrası (305/918) anlaşma yapmayı ve Halife Muktedir'e savaş tazminatı ödemeyi bildirmek üzere iki elçi göndermiştir.²⁴³

3.1.8. H.332/M.944 Yılında Seyf'ud-Devle'nin Maraş'ı Alması

Seyf'ud-Devle, Miladi 944 yılında düzenlenen ve her yıl Anadolu topraklarına akınlar tertipleyerek ordusunun başında harekâta bizzat dâhil oldu. Müslümanların Bizans'a karşı bu dönemde her yıl düzenli olarak yaptığı bu seferler Seyf'ud-Devle'nin hayatının sonuna kadar devam etti. Başlangıçta Seyf'ud-Devle'nin yaptığı seferler başarı ile sonuçlandı. Gerçekten de o, diğer hudut (sugür) şehirleri ve kaleleri arasında bulunan Maraş 'ı ele geçirdi.²⁴⁴ Bütün bunlara rağmen Seyf-ud-Devle veya diğer ismi ile Ali ibn Hemdan bu dönemde yapıp ettikleri ile Bizans'ın çok önem verdiği Müslüman lider olarak bilinirdi.²⁴⁵

Miladi 948-949 yılında Abbasiler ile Bizanslılar arasında iki sene süren savaşlar yaşandı. İlk ileri harekâtı Bizans gerçekleşti. Abbasi şehirleri olan Germanik'e (Maraş), akabinde de Tarsus'a saldırarak Emese ve Halep emiri Seyf-üd-devle komutasındaki Abbasi ordusunu büyük bir yenilgiye uğratarak her iki şehirde çok sayıda Müslüman halkı öldürdüler ve şehrin bütün zenginliklerini yağmaladılar.²⁴⁶ Bu büyük hezimetin sebebi Seyf-üd-devlenin savaş için gereken önlemleri almamasının yanında iyi bir istihbarat çalışması yapmaması ve donanımlı güçlü silahları ve askerlerinin kemiyet ve keyfiyet olarak yeterli olmamasından kaynaklanmıştır. Ancak bu yenilgi İslam

²⁴¹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 84.; Dikici, *Şu Bizim Bizans*, s. 237- 238.

²⁴² Hasan, *İslam Tarihi*, c. IV, s. 157.

²⁴³ Hasan, *İslam Tarihi*, c. IV, s. 157-158.

²⁴⁴ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev. Salim Tuğ, c. IV, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989, s. 722.

²⁴⁵ Luttwak, *Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Statejisi*, s. 183.

²⁴⁶ Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 258.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 378.; İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 412.; Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğunun Tarihi*, Çev. A. Göke Bozkurt, İstanbul: İlgı Yayınları, 2006, s. 85.; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 263.

ordusunun daha iyi bir hazırlıkla Bizans üzerine saldırması kaçınılmazdır. Bu doğrultuda M. 950 senesinde Seyf-üd-devle Maraş ve Tarsus şehirlerinin Bizans tarafından yağmalanması intikamını almak için piyade ve atlılardan oluşan 30.000 kişilik bir orduyu tekrar topladı ve Bizans diyarını istila etmek amacıyla harekete geçti ve uzak mesafelere kadar girdiler. Burada da başarı sağlayarak, büyük ganimetler elde ederek İslam topraklarına dönüşe geçilmiştir. Ancak daha öncede söylediğimiz gibi tedbirsizlik ve istihbarat çalışmalarının yetersiz olması, tedbirsizlik İslam ordusunun bir kez daha hezimete uğramasına sebep olacaktır. Bizans ordusu Abbasi ordusunu bütün bu kayıplarına rağmen takip ederek, ordunun en zayıf anını kollayarak kaybetmiş oldukları kayıpları telafi edebilmek için saldırıya geçti, saldırı sonrasında kaybettikleri bütün ganimetleri geri aldılar, bu da yetmedi, Abbasi ordusunun büyük bir kısmını öldürdüler. Savaş alanında bulunan Seyf-üd-devle ise yanında bulunan az bir askeri ile savaş alanından kaçarak kurtulabildi. Ancak elde etmiş olduğu bütün ganimeti kaybettiği gibi çok büyük bir asker kaybına da maruz kaldı. Bütün atlarını, katırlarını ve hazinesini bu savaşta kaybetmiş oldu.²⁴⁷ Burada yaşananlardan da anlaşılacağı üzere savaş sadece alanda silahla kazanılan savaş değildir. Bu devam eden bir süreçtir ki; bu süreçte kendi yurduna sağ salim elde ettiklerinizle dönebilmeniz ve döndüğünüzde de geriden gelebilecek tehditleri de bertaraf edebilecek ileri görüş ve her durumda hazır bir orduyu barındırmak olmazsa olmazlardandır.

3.1.9. H.350/M.961 Yılında Bizans'ın Maraş ve İskenderun'a Saldırısı ile Bölgeye Hâkimiyeti

Hicri 350 (M.961-962) senesinin başında, Antakya'nın yöneticisi başta olmak üzere büyük bir grup, şehirden hareket ederek Tarsus bölgesine doğru yola çıkmıştır. Ancak yolda çok sayıda pusu kurmuş olan Rum askerleri, Müslüman askerlerin üzerine ansızın saldırarak, çok sayıda Müslüman askerinin şehit olmasına yol açmış, buna karşın Antakya hâkimi, yanında bulunan birkaç kişi ile birlikte yaralı olarak savaş alanından kaçabilmişlerdi. Aynı sene içinde Seyfü'd-Devle'nin kölesi Neca, Bizans ülkesine sefer başlattı. Çok sayıda Bizans'lıyı öldürdü. Bir kısmını da esir aldı. Ganimetlerle salimen ülkeye geri döndü.²⁴⁸

²⁴⁷ Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 258.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve 'n-Nihâye*, c. XI, s. 383.

²⁴⁸ İbn Kesir, *El-Bidâye ve 'n-Nihâye*, c. XI, s. 408.

Girit seferini tamamlayan Leo, kardeşi Nikeforus Phokas ile güçlerini birleştirip, yeni ordu ile 962 yılının Şubat ayında yeni savaflara katılırlar. Güç birliği yapan iki kardeş, İskenderun ve Maraş dâhil bütün bölge Bizans ordusunun kontrolüne geçer.²⁴⁹

3.2. Hades

Ortaçağ'ın Anadolu'da önemli geçiş noktalarının üzerinde kurulan şehir gerek İslâm dünyası gerekse Hıristiyan dünyasında Maraş ve Hades her zaman birlikte anılan şehirler olmuştur. Şehir Pazarcık ile Çağlayanerit ovalarının arasında kuzey tarafında kalan şimdi ise Bozlar köyü olarak bilinen yerdeki tarihi şehirdir. İslâm ordusu ile Bizans ordusu arasındaki savaflara da sahne olan Hades, Haleb-Dülük-Elbistan-Kayseri şehirlerinden geçen ticari ve askeri sevkiyatların yapıldığı önemli geçiş yollarının kontrol edilebildiği önemli bir konumda bulunmakta idi. Şehir, Göynük, Derbü's-Selam, Adata, Mehdiye Muhammediye gibi isimlerle de bilinir. Hadesü'l Hamra veya Kızıl Hades olarak anılmasının sebebi toprağının kırmızı olmasından dolayı bu isimle tanındığı söylenir. Ayrıca Göynük isminin ise şehrin savaflar esnasında birkaç defa yakılması sebebiyle bu isimle anıldığı iddia edilir. Bizans'ın elinde bulunan Hades Selçuklu Devletinin Anadolu'ya seferleri sonucunda Türklerin kontrolüne geçmiştir. Şehir daha sonra Moğolların Anadolu'ya saldırıları esnasında, durumu fırsata dönüştüren Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Sonrasında ise Memluk Sultanı Baybars ordusu tarafından yeniden ele geçirilerek şehir yeniden tamiri gerçekleştirilmiştir. Şehir zamanla harabe durumuna gelince insanlar da bölgeden ayrılarak başka yerlere göç etmişlerdir.²⁵⁰

Hades şehrinin bulunduğu yerin, Göynük adı ile bilinen köyün yerinin olduğu söylense de bu konuda farklı görüşlerin de olduğunu görüyoruz. Hades'in, Bozlar kasabasının bulunduğu yerde olduğunu bunun da bölgedeki cami ve şehir surların bazı kalıntılardan anlaşılmaktadır. XIII. Yüzyıla gelindiğinde şehrin zaman içerisinde Hades'te yaşayan insanların yavaş yavaş şehri terk ederek Göynük'e taşındıkları ve böylece şehrin tamamen yıkıldığı anlaşılmaktadır. Şehir Dulkadir Beyliği döneminde Göynük şehrinin

²⁴⁹ Dikici, *Bizans, İmparatorluğu Tarihi*, s. 278.; Dikici, *Şu Bizim Bizans*, s. 246.

²⁵⁰ Faruk Sümer, "El-Hades (Göynük) Şehri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul: Eylül 1993, s. 4-8.; Özcan Hıdır, "Hades (Göynük) Muhaddisleri", *6-8 Mayıs I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, c. I., İstanbul, 2005, ss. 19-25.; İlyas Gökhan, "İslam ve Bizans Sınırları Arasında Hades", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmalar Merkezi Dergisi*, c. VIII., sy. II., Elazığ: 2013, ss. 87-92.

içinde bulunan cami ve hamamın büyüklüğünden anlaşıldığı kadarıyla, burasının küçük bir kasaba olduğu görülür.²⁵¹

3.2.1. Halife Mehdi Dönemi Sınır Şehirlerindeki Abbasi-Bizans Faaliyetleri (Tarsus ve Hades Şehirlerinin Yeniden İnşası)

Hicri 161 M. 778 yılında Mihail, Maraş ovasına hareket etti; Mehdi, ona karşı Halife Hasan b Kahtabe'yi görevlendirdi El-Hasan, Rum ülkesine yöneldi, bütün bölgeyi dolaşarak halkın paniğe kapılmasına ve büyük korku yaşamasına sebep oldu. Halk el-Hasan'ın korkusundan kiliselerinde onun resmini yaptılar. El-Hasan Hades geçidinden geçerek Rumların şehrine ulaşmak için arayışa girdi. Şehrin girişini buldu; böylece şehrin içini gezerek; şehrin ve Tarsus'un yeniden inşa edilmesini halife Mehdi'ye tavsiye etti. Mehdi ise önce Hades şehrinin yapılması emrini vererek, şehrin onarımı yapıldı. Hasan'ın bu savaşta Muhaddis Mendel el-Anezi el-Kufi ve Mu'temir b. Süleyman el-Basri de onun yanında idiler. Hades şehrini, Cezire ve Kınnesrin valisi Ali b. Süleyman b. Ali kurdu. Şehre Muhammediye ismi verilmiştir. Ali b. Süleyman Hades şehrinin güvenliğinin sağlanması için şehre 4.000 asker yerleştirerek onların iâşesi ve ibadesi için de para ayırdı. Hades şehri tam olarak H. 169 yılında tamamlanmış oldu. Ayrıca bu şehre, Malatya, Şimsat, Keyesum, Düluk ve Ra'ban'dan iki bin kişilik sivil halkı nakledildi.²⁵²

3.2.2. H.162/M.779 Yılında Bizans'ın Hades'e Saldırısı-Abbasi'nin Anadolu'ya Seferi

Hicri 162 Miladi 779 senesinde Bizanslılar Hades'e (Maraş'ın doğusunda bir yerleşke) kadar geldiler ve buradaki suru yıktılar. Bu yaz seferine gönüllülerin dışında 80.000 kişiden oluşan ücretli askeri bir güçle birlikte Hasan b. Kahtabe çıktı ve Erzulye kaplıcalarına kadar geldi. Bizans ülkesinin pek çok yerlerini yakıp yıktı. Ancak bu süreçte ne bir kale fethetti ve ne de her hangi bir askeri kuvvetle karşılaştı. Anlatıldığına göre Hasan b. Kahtabe bu kaplıca bölgesine kendinde bulunan abraşlık hastalığından kurtulmak için yıkanmağa gelmişti. Aynı sene Yezid b. Üseyyid es-Sülemi Kalıkla (Erzurum) tarafında Bizans ordusu ile savaştı ve üç kale fethetti. Bunların yanında çok

²⁵¹ Refet Yinanç - Mesut Elibüyük, *Maraş Tahrir Defteri*, c. I, Ankara Üniversitesi, Osmanlı Araştırmalar ve Uygulama Merkezi Yay., Ankara: 1988, s. 242-243.; Mehmet Özkarıcı, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri: Kahramanmaraş*, c. II, TTK Yay., Ankara: 2007, s. 946.; Gökhan, "İslam ve Bizans Sınırları Arasında Hades", ss. 87-92

²⁵² Belazûrî, *Fütühü'l-Bıldân*, s. 273.

sayıda esir ve bol miktarda ganimetle geri döndüler.²⁵³ Kısa bir hazırlık sonrasında bu seferde H.162 (M 779) yılında Hasan b. Kahtebe et-Tai, Horasan; Musul, Şam halıkıyla Yemen yardımcı Kuvvetleri ve Irak ve Hicaz gönüllülerinden meydana gelen ordunun başında, Tarsus şehrine yönelerek, Rum ülkesine savaşa çıktı. O, Tarsus'a yakın bir yere indi ve Tarsus şehrinin her tarafını dolaşarak incelemelerde bulundu. Halife Mehdi'ye Tarsus'un bina edilmesinin, sağlam bir kale haline getirilmesinin ve savaşçılarla doldurulmasının İslam'ı kuvvetlendireceğini; buna karşılık düşmanın teşebbüs edeceği düzen ve oyunları bozup onları helak ve kahredeceğini bildirdi. Bu dönemde Tarsus şehrinde 100.000 civarında insanın yaşadığını söyleyerek, ihtiyaç duyulan askerlerin şehrin belli mevkilerine yerleştirilerek düşmanın yenilgiye uğratılacağını, böylece İslâm'ı ve mensuplarını onurlandıracağını anlattı. Halife Mehdi bütün bu açıklamaları göz önünde bulundurarak Tarsus'un derhal yeniden inşa edilmesini ve bu işin Hades (Maraş'ın doğusundaki yerleşke olup, şu an mevcut değildir.) şehrinde başlanmasını emrederek gerekli çalışmalara başlandı. Bütün bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra Hasan b. Kahtebe, bu savaşta çeşitli güçlüklerle katlanarak büyük kahramanlıklar gösterip, Bizans ülkesini altüst etti. Bunun üzerine Bizanslılar Hasan için Şeytan lakabını taktılar.²⁵⁴

3.2.3. Hades ve Zibatra Kalesi

Ravilerin bildirdiğine göre, Zibatra (Şimdiki Viranşehir olup, Urfa'ya bağlıdır. Urfa'nın Doğusunda Diyarbakır'ın Güneybatısında bulunur.) eski bir Rum kalesiydi; bu kale, eski Hades kalesiyle birlikte, Habib b. Mesleme el-Fihri tarafından fethedildi. Bu kale, el-Velid b. Yezid'in halifeliği zamanında Rumlar tarafından yıkılıncaya kadar ayakta kaldı. Zaten çok yıpranmış ve zayıflamış olan Kale Rumların yapmış olduğu bir saldırı neticesinde tekrar yıkıldığını ancak, Abbasi halifesi Mansur tarafından tekrar yaptırıldı. Daha sonra Rumlar bu kale üzerine tekrar saldırdılar ve yıktılar. Bu defa da Halife Harun Reşid, bu kaleyi, Muhammed b. İbrahim eliyle yeniden yaptırdı ve oraya çok sayıda silahlı askeri bir güç yerleştirdi. Böylece kale ve çevresinin daha güvenli bir hal alması sağlanmış oldu.²⁵⁵

²⁵³ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 227.; İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VI, s. 58.

²⁵⁴ Belazûrî, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 241- 242.

²⁵⁵ Belâzûrî, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 275.

3.2.4. H.169/M.786 Yılında Bizans Ordusunun Hades Şehrine Saldırısı

H.169. (M.785-86). Daha önce iki ülke arasında yapılan savaş sonrasında kale kullanılmayacak derecede hasar almıştı. Kalenin Müslümanların eline geçmesiyle beraber yeniden inşa edilmişti. Halife Hadi döneminde Bizans ordusu bölgeye karargâh kurmuştur. Bu gelişmeden haberdar olan Hades valisi bölgede direnmeye çalışsa da kale halkı ve kalede bulunan askeri güç daha fazla dayanamayarak kaleyi terk ederek Bizans ordusuna bırakmak zorunda kalmıştır.²⁵⁶

3.2.5. Sınır Şehri Olayları ve Hades'te iki Ordunun Karşılaşması

Hicri 343 (M.954-955) senesinde rebiyülevvel temmuz-ağustos ayında Seyf-üd-devle b. Hamdân, Bizans topraklarına gazaya çıkıp çok sayıda Hıristiyan'ı öldürmüş bir kısmını da esir almış bütün bunların yanında da çok miktarda ganimet ele geçirerek bölge hâkimi olan Domestikos'un oğlu Konstantin'i öldürmüştü. Bu ölüm olayı Bizans'lıları bir hayli üzmüş bunun için bölgede bulunan bütün askeri güçleri toplayarak Rumlardan, Ruslar ve Bulgarlarla diğer unsurlardan oluşan büyük bir ordu ile sugûr bölgesi olan Maraş üzerine yürüdü. Seyf-üd-devle de harekete geçerek Şaban (kasım-aralık) ayında Hades, (Bugünkü İnekli kasabası, G. Antep-Kahramanmaraş dolaylarında mevki) yakınlarında iki ordu karşılaşmış ve aralarında şiddetli bir çatışma meydana geldi. Bu savaş Müslümanların galibiyeti ile sonuçlandı. Rumlar yenilgili kabullenip, geri çekilmişlerdi. Savaş sonucunda çok sayıda kayıp veren Rumlar, ayrıca domestikos'un damadı ve torununu da esir vererek perişan halde geri çekilmek zorunda kaldılar.²⁵⁷

3.3. Malatya (Melitene)-Samsât (Sumeysât)-Zibatra

Coğrafi olarak Doğu Anadolu bölgesinde bulunan ve bölgenin en önemli kadim şehirlerinden olan Malatya aynı adı taşıdığı ovanın güney kesiminde deniz seviyesinden 910-950 m. yükseklikte yer almaktadır. Şehir kurulduğu andan itibaren tarihinde her zaman her alanda önemli yolların kesiştiği bir noktada bulunması şehrin ticari, siyasi ve jeopolitik önemini daha da artırmıştır. Ortaçağ Malatya şimdiki bulunduğu yerden daha farklı bir yerde kurulmuştu. İlk önce Arslantepe'de şehir özelliği gösteren bir yerleşim yeri ortaya çıkmıştır. Milattan önce 3500'lerde Malatya bölge olarak Arslantepe'nin

²⁵⁶ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. VI, s. 87.; Apâk, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV*. (Abbasi Dönemi), s. 124.

²⁵⁷ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 430.; Hasan, *İslam Tarihi*, c. IV., s. 21.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 391.; Brockelman, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, s. 142.

kontrolünde idi. Bu yeri niteleyen Malatya adı en eski hali çivi yazısı ile yazılmış metinlerde Maldiya, Malazia, Maldia, Melita, Malita, Maldija isimleri ile anılmıştır. Bütün bu kelimelerin aslında Hititçe “Bal” anlamına geldiği belirtilir. Asur belgelerinde Milidia, Milid, Melide Melidia, Melitea, Meliddu, Urartu belgelerinde Melita adıyla anılır. Şimdiki eski Malatya'nın bulunduğu yerde kurulan Roma'ya bağlı şehre de Melita, Melitene ismi verilmiştir. İslâmî dönemde bu ad eski imlâsına yakın bir şekilde Malatiyye ve Malatya şekline dönüşmüştür.²⁵⁸

Malatya şehrinin de içinde bulunduğu bölge Hulefa-i Raşidin döneminde önemli merkezlerden olup, sürekli bir şekilde savaş alanı halindedir. Emevi ordularının bölgeye yaptıkları akınlar neticesinde Bizans'ın buraları boşaltması neticesinde Müslümanların bölgeye yerleşmeleri ve burada bulunan müstahkem mevkiileri tamir ettirerek yerleşke haline getirmeleri ile bölgeye tam anlamıyla hâkimiyet sağlanmıştır. Stratejik öneme sahip değerli geçitleri de bünyesinde barındıran bu bölgede bulunan Tarsus, Adana, Missis, Maraş, Malatya ve diğer garnizonlardan oluşan bu müstahkem mevkiiler Kinnesrin cündü, sugûr bölgesi denilen hudut bölgelerinin idari merkez kalesidir. Miladi 575 yılında Malatya civarında büyük bir yenilgiye uğrayan İran Şahı I. Hüsrev ilk fırsatta yenilginin intikamını almak için Şehri yakarak yerle bir etmiştir. Malatya hudut garnizonunun Emeviler döneminde sürekli iki ülke arasında el değiştirdiğini görüyoruz. Bizans'ın Malatya'yı ele geçirdiği dönemlerde de kalıcı olma adına hiçbir çalışma yapmadıkları aksine şehirden her geri çekilmelerinde şehri yakarak terk etmeleri bu duruma açıklık getirmektedir.²⁵⁹

3.3.1. Rum Kayseri'nin Malatya ve Kâlikâla'ya Saldırısı

H. 133 M. 751 yılına gelindiğinde Rum Kayseri önce Malatya şehrini kuşatarak şehrin duvarlarını yıktırdı sonrasında ise şehirde yaşayan Müslüman halkı Cezire'ye sürdü. Akabinde Mercu'l-Hasa'ya indi; Kevsan el-İrmîni'yi Kalikala üzerine gönderdi. Kevsan el- İrmîni şehri kuşattı; o sırada şehir halkının sayısı daha önceden de yaşanan savaş ve baskınlar yüzünden azalmıştı. Şehir valisi Ebu Kerime idi. Şehir halkından iki ermeni kardeş, şehrin gözden uzak olan bir bölgesinden surun kapalı bir bölgesinden açtıkları gedikten, şehrin dışına çıkarak Kevsan'ın yanına vardılar onu ve askerlerini şehre sokabileceklerini söyleyerek, açtıkları gedikten Kevsan'ı ordusu ile beraber şehre

²⁵⁸ Göknur Gögebakan “Malatya”, *TDİA*, c. XXVII, Ankara: TDV Yayını, 2003, s. 468.

²⁵⁹ Mustafa Zeki Terzi, “Emeviler ve Abbasiler Zamanında Malatya Hudut Garnizonu”, *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Samsun, 1989, s. 110- 111.

aldılar. Kısa sürede Kevsan, şehri teslim aldı, halktan direnenleri öldürdü, diğerlerini de esir olarak azgın Kayser'e götürerek teslim etti. Azgın Rum Kayser ise teslim aldığı esirleri arkadaşları arasında dağıttı.²⁶⁰

Halife Abbas dönemi dört yıl sürmüştür. Bu dört sene içerisinde daha önceden yaşanan Bizans devleti ile sınır mücadeleleri devam etmiştir. Geleneksel olarak her sene bahar aylarında ve kışa girmeden önce Bizans topraklarına seferler düzenlenirdi. Ancak bu dönemde daha önceden yapılagelen seferlerde duraksamalar yaşanmış, Hicretin 133. (M. 751) Senesinde Bizans kralı Konstantin Malatya ve Kemah'a ordusu ile hareket edecektir. Kemah savunması zayıf bir bölge olduğu için kendilerine yardım etmeleri için Malatya'ya haber ulaştırdı. Malatya halkı ise Kemah halkının yardım isteğine cevaben 800 kişiden oluşan askeri gücü Kemah'a göndermiştir. Bizans askerleri ile savaşa tutuşan bu 800 kişilik Müslüman askerler bu mücadeleyi kaybetmişlerdir. Bizans ordusunun bu galibiyeti Kemah'tan sonra Malatya şehrine doğru hareket etmesi için gerekli olan moral motivasyonu fazlasıyla kazanmıştır. Bu iyi moral durumu ile şehre gelen Bizans ordusu şehri kuşattı. Ordunun başında bulunan İmparator Konstantin şehrin önünde Malatya halkına haber gönderdi ve şöyle dedi: *"Ben Müslümanların durumunu bildiğim için sıkıştırdım ve kuşattım. Malatya'yı ele geçirmeden önce size Müslüman topraklarına dönüp gitmenize kadar emân veriyorum."* Malatya halkı cevap vermediler, bunun üzerine Bizans kralı şehrin önüne mancınıkları kurdu. Bu yeni gelişme karşısında Malatya halkı daha fazla zarar görmemek için imparatorun isteğini yerine getirdiler. Emân olarak Malatya'yı Bizans ordusunu teslim ettiler ve taşınması mümkün olan mallarını da alarak İslâm memleketlerine göçtüler, taşıyamadıkları büyüklükteki eşyalarını ise kuyulara ve derelere attılar. Müslümanlar şehirden ayrılır iken Bizans askerleri karşılıklı durarak bir koridor oluşturdu ve kılıçlarını kınlarından çıkarmayarak çapraz şekilde tutarak gelişmeleri sakin bir şekilde takip ettiler. Müslümanlar şehirden ayrıldıktan sonra Bizans ordusu Malatya'yı yerle bir etti ve şehri öylece bırakıp gittiler. Malatya halkı ise Cezire coğrafyasına dağıldılar. Bizans imparatoru, ordusu ile yola devam edecek ve Malatya'nın Kuzeydoğusunda farklı bir coğrafyada bulunan Kalikalâ (Erzurum ve çevresi) bölgesine hareket edecektir. Bu bölgede bir süre dinlenmeye çekilen Bizans ordusunun birşeylerin hazırlığında olduğunu görüyoruz.²⁶¹ Kısa bir süre sonra ise, Abbasi devletinin kuruluşunun hemen

²⁶⁰ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 285.

²⁶¹ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, s. 363.; Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldan*, s. 267.; Theophanes, *Chonogyaphia*, (nşr. Carl de Boor), Leipzig 1883-1885, (İngilizcesi: The Chronicle of Thepones

öncesi dönemde yaşanan iç karışıklıkları fırsata çeviren Bizans İmparatoru V. Konstantin, 752 senesinde Ermeni ve Mezopotamya bölgelerine yeni seferler düzenler, bu seferlerle Erzurum (Theodosiopolis) ve Malatya (Melitene) gibi iki önemli şehir kuşatılarak alınır. Bölgeden elde edilen esirler Bulgar sınırındaki yakın bölgelere yerleştirilirler.²⁶²Bu gelişmenin üzerinde üç yıl gibi bir süre sonra Bizans ordusunda hazırlık ve hareketlenmenin yaşandığını görüyoruz.

Miladi 755 yılında Yunan kralının karargâhını Malatya ‘nın önlerine getirerek mevcut var olan şehrin korunmasını sağlayan surların yıkılması emrini vererek şehrin içine girebilme imkânını sağlayacak şekilde surlar kısmi olarak yıkıldı. Malatya’da yaşayan Arap halkının canına ve malına herhangi bir zarar verilmeyeceği sözü verildi. Abbasi halifesi Ebul Abbas’ın öldüğü yıl gerçekleşen bu olayda Yunan Kral, Claudia ile Arman de-Arba köylerinin ahalisini esir alarak bölgeden uzaklaştılar.²⁶³

3.3.2. Bizans Ordusunun Zibatra’ya (Malatya ve Civarı) Saldırısı

H. 223 (M. 837-838) yılı içerisinde Bizans imparatoru Tofil b. Mihail, Malatya ve çevresinde bulunan Müslüman halka saldırarak, çok sayıda Müslümanı öldürdüler. Ayrıca çok sayıda Müslümanı da esir olarak aldılar. Bu esirlerin içinde 1000 civarında Müslüman kadın da vardı. Esir aldığı Müslümanlara işkence yaptılar, kulaklarını ve burunlarını keserek, gözlerine mil çektiler. Bütün bu yapılanlara sebep olarak bir gerekçe vardı: Babek, Bezz şehrinde kuşatma altına alınıp etrafında askerler yığıldığında, Bizans imparatoruna şu mealde bir mektup yazıp gönderecektir:

“Arapların hükümdarı, askerlerinin tümünü üzerime sevk etmiştir. Ülkesinin sınırlarında muhafızları kalmamıştır. Eğer ganimet elde etmek istiyorsan çevrendeki beldelere çabucak saldır ve oraları ele geçir. Çünkü bu saldırı esnasında sana karşı koyacak birini bulamayacaksın”

İşte bu mektup üzerine Tofil, Müslüman ordusu hakkında önemli bir istihbarat bilgi elde etmiştir. Bu durumu derhal değerlendirmek için 100.000 askerle harekete geçti. Dağlara çıkan Hürremiler de Bizans ordusuna katılarak daha da güçlü hale geldiler. İshak b. İbrahim b. Mus’ab, bunlarla savaştı, ama gücü yetmedi. Çünkü karşı taraf çok güçlü olmanın yanında dağlarda kendilerini koruma altına almışlar, gerekli istihkâmları da

(TRC. Harry Turtledove)), Philadelphia 1982, s. 584.; Âdem Apâk, *İslâm Tarihi (Abbasiler Dönemi)*, s. 61.

²⁶² Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 207.

²⁶³ Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s.199.

kurmuşlardı. Bizans imparatoru gelince Hürremiler Müslümanlara karşı onlarla birlikte hareket ettiler. Malatya'ya ulaştılar. Orada yaşayan Müslüman halkın çoğunu öldürdüler. Kadınları ve çocukları da esir olarak aldılar.²⁶⁴

Halife Mutasım, bu yenilgi ve kayıpları öğrenince hem sinirlenecek hem de üzülecek. Bunun üzerine gerekli olan ordunun hazırlıkları tamamlandıktan sonra gazaya sevk edilmesi emrini verir. Aynı zamanda Kadıyı ve şahitleri huzuruna çağırarak vasiyetini hazırlatır. Bu vasiyet gereği sahip olduğu bütün malların üçte birini sadaka olarak ayırdığını, üçte birini oğluna bıraktığını kalan üçte birlik bölümü ise kölelerine bıraktığını kayıt altına aldırır. Hazırlanan ordunun başında Bağdat'tan hareket eder. Aynı yılın cemaziyelevvel ayının ikisinde, pazartesi günü Dicle'nin batısında ordugâhını kurar. Zibatra (Viranşehir) halkına yardım için de Uceyf'i birkaç komutanı ve bunların maiyetinde büyük bir askeri birliği yola çıkardı. Bu birlik hızlı hareket ederek kısa zamanda Zibatra'ya ulaştı. Öncesinde Bizans ordusunun bölgeden geçtiği ve her tarafı harabeye çevirdiği ve çok sayıda insanı öldürüp, çoğunu da esir aldığını gördüler. Bölgeye Bizans'ın vermiş olduğu zâiyat o derece fazla idi ki kısa sürede telafi etmek çok mümkün gözüküyordu. Bölgeye giden birlik tekrar dönerek durumu halifeye rapor etmeye karar verdiler. Halife emirlerine;

“Bizans'ın hangi beldesi daha müstahkemdir?” diye sordu. Onlar da şu cevabı veriler: “İslamiyet ortaya çıktığından bu yana Ammuriye (İç batı Anadolu'da İstanbul'dan Çukurova'ya giden eski Bizans askeri yolu üzerinde bulunan Emirdağ'ın 12 km kadar doğusunda Hamzahacılı ve Hisar köylerinin yakınında eski bir kale şehri) şehrine hiç kimse saldıramamıştır. En müstahkem yerleri Ammuriye şehridir. Bizanslılar nazarında Ammuriye, Konstantiniyye'dan daha kıymetlidir.” derler.²⁶⁵

838 yılı sonlarına gelindiğinde Mu'tasım Roma memleketine, Tarsus kalesinden 20.000 askerle girdiği gibi Ordu komutanı Afşin'i de diğer taraftan 30.000 kişilik ordu ile yola çıkma emri verdi. Mu'tasım, Nicaea'ya geldi, şehrin daha önceden haber alındığı için

²⁶⁴ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 48.; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. VI, s. 417- 418.; Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 225.; Taberi, *The History of al-Taberi (Taberi Tarihi)*, Vol. XXXIII, s. 93.

²⁶⁵ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 482.

boşaltılmış olduğunu görünce yönünü Ankara'ya çevirdi. Ancak burada da kimseyi bulamayınca Ankara'nın surlarını yıktı.²⁶⁶

Mutasım, Babek işini tamamlayıp, onu ortadan kaldırdıktan sonra ülkesini ele geçirdi. Sonrasında ise ordunun yanına gelmesini istedi. Orduyu daha önceden hiçbir halifenin yapmadığı hazırlığı yaptı. Ordusunu zamanın en iyi ve güçlü savaş aletleri ile donatarak, yükler, develer, su tulumbaları, petrol, binekler, atlar ve katırlar tedarik etmiştir. Bir savaşın kazanılmasını kolaylaştıracak bütün ekipmanların hazır olduğu bu hazırlık sonrası; her haliyle hazır hale gelen ordusuyla beraber Ammuriye'ye doğru yola koyuldular. Afşin, Haydar b. Kavus'u Suroç tarafına gönderdi. Savaş konusunda oldukça deneyimli olan komutanlarından bir kısmını ise kendisinden önce yola çıkmaları emrini verir. Bu senenin Recep ayında kendisi de Tarsus iline yakın Lisi nehrinin olduğu bölgeye ulaşmış oldu.

Bizans imparatoru da ordusu ile beraber ileri harekâta geçerek Halife Mutasım ve ordusunun olduğu bölgeye geldi. Her iki ordu birbirlerine oldukça yakınlaştılar. Bu yakınlaşma öylesine hassas noktada idi ki; iki ordu arasındaki mesafe dört fersahlık bir mesafedir. İki ordunun bu durumu devam ederken, Afşin diğer taraftan Bizans topraklarına hareket ederek bölgeye ulaştı. Bu durumdan haberdar olan Bizans imparatoru zor durumda kalacak ve en kısa zaman içerisinde karar vermesi gerekecek, eğer karşı karşıya olduğu Halife'nin ordusu ile savaşa girecek olur ise kendi topraklarından vazgeçmiş gibi olacak ve büyük kayıplar yaşayacaktı.²⁶⁷

Ayrıca Afşin Bizans topraklarını fethettikten sonra geri dönüp imparatoru arkadan kuşatarak, imparator ordusu her iki ordu arasında sıkışarak tamamen imha olma riski yaşayacaktı. Bütün bu sıkıntılı süreci iyi yönetmesi gereken Bizans imparatoru çok acele karar vermek zorundadır. Bunun için ordusunu ikiye bölecek ordunun başına yakınlarından birisini bırakarak Halife ordusuna karşı kullanacak, kendisi de diğer askeri gücü ile Afşin'e doğru harekete geçti. Senenin Şubat ayının son haftası, Perşembe günü imparatorla Afşin karşı karşıya gelip savaşımaya başladılar. Afşin, hücumu geçerek Bizans askerlerinin bir kısmını öldürdü, bir kısmını da yaraladı. Geride Halife Mutasım'a karşı bırakmış olduğu kendi akrabası olan komutanın, vermiş olduğu emirlere itaat etmediği ve halife karşısında mukavemet göstermeden dağıldığı haberinin

²⁶⁶ Abu'l-Farac, *Faraç Tarihi*, s. 226.

²⁶⁷ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 482.; Taberi, *The History of al-Taberi (Taberi Tarihi)*, Vol. XXXIII, s. 98.

gelmesi üzerine, imparator Afşin'in ordusu karşısında zaten zor durumdadır. Bölgeden yanındaki silahlı gücü ile derhal dönerek, önceki savaş alanı olan Tarsus yakınlarına geldi. Burada da ordusunun disiplininin bozulduğunu, askerlerinin söz dinlemediği ve ordunun dağılarak düzenin kalmadığına kendi gözleri ile şahit oldu. Vekil olarak bıraktığı yakınının yapmış olduğu itaatsizliğe kızarak boynunu vurdurdu. Bütün bu gelişmeler Mutasım tarafından öğrenildi. Bu haber halifeyi oldukça memnun etmiştir.²⁶⁸

Halife Mansur İmam Abdulvehhab b. İbrahim'i Cezire ve hudutlarına vali talin etmeyi düşündü. Abdulvehhab, yanında el-Hasan b. Kahtabe olduğu halde, Horasan halkından oluşmuş askerlerin başında Hicri 140 (M. 757-58) senesinde yola çıktı. Halife Mansur, oluşturduğu askeri gücün 70.000 civarında olduğu; bütün bu güç ile Malatya'ya gelerek ordugâhını kurdu. Öncelikli olarak şehrin güvenliğini sağladıktan sonra bölgeye yakın şehirlerden Malatya'nın yeniden imarı ve iskânı için işçiler ve farklı alanlarda ustalar getirterek, Malatya'yı baştan yapmaya başladılar. El-Hasan b Kahtabe'de zaman zaman inşaat işlerinde çalışmalara yardım ediyor, kendi mutfağından işçi ve ustalara yeme-içme ikram ediyordu. El-Hasan'ın bu tutumu Abdulvehhab'ı kızdırdı. Ebu Cafer'e (Mansur) bir mektup yazarak kendisinin halkı doyuruyor olmasına rağmen el-Hasan'ın daha fazlasını verdiğini bu hareketiyle Hasan'ın cömertlikte kendisinden önde olduğunu; buna karşılık kendisinin yaptıklarını bozmak, israf ve riya yoluyla onu küçük göstermek niyetinde bulunduğunu; ayrıca halkı yemeğe çağırmak üzere davetçilerinin olduğunu bildirdi. Halife Mansur ise Abdulvehhab'a şu cevabı verdi:

“Ey çocuk! El-Hasan, kendi malından yediriyor, sen ise benim malımdan yediriyorsun. Şikâyetinin sebebi, yalnızca şerefının küçüldüğünden, himmetinin azlığından ve görüşünün hafifliğinden ileri gelmektedir. “

Halife Mansur, el-Hasan'a da şu mektubu yazmıştır:

*“Yemek yedir; ancak yemeğe çağırmak üzere davetçi kullanma!”*El-Hasan , *“Şu şerefeye kadar kim önce bitirirse onu şu mükâfat vardır”* diyerek çalışanları şevke getirerek halkın daha hızlı ve gönülden çalışmasını teşvik ederd. Halk çalışmakta birbiri ile yarışır; böylece Malatya şehri ve Cami'nin yapımı 6 ay gibi kısa bir sürede tamamlandı.

²⁶⁸ İbn Kesir, *El-Bidâye ve 'n-Nihâye*, c. X, s. 483.

Malatya'ya yerleştirilen askerler tarafından dört adet ev yapıldı. Evlerin iki tanesi şehrin yukarı tarafında, iki tanesi ise aşağı tarafta bulunuyordu. Ayrıca her iki evin arkasında bir de ahır vardı. Bunların dışında Malatya'dan otuz mil uzaklıktaki bir mevkiye, diğeri ise Fırat'a dökülen ve kubakıb denilen ırmağın kenarında olmak üzere iki tane; askerin kullandığı silahların depolanması amacıyla cephanelik yapıldı. Mansur Malatya'nın imar ve isknından sonra şehrin korunması amacıyla 4.000 savaşçı asker yerleştirdi; bu askerler, kendi sınırları olduğu için Cezire halkından seçildi. Burada görevli askerlere kendi kabilelerinin yardımları dışında askerlerin maaşlarına da on dinar kadar zam yapılmış; ayrıca destek amaçlı her askere toplu ikramiye türünde 100'er dinar verilmiştir. şehre yeterince silah yerleştirildi. Askerlerin mevsimsel olarak ekip bimeleri amacıyla boş arazileri iktâ olarak verildi. Bölgede bulunan Kaluziye kalesinin onarımı da yapıldı. Aynı tarihte Konstantin 100.000'den fazla askerden oluşan bir ordu ile Ceyhan civarına geldi. Müslümanların asker sayılarının kendilerinden oldukça fazla olduğunu öğrenince savaşmaktan vazgeçerek, geldikleri gibi ülkelerine geri döndüler.²⁶⁹

3.3.3. H.149/M.766 yılında Halife Mansur'un Bizans İle Malatya zerinden Kemah (Erzincan) Mücadelesi

Kemh (Erzincan/Kemah) Rumlar'la Müslümanlar arasında sürekli el değiştiren yer olarak H.149 M. 766 yılında Mansur, Bağdad'tan hareket ederek Musul'a doğru yürüdü. nce Halife Hasan b. Kahtebe'yi, sonrasında ise Muhammed b. El-Eş'as'ı arkasından da bu ikisinin emir komuta silsilesi içerisinde bağlı olacağı el-Abbas b. Muhammed'i komutan olarak görevlendirdi.  birlikte ordusu ile Kemh (Kemah) zerine yürüdüler. Muhammed b. El-Eş'as Amid'de vefat etti. El-Hasan ile el-Abbas yollarına devam ederek Malatya'ya ulaştılar. Bölgede bir süre dinlenip, ihtiyaçlarına giderdikten sonra yola devam ederek Kemh'e hareket etmişlerdir. Kemh'te Rum kalesinin önlerine geldiklerinde Abbas ordusuna mancınık kurulması emrini verdi. Kaledeki Rumlar ise kalenin üzerine mancınıklarla atılacak taşların zarar vermemesi amacıyla dikenli ardı ağaçları yerleştirdiler. Rum kalesinde de mancınıkların olduğunu atılan taşlarla 200 kadar Müslüman askerin öldürüldüğü; bunun üzerine ise Abbas'ın emri ile Rum kalesini kısa sürede yıkacak hazırlıklar yapılarak, bir taraftan mancınıklarla taşlar atılırken diğer

²⁶⁹ Belazri, *Fth'l-Büldân*, s. 269-270.; İbnü'l-Esir, *El-Tarih fi't-Tarih*, c. V, s. 407- 408.

taftan da debbabelerle (kale duvarlarını oymaya yarayan savaş aleti) kale duvarlarını oymaya başladılar. Kısa sürede yapılan bu çalışma sonuç verdi ve kale fethedildi.²⁷⁰

3.3.4. H.249/M.863 Yılı Malatya Savaşı

Hicretin 249. M. 863-64 Senesinin recep ayının ortalarına doğru Cuma günü Müslümanlarla Rumlar Malatya yakınlarında karşı karşıya geldiler. Her iki ordu şiddetli bir çatışmaya giriştiler. Savaşın çok şiddetli olması her iki taraftan da çok sayıda askerin ölmesine sebep oldu. Tam sayısı bilinmemekle beraber 50.000'e yakın olduğu tahmin edilen Bizans ordusuna mensup askeri gücün Müslümanların komutanı olan Ömer b. Abdullah b. Akta ile yanında bulunan 1000 bazı kaynaklarda 2000 askerden oluştuğu söylenen Müslüman savaşçı ile birlikte çembere alınıp öldürüldüğü kaydedilmiştir. Ayrıca diğer bir komutan olan Ali b. Yahya el-Ermeni de bunlarla beraber şehit edilenlerin arasında idi. Bu iki komutan İslâm'a yardımcı olanların en büyüklerinden idiler.²⁷¹

3.3.5. Mustain Billâh Döneminde Abbasi-Bizans Savaşı ve Malatya'da Deprem

Slav asıllı bir cariyenin çocuğu olarak 832 senesinde dünyaya geldi. 866 yılında Sâmerâ şehrinde Mu'tezz tarafından görevlendirilen Saîd b. Salih tarafından öldürüldü. Döneminde Abbasi-Bizans arasında Malatya'da kanlı bir çatışma yaşanmıştır.²⁷² Mustain sonrası Mütevekkil'in oğlu Mutez 4 yıl, 7 ay tahtta kalacaktır. Mutezden sonra ise Vasık'ın oğlu Mühtedi 11 ay 20 günlük bir halifelik süresi oldu. Mühtedi sonrası ise Mütevekkil'in oğlu Mutemid 23 yıl hüküm sürdü. Mutemid'den sonra ise Muvaffak'ın oğlu Mutasit 9 yıl, 9 ay hüküm sürdü. Mustain döneminde Malatya yakınlarında Bizans-Abbasi ordularının büyük bir savaşa tutuştukları ve 865 yılında İslam topraklarında büyük bir depremin yaşandığı bilinir.²⁷³

3.3.6. Abbasi ve Bizans Ordusunun Malatya'da Karşılaşması

Halife Mu'tez döneminde Miladi 869 yılında Halife ordu kumandanı Ömer'in, Bizans memleketini istila etmek üzere görevlendirilmesi olmuştur. Araplar, Malatya hududunda olan Hasya ovasında Bizans ordusu ile karşılaştılar. Bizanslılar Ömer'i ve

²⁷⁰ Belazûrî, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 264, 265. ; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. V, s. 365.

²⁷¹ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 26.; İbnü'l-Esir, *El- fi't-Tarih*, c. VII, s. 107.; Dikici, *Şu Bizim Bizans*, s. 219.; Taberi, *The History of al-Taberi*, Vol. XXXIV, s. 209.

²⁷² Abdulkerim Özaydın, "El-Mustain-Billah", *TDİA*, c. XXII, İstanbul: TDV Yayını, 2006, s. 112-113.

²⁷³ Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 245.

ordusundan 2000 civarında Arap askerini öldürdüler. Arap ordusu kumandanı Yahya oğlu Ali olaydan haberdar olunca Arminya'da (Ermenistan) büyük bir ordu kurarak Bizans ordusu ile karşı savaştı ise de savaşı kaybederek, o da savaş alanında öldürüldü.²⁷⁴

H.259/M.873 Senesine gelindiğinde ise Bizans imparatoru, önce Sumaysat (Samsat, Adıyaman'da ilçe) şehrine oradan da Malatya'ya girdi. Malatya halkı Müslüman halktı ve imparatora teslim olmayarak onunla savaşma kararı alarak, sıkı bir mukavemet gösterip, imparatorun ordusunu bozguna uğrattı. Hatta büyük komutanlarından birini de öldürdü. İmparator büyük kayıplar sonrası muhasaradan vazgeçerek hüsrana içinde hiç beklemediği bir yenilgi ile ülkesine gerisin geri döndü.²⁷⁵

3.3.7. Bizans Ordusunun Malatya'ya Saldırısı

Hicri 314 (M. 926-927) senesinde Bizans ordusu ed-Dumustuk (Domestikos) komutasında Rumların sınır boylarına hâkim durumda bulunan Melih el-Ermeni ile beraber hareket ederek, rebiyülâhir (haziran-temmuz) ayında Malatya'ya saldırıya geçtiler. Şehrin önüne gelerek şehri tamamen kuşattılar, ancak şehri ele geçirmeleri hiç te kolay olmayacaktı. Aslında Bizans ordusunun Malatya şehrine saldırılarının asıl sebebi Halifenin bu dönemde sınır güvenliği için gereken askeri desteği vermemesi önemli bir gelişme olarak Bizans'ın iştahını kabartmıştır. Hatta İmparator VIII. Konstantin Malatya halkına elçiler göndererek kendisine vergi ödemeleri gerektiğini ifade ederek şöyle diyecek: *"Bunu gönüllü olarak verirsiniz ne âlâ vermezseniz üzerinize yürüyeceğim. Devletinizin zayıf düştüğü tarafımızca bilinmektedir."* İşte bu gelişme üzerine şehir halkının ele ele vererek büyük bir direniş göstererek karşılık vermeleri üzerine şehri koruyan surlara yaptıkları saldırılarla açtıkları gediklerden içeri giren Bizans askerleri Malatya halkından direniş görmeleri üzerine geri adım atmışlardı. Malatya içinde herhangi bir başarı elde edemeyen Bizans askerleri yönlerini Malatya çevresinde bulunan ve savunması zayıf olan Müslüman köylere çevirerek saldırdılar ve buraları tahrip ederek çok sayıda Müslümanı öldürmekle yetinmeyip, mezarları kazarak ölüleri çıkarıp kulaklarını, burunlarını ve diğer bütün uzuvlarını kesmek suretiyle insanlık dışı bir takım eylemler yapmışlardı. Bu acı olaydan sonra Malatya halkı yardım

²⁷⁴ Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 236.

²⁷⁵ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 72.; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 221.; Taberi, *The History of al-Taberi(Taberi Tarihi)*, The Revolt of the Zang, (Trc: David Waines), New York Press University, Vol. XXXVI, Albany 1992, s. 156.

almak amacıyla cemaziyelevvel (temmuz-ağustos) ayında bir heyeti Bağdat'a göndermişlerdi. Heyet Bağdat'a ulaşmış ancak Bağdat hükümeti herhangi bir yardımda bulunmadığı için Malatya heyeti çaresiz bir şekilde elleri boş şehirlerine geri dönmüşlerdi. Müslüman heyetin Bağdat'tan boş dönmeleri Malatya halkının direncini kırmıştır. Anlaşma gereği canlarına zarar gelmeden şehri boşaltarak, şehrin anahtarını Bizans'a teslim etmişlerdir. Öte taraftan da Tarsus'tan Müslüman ordusu Bizans topraklarına yaz seferine çıkarak büyük ganimetlerle geri dönmüşlerdi.²⁷⁶

Doğu bölgesinde taarruzu başarılı bir komutan olan İoannes Kurkuas ile başlayacaktır. Anadolu toprakları Bizans ordusunu destekleme noktasında genç erkek nüfusun yoğun olduğu bir bölge olması sebebiyle önem arz eder. Böyle bir dönemde doğunun en önemli şehri olan Malatya'nın Abbasi'nin elinden alınması Müslümanlar açısından moral bozucu bir gelişmedir.²⁷⁷

Hicri 316 (M. 928) senesinde Bizans ve Ermenilerin bir araya gelerek oluşturdukları 700 kadar insan Malatya'ya Müslümanların yaşadığı bölgeye gelmişlerdi. Bu insanlar halktan insanlardı, profesyonel, eğitilmiş, eli silah tutan askerler olmadıkları diye biliniyordu. Yanlarında çok sayıda balta, çapa ve buna benzer el aletleri ellerinde gelmişlerdi. Kendilerinin işçi olduklarını ve çalışmak amacıyla bölgeye geldiklerini söyleyerek Malatya ve civarına yerleştiler. Ancak ileriki süreçte bölge halkının bu insanları takip ve araştırmaları sonucu bölgeye çalışmak amaçlı gelmedikleri, aksine bölgeye ulaşan geçitleri korumakla görevli Melih el-Ermeni'nin onlarla anlaşarak Malatya şehrini kuşatma altına aldığı anda içeriden onunla yardımlaşarak şehri ele geçirmek niyetiyle bölgeye geldikleri anlaşıldı. Bu durumu öğrenen Malatya halkı kısa zaman içerisinde koordine olup düşmanın hiç beklemediği anda saldırarak hepsini öldürüp, mallarına da el koymuşlardır.²⁷⁸

3.3.8. Said b. Hamdân'ın Malatya Seferi

Hicri 319 (M. 931) yılında Rum askerleri Sümeysat'ı (Samsat) kuşatmış Sümeysat halkı ise bu kuşatmaya karşılık halifenin Musul ve Diyar-Rabîa'ya vali olarak tayin ettiği Said b. Hamdân'dan yardım istemişlerdi. Halife El Muktedir'in ise Said'i bu bölgeye vali tayin etmesinin sebeplerinden bir tanesi de Rumlar üzerine gaza yapması ve

²⁷⁶ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 141.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 271.; Hasan, *İslam Tarihi*, s. 157.

²⁷⁷ Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 272.

²⁷⁸ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 161.

Rumların elinde bulunan Malatya şehrini, Rum'ların ellerinden bir an önce kurtarılmasını sağlamak olmuştur. Çünkü Malatya halkı dirençlerini tamamen kaybetmiş bu yüzden şehrin anahtarını Rumlara teslim etmek suretiyle Rumların yönetimi altına girmek zorunda kalmışlardı. Sümeysat halkının elçisi, Saîd b. Hamdân'a ulaştığında Saîd Sümeysat'lıların yardım taleplerine olumlu karşılık vererek derhal hazırlıklara başlamış ve harekete geçmişti. Saîd b. Hamdân bölgeye ulaştığı zaman Rumlar neredeyse şehri ele geçirmek üzere idiler. Ancak Müslümanların bölgeye yaklaştığı haberini alan Hıristiyan ordu bölgeyi hemen terk ederek, Malatya şehrine gitmişlerdi. Malatya'da ise kalabalık Bizans ordusunun yanı sıra Melih el-Ermeni'nin askerleri ve irtidât (din değiştirme) ederek Hıristiyanlığa geçmiş olan, aynı zamanda Halife Muktedir'in yakın adamlarından birisi olan İbn Nefis'in oğlu Rumlarla beraber hareket ediyordu. Said'in üzerlerine geldiğini öğrenen Rumlar ve müttefikleri şehri acilen terk ederek, aslında başka bir planın peşinde idiler. Dışarıdan Said şehre saldırarak, bu saldırıya ise şehir içinden Müslüman halkın isyan edeceğini ve iki ateş arasında kalacaklarını düşünerek derhal Malatya şehrini terk etmişlerdi. Said Malatya'ya varıp şehre girdi. Malatya'da yerine bir vekil emir bıraktıktan sonra şevval ayında bölgeden ayrılarak Rum topraklarına gazaya çıkmıştı. Aslında Said b. Hamdan Malatya'ya girmeden önce iki ayrı askeri birliği Malatya üzerine göndermiş ve bu iki askeri birlik daha Malatya'ya girmeden önce geçiş yolları üzerinde çok sayıda Rum askeri birliklerle karşılaşmış ve bunları büyük oranda imha etmişlerdi.²⁷⁹

Hicretin 319. M. 931 senesinde Tarsus valisi olan Semel, Rumlara büyük bir baskın düzenleyerek onlardan çok sayıda kişiyi öldürdü. 3000 kadar Rum'u da esir aldı. Büyük oranda altın, gümüş ve ipek kumaşlardan oluşan ganimetler elde etti. Sonrasında da Memleketi Tarsus'a dönmüştü. Kısa bir süre sonra aynı bölgeye ikinci baskını yapan Semel'e karşı Ermeni İbn ed-Deyrani, Rumlara mektup yazarak kendilerine yardım etmelerini istedi. Rumlar ise büyük bir ordu hazırlayarak hücum ederek İslam ülkesine girdiler. Ermeniler de Rumlara katıldı. Bu gelişme üzerine Azerbaycan valisi ve Yusuf b. Ebi's-Sac'ın kölesi bunların üzerine yürüdü. Deyrani oradaki bir kaleye sığındı. Mektupla Rumlardan yardım istedi. Rumlar Sumaysat'a (Samsat) girdiler. Samsat'ı ele geçirmek üzere iken durumdan haberdar olan Musul valisi Said b. Hamdan Samsat'ı yardımına geldi. Rumların üzerine saldırıya geçince, Rumlar Sumaysat'tan kaçarak Malatya'ya geçiş yaptılar. Rumlar bu sefer de Malatya'yı yağmaladılar. Ancak

²⁷⁹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 194.

kendilerine takip eden Musul valisi Said b. Hamdan'a karşı koyamayacaklarını anlayarak, ziyan içinde memleketlerine geri dönmek zorunda kaldılar.²⁸⁰ Bu yenilgi ve hezimetin intikamını çıkarmak amacıyla Hicri 322 (M. 934) senesinde Bizans Demestikos'u Kurkuas hazırlıklarını tamamladığı elli bin kişilik bir ordu ile Malatya önlerine gelip, karargâh kurarak şehri kontrolleri altına alıp, şehre giriş çıkışları kontrol altına almışlardı. Bu muhasara sonucunda Malatya halkından çok kimse açlık ve susuzluk yüzünden ölmüştü. Kurkuas'ın şehrin dışında iki büyük çadır kurarak birisinin üzerine büyük bir haç işareti yaptırarak şöyle demişti; *“Çoluk çocuklarının kendilerine teslim edilmesini ve buna karşılık da Hıristiyanlığa girmeyi kabul edenler şehirden çıkararak bu çadıra girsinler. İslâm'ı isteyenler ise diğer çadıra gireceklerdir. Bu ikinci çadıra girenlerin yalnız kendilerine emân verilecektir.”* bu çağrı üzerine Malatya halkının büyük bir kısım mallarının ve çocuklarının kendilerine verileceğine tamah ederek üzerinde haç bulunan çadıra girmişlerdi. Çadıra girmeyi kabul eden Müslüman halk aynı zamanda dinini de değiştirmeyi kabul etmiş sayılmıştır. Bu kitle daha sonra Bizans toprakalarına geçerek hayatlarına burada devam etmişlerdir.²⁸¹ Kurkuas diğerlerine de bir strategos göndererek onlara emân verildiğini bildirmişti. Bütün bul gelişmeler sonucunda 19 Mayıs 934 senesinde Pazar günü Malatya emân ile 50.000 Bizans askeri tarafından fethedilmişti. Hemen bunun ardından Sümeysat'ı da ele geçiren Bizanslılar etrafı yakıp yıkmışlar ve Sümeysat halkından çok kimseyi öldürmelerinin yanında Müslüman halka büyük bir zulüm etmişlerdi. Çok sayıda Müslümana işkence ederek öldürmüşlerdi. Bu sefer sadece Malatya ile sınırlı kalmamış bölgede çok sayıda Müslüman şehrini ele geçirdiler.²⁸²

3.3.9. H.380/M.990 lı yıllarda Malatya Şehrinde Yaşananlar

Miladi 990 lı yıllarda Tagrit-Tigrit (Irak ülkesinde bir şehir), ahalişi bölgenin sahibi olan arazi sahiplerinin uygulamış oldukları yüklü miktardaki vergilerden dolayı geçinemeyen oldular ve bölgeyi terk ederek başka memleketlere göç ettiler. Göç eden bu ahali her nereye gittilerse; gittikleri her yerde kiliseler ve manastırlar yaptılar, buldukları yerleri bakımlı ve güzel, yaşanır hale getirdiler. Bu ahalinin içinde bilinen üç kardeş bulunuyordu. Abu İmran oğulları diye tanınıyorlardı. Ve bu kardeşlerin göç ettikleri yer Malatya oldu. Bu üç kardeş Malatya'da kiliseler ve kadın manastırları

²⁸⁰ İbn Kesir, *El-Bidâye ve 'n-Nihâye*, c. XI, s. 292- 293.

²⁸¹ İbnü'l-Esir, *El Kamil fi't Tarih*, c. VIII, s. 247.; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 259.

²⁸² İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 247.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve 'n-Nihâye*, c. XI, s. 309.; Diehl, *Bizans İmparatorluğunun Tarihi*, s. 84.

yaparak, şehir dışında da başka yerlerde rahip ve zahitler için manastırlar inşa ettiler. Abu İmran ve kardeşleri hayır işlerine o kadar önem verdiler ki, her Cuma sabahtan öğle vaktine kadar ihtiyaç sahiplerine sadakalar dağıtırlardı. Bütün bu yapılanlardan Kralın haberi olacak ve Kral bu kardeşlere bir teklifte bulunarak; bir sene boyunca kendi hesaplarına ancak kral adını taşıyan drahmiler basmaları için görevlendirdi. Kardeşler ise bu teklifi çok istemeseler de kabul ettiler ve bir sene boyunca Kral için çalıştılar, bu çalışmalarını kendi zenginliklerini hiç eksiltmedi. Kral Basil'in kendisi ihtiyaç halinde idi ve kardeşlerin yanına gelerek bunlardan borç istedi. Kardeşler ise Kralı karşılarında görünce şaşırıldılar ve kralın isteğini derhal kabul ederek, saygı gösterisinde bulundular. Kral'a 100 kantar (Centenari) altın verdiler. Zaman içerisinde Kral bu dürüst ve çalışkan kardeşlerden aldığı borcu ödedi. Aynı dönem içerisinde Türklerin Malatya'yı istila ederek, yağmalamaları üzerine Daira'dan gelen büyük kardeş Abu Salim bölgede bulunuyordu. O da Türkler tarafından ganimetlerle beraber esir olarak götürüldü. Abu Salim'in zengin olduğunu öğrenen Türkler, o halde kendi kendini satın al diyerek, canı için bir bedel istediler. Abu Salim ise Türklerle elde etmiş olduğunuz bütün esirleri satın almaya hazırım diyerek karşılık verdi. Karşılıklı pazarlıklar sonucunda her esir için 5 dinar verebileceğini söylemesi üzerine anlaşma sağlandı. Toplamda 15.000 esir karşılığında ülkesine adam göndererek ihtiyaç olan altınları getirtti. Böylece anlaşma sağlanarak, her iki tarafın da isteği yerine gelmiş oldu.²⁸³

3.4. Amid (Diyarbakır)

Coğrafyanın iki önemli ülkesi olan Irak ve İran'ı Karadeniz'e bağlayan önemli bir geçiş noktası üzerinde kurulmuş olan şehrin M.Ö. 2300'lü yıllardan beri yerleşik halde olduğu ve şehirle bütünleşmiş olan kalesinin bir bölümünün ise M.Ö. IV. yüzyıldan kaldığı tahmin edilmektedir. M.S. 349 yılına gelindiğinde İmparator II. Konstantinos, Sasanilerin bölgeye sürekli bir şekilde saldırılarından dolayı şehrin korunması amacıyla etrafını surlarla çevirdi. Böylece şehrin korunaklı bir hale gelmesi şehri askeri ve idari merkez konumuna getirmiştir. Bütün bu güvenlik tedbirlerine rağmen Sâsânilerin 359 ve 502 yıllarında işgal edilmesine engel olunamamıştır.

Şehir bölgenin en önemli ticaret ve ulaşım merkezlerinin geçiş noktasında yer almıştır. Eski adının Amida olduğu ile ilgili rivayetler varsa da isminin tam olarak nereden

²⁸³ Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 273.

geldiği bilinmemektedir. Sonrasında isim Amid olarak XVII. Yüzyıla kadar kullanılmıştır. Osmanlı döneminde Kara Amid olarak ta tanınır. Diyarbekir adı ise bölgenin Müslüman Araplar tarafından feth edildikten sonra Dicle Nehri kenarında yaşayan büyük kabilelerden biri olan Bekir b. Vâil'e dayandırılır. Bu kabilenin bu bölgede yaşıyor olması ile bölge Diyar Bekr veya Diyar-ı Bekr olarak isimlendirilmiştir. Şehrin isminin ilk olarak, VIII. yüzyıldan itibaren kaynaklarda kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı Döneminde ise Diyarbekir ismi ön plana çıkmış ve bu isimle tanınmıştır. Sonrasında ise 1937 yılında Diyarbakır olarak kullanılmaya başlanmıştır.²⁸⁴

3.4.1. H.242/M.857 Yılında Bizans Ordusunun Amid'e Saldırısı

Hicri 242 (M. 856-57) yılında Ali b. Yahyâ el-Ermeni'nin yaz seferinden dönüşünden sonra Bizans ordusunun Sümeysât (Simsat Adıyaman ve civarı bölgeler) tarafından saldırıya geçerek Amid'e (Diyarbakır) kadar geldiler.²⁸⁵ Rumlar sınır boylarından İslam ülkesine doğru girerek 10.000'e yakın Müslüman Erkek, Kadın ve Çocuktan oluşan büyük bir insan topluluğunu alarak bölgeden uzaklaşmışlardır. Bu esnada Karibas ile Ömer b. Abdullah el-Akta ve gönüllülerden oluşan bir gurup silahlı asker Bizans ordusuna karşı koyarak peşlerinden kovaladılsa da sonuç alınamamış, Halife Mütevekkil ise Ali b. Yahya el-Ermeni'ye bir mektup yazarak, Bizans illerine kış aylarında bir sefere çıkılma emrini vermişti.²⁸⁶

3.4.2. H.355/M.966 Yılı Bizans Ordusunun Amid'e Başarısız Kuşatma Hareketi

Hicri 355 M. 966 senesinde Rumlar Diyarbakır'a hücum ettiler, orayı kuşatma altına aldılar güçlü bir dirençle karşılaştıkları için şehri ele geçiremediler. Şehir halkından 300 kişiyi öldürdüler, 400 kişiyi de esir aldılar, sonrasında Nusaybin tarafına doğru uzaklaştılar.²⁸⁷

Hicri 355 M. 966 senesinde İbnü'l Esir'in anlattığına göre “*Nikoforos bu senede öldü. Ondan sonra Bizans imparatorluğuna kendisinden önceki hükümdarın oğlu geçti. Önceki hükümdarın adı Domestikos'tu*”.Domestikos, Müslüman bir ailenin çocuğuydu. Babası Tarsus şehrinin ileri gelenlerinden İbnü'l-Fukas adıyla tanınan Müslüman bir şahsiyetti. Fakat Momestikos Hıristiyanlığa geçmişti. Hıristiyanlar nezdinde itibarı

²⁸⁴ Nejat Göyünç, “Diyarbakır”, *TDİA*, c. IX, İstanbul: TDV Yayını, 1994, s. 464- 465.

²⁸⁵ Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 249.;İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, c. VII, s. 74.

²⁸⁶ İbnü-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 74.; Dikici, *Şu Bizim Bizans*, s. 218.

²⁸⁷ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 443.

yükseldi ve neticede imparator oldu. Müslümanlara karşı en azılı, en şiddetli düşmanlardandı. Müslümanların elinde bulunan birçok şehri savaarak istila etti. Bu şehirlerden bazıları: Tarsus, Adana, Ayn-ı Zerbe, Misis'i sayabiliriz. Çok sayıda Müslümanın kanına girmiş, çoğunu da esir olarak Bizans ülkesine götürmüştür.²⁸⁸

3.4.3. H.362/M.973 Yılında Bizans'ın Amid'e Saldırısı

Hicri 362 M. 973 senesinde Rumlar, hükümdarlarıyla birlikte Diyarbakır'ı kuşatmak üzere harekete geçtiler. Diyarbakır'da vali olarak Ebü'l-Hayca b. Hamdan'ın kölesi Hezermert bulunuyordu. Vali, Ebu Tağlib'e mektup yazarak yardım istedi. Ebu Tağlib de ona kardeşi Ebü'l-Kasım Hibetullah Nasirü'd-Devle b. Hamdan'ı gönderdi. Bu ikisi güçlerini birleştirerek ramazan ayının son gününde, daracık bir alanda, atların bile hareket etmesine imkân olmayacak bir alanda Rumlarla şiddetli bir harp başladı. Rumlar kaçmak için gayret gösterecek de kaçış yolları tutulduğu için kaçmayı başaramadılar ve çok sayıda Rum askeri öldürüldü. Domestikos ise esir alınarak zindana atıldı. Bir sene sonra da hastalanarak zindanda öldü.²⁸⁹

3.4.4. Bardas Skleros'un Adudud-Devle'nin Himayesine Girmesi

Miladi 980 senesinde Verd er-Rumi (Bardas Skleros)'nin²⁹⁰ Diyarbakır bölgesine gelerek Adudud-devle'nin himayesine girmek ve Bizans imparatorlarına karşı ondan yardım istemek için elçi göndermişti. Kendisine yardım edilecek olur ise ve Bizans yönetimini kendisi ele geçirirse Adudud-devle'nin himayesine girip ona haraç ödeyeceğine dair söz vermişti.²⁹¹

Miladi 987 yılına gelindiğinde İmparator için tehdit hala devam etmektedir. Halifeye sığınan Bardas Sklerus zaman içerisinde halifenin desteğini almak için elinden gelen her türlü taviz vermeyi göze alacaktır. Halife ise Bardas'ın bu yaklaşımına karşılık verecek ve yeniden güçlenmesi amacıyla para, insan ve malzeme desteği ile güçlenmesine katkı

²⁸⁸ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 456.

²⁸⁹ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 464.

²⁹⁰ Verd er-Rumi (Bardas Skleros) : Bizans ordusu içinde görevli üst rütbeli önemli bir komutandır. Konumu gereği yönetimde de söz sahibi olmuştur. Zamanla yönetim ile arasındaki anlaşmazlık Bardas Skleros'u zor durumda bırakınca, Ebü Tağlib b. Hamdân'a mektup yazarak Sugûr bölgelerindeki Müslüman askerleri bir araya getirerek bir ordu oluşturmuş ve ordunun başında, Bizans topraklarına saldırılarda bulunmuştur. Hatta Ebü Tağlib b. Hamdân ile akrabalık bağı oluşturmuştur. Son İstanbul seferinde güçlü bir Bizans ordusu karşısında geri çekilmek zorunda kalmış, İslâm toprağı olan Diyarbakır bölgesinde Meyyafarikin dışına konaklayarak bölge yönetimi ile iyi ilişkiler içinde bulunmuştur. (Bkz. İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c.VIII., s. 608.; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 92-104)

²⁹¹ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 608.

sağlayacaktır. Bardas Sklerus kendisine yapılan yardımlardan dolayı halifeye minnettardır. Malatya şehrine ulaşır ulaşmaz hemen kendisini tekrar basileus ilan edecektir. Son noktada Bizans İmparatorluğuna talip olan ikisi Konstantinopolde ikisi de başkentin dışında ve isyancı olarak bilinen dört tane imparator vardır. Bu siyasi krizin asıl kazançlı çıkana ise Abbasi devleti olacaktır.²⁹²

3.5. Silvan (Meyyâfârikîn)

Günümüz coğrafi verilere göre Silvan (Meyyâfârikîn), Diyarbakır bölgesinin kuzeyine karşılık gelen Güneydoğu Torosların yamacında, Diyarbakır şehrini Bitlis'e bağlayan geçiş noktası üzerinde ve deniz seviyesinden 825 metre yükseklikte bir konumda bulunmaktadır. Şehir Diyarbakır şehrinin 84 km kuzeydoğusunda, Dicle vadisinin ise 40 km. kuzey tarafından nehrin kollarından biri olan Batman çayı vadisinin ise 22 km. batı kısmında bulunur.²⁹³

Birçok dilde farklı şekillerde telaffuz edilen Silvan tarihi ismi ile Meyyâfârikîn Aramice Meiafaraki, Süryanilerce Mpherket veya Maiphergat, Ermeni dilinde önce Nhrkert olarak söylenmiş, sonradan Muharkih, Mukphargin'e dönüşmüştür. Arapça ve Fars dilinde ise Farkin ya da Meyyafarikin olarak isimlendirilmiştir. Şehir miladi dördüncü yüzyılın sonlarına doğru piskopos Marusa tarafından kutsanarak ilk hıristiyan kenti olarak kurulmuştur. Şehir, kurulmadan önce iki devletin (Bizans-Sâsâni) arasında süren uzun savaflara sahne olması bakımından önemlidir. Sâsâni devleti sınırları içerisinde yaşayan Hıristiyan dinine mensup insanların savaş dönemlerinde Bizans ordusunu destekler mahiyette lojistik yardımda bulunmaları, II. Şapur'un ülkesi içinde yaşayan hıristiyan halkları Bizans devleti adına çalışan ajanlar olarak değerlendirmesine sebep olmuştur. Miladi 363 senesinde yapılan Sâsâni- Bizan savaşı sonrasında II. Şapur'un öncelikle Nusaybin'i hemen akabinde Silvan'ı (Meyyâfârikîn) ele geçirmesi neticesinde bölgede yaşayan bütün Hıristiyanları savaş suçlusu olarak değerlendirerek, önce esir almış, sonrasında ise hepsini öldürmüştür. II. Şapur sonrası, II. Erdeşir döneminde de Hıristiyanlara uygulanan politikalarda herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir.

²⁹² Dikici, *Şu Bizim Bizans*, s. 265.

²⁹³ Kasım Şulul, "İslam Coğrafyacılarından Yakût b. Abdillâh el-Hamavi'nin Mu'cemü'l-Büldân'ına göre Silvan (Meyyâfârikîn)", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, cilt: 13, sayı: 19, s. 156.

Meyyafarikin tarihi asıl II. Erdeşir'in ölümü ve yerine II. Yerdicerd'in geçmesi ile başlayacaktır.²⁹⁴

Bu uzun süren Sâsâni hâkimiyetinden sonra Silvan (Meyyâfârikin) şehri 527 senesine gelindiğinde, yapılan mücadeleler neticesinde Justinian tarafından ele geçirilerek Bizans şehri haline geldi. VI. yüzyılın ikinci yarısında bölgede devam eden savaşlar neticesinde 589 senesinde tekrar Sâsâni devletinin eline geçecektir. Miladi 591 senesinde ise tekrar el değiştiren şehir 48 sene gibi uzun bir süre el değiştirmeden Bizans elinde kalmıştır. Arabistan coğrafyasından çıkan ve diğer bölgelerde fetih hareketlerine başlayan İslam fetihleri sırasında Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Silvaan (Meyyâfârikin) şehri Bizans devletine bağlı bir şehir durumundadır.²⁹⁵

Halife Hz. Ömer döneminde hareket eden İyad b. Ganm el-Fihri miladi 638-639 senesinde bölgedeki bütün şehirlere teker teker ele geçirerek sonrasında Silvan(Meyyâfârikin)'a gelmiş bir rivayete göre savaşarak diğer bir habere göre ise anlaşma yolu ile şehir İslam toprakları haline getirilmiştir.²⁹⁶ Müslüman coğrafyacılar Silvan şehrinin Diyar-ı Rabia içerisinde yer aldığını söylemişlerdir.

3.5.1. Harun Reşid'in Bizans Topraklarına Seferi

H. 163 M. 780 senesinde halife Mehdi, Bizans topraklarına fetih hareketi için Horasan'dan ve diğer beldelerden asker toplayarak bir ordu oluşturdu ve ordunun başkomutanlığına da oğlu Harun Reşid'i atadı. Bağdat Cezire (Meyyâfarikin-Adıyaman vd.) bölgesinden çıkışında halife kendisi de yola devam etti. Ordu ile beraber Bizans sınırında bulunan Mehdiye diye adlandırılan şehre girdiler. Ordudan ayrılan Halife Mehdi Şam'a tekrar dönüş yaptı. Beyt-i Makdis'i ziyaret etti. Bu esnada Bağdat'ta yerine oğlu Musa el-Hadi'yi de vekil olarak bırakmıştı.

Harun Reşid'in komutasındaki orduda Hüseyin b. Kahtabe, Hacib er-Rebi, Halid b. Bermek gibi ünlü komutanlar bulunuyordu. Halid b. Bermek Harun Reşid'in veziri durumunda idi. Bu dönemde Harun Reşid, Mehdi'nin veliahdı ve oğluydu. Bu orduda Harun Reşid'in kâtibim ve vekilharım dediği Yahya b. Halid de hazır bulunuyordu.

²⁹⁴ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Darülfunun İlahiyat)*, İstanbul, 2009, sayı: 20, s. 221-249.; Ahmet Savran, "Meyyâfârikin", *TDİA*, c. XXIX, İstanbul, 2004, s. 511-512.

²⁹⁵ Söylemez, "Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", s. 228.; Viladimir Minorsky, "Meyyafarikin", *E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam 1913-1936*, Leiden 1993, V, s. 159.

²⁹⁶ Belâzûri, *Fütû'u'l Büldân*, s. 204.; Söylemez, "Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", s. 228

Harun Reşid ve ordusu uzun bir yolculuktan sonra Bizans topraklarının sınır bölgesine geldiler. Harun Reşid, kalabalık ordusuyla Bizans topraklarına girdi. Çok geniş bir alanda fetihler gerçekleştirdi. Bol miktarda ganimet ele geçirdi. Halid b. Beremek'in de savaşta büyük yararlılıklar gösterdi. Harun Reşid bu zaferini Halid b. Beremek ile halife Mehdi'ye ulaştırdı. Halife ise Beremek'e bol miktarda hediyeler ve ikramlarda bulundu.²⁹⁷

3.5.2. H.341/M.953 Yılı Abbasi-Bizans'ın Karşılıklı Taarruzları ve Meyyâfârikin

H. 341 (M. 953) senesinde Halife Seyf-üd-devle ile Bizans ordusu arasında daha önce yaşanan savaşlar gibi savaşlar başladı. Bir savaş neticesinde esir alınan Konstantin b. Domestikos, Seyf-üd-devle tarafından Haleb şehrine götürüldü ceza olarak ölümüne kadar orada tutuldu. Bu duruma karşılık Rumların cevap vermeleri İslam devletine savaş açmak oldu. Hicri 348 senesinde Tarsus şehrine kadar geldiler. Harun Reşid tarafından daha önceden yaptırılmış olan Maraş yakınlarındaki Haruniyye kalesini yıktılar. Buradan Diyarbakır civarına giderek Meyyafarikin'e ulaştılar. Bizans ordusunun ilerleyişini durdurmak için Hatip Abdürrahim b. Nübate, bölgede yaşayan Müslüman halka verdiği "Cihad hutbeleri" ile halkı direnmeye teşvik etmiştir.²⁹⁸

3.6. Erzurum (Theodosiopolis)-(Kâlikâle)

Bizans devletinin tahtında oturan Theodosios adına binaen şehrin adının Theodosiopolis olarak isimlendirildiğini görüyoruz. Ermenilerin kontrolüne geçtiği dönemde ise şehrin adı Karin, Karnoi-Kalak olarak tanınmaktadır. Daha sonraki süreçte bu isim de biraz daha değişime uğrayarak Karintis ismini almıştır.²⁹⁹

Rumların idaresi altında parçalanmış ve çeşitli beyliklere ayrılmış bölgede bulunan Ermenyakos da bu emirlerden birisiydi. O öldükten sonra karısı emir oldu; onun adı Kâli idi Bu kadın, kendi adını taşıyan Kâlikâle (Erzurum ve çevresine verilen isim olup, Erzurum içinde kullanılmıştır.) şehrini inşa ettirmiştir. Bunun annesi ise Kâli'nin ihsanı, hediyesi demektir. Belâzurî şunları söyledi: "Bu kadın, şehrin kapılarından birisi üzerine resmini yaptırdı Araplar, bu kelimeye kendi dillerinde Kâlikâla demişlerdir".³⁰⁰ Kalikala şehri Müslümanlar tarafından alındığı andan itibaren bölgede yaşayan halk

²⁹⁷ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 245.; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. VI., s. 60.

²⁹⁸ Hasan, *İslam Tarihi*, c. IV, s. 159.

²⁹⁹ Cevdet Küçük, "Erzurum", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XI, İstanbul 1995, s. 334-335.

³⁰⁰ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 282.

tarafından şehir korumaya alınmıştır. Bu durum H. 133/M.751 yılında azgın Rum Kayseri'nin ordusuyla savaşa çıkmasına kadar devam etti.³⁰¹

3.6.1. Halife Mansur'un Erzurum ve Malatya'yı Yeniden İnşası

Ebul Abbas'ın vefatı sonrası yerine kardeşi Ebu Cafer Mansur halifelik koltuğuna oturmuş ve 22 yıl hüküm sürmüştür. Miladi 755 yılında Roma kralı Constantine, Kalonikola, Kalikala (Erzurum) şehrine hücum ederek şehri ele geçirmiştir. Şehri tamamen tahrip ederek Kamak kalesine, bölgeyi kontrol edebilecek askeri bir birlik bırakmıştır. Bu dönemde yaşanan iç çekişmelerde Ebu Cafer'in Ebu Müslim'i öldürtmesi sonrasında iktidarını pekiştiren Ebu Cafer Mansur enkaz durumunda olan Malatya'yı yeniden inşa ettirerek, mamur hale getirdi ve şehrin dış güçlere karşı korunması için askeri bir birlik konuşlandırdı. Akabinde Kalonikola (Erzurum)' da Ebu Cafer Mansur tarafından yeniden inşa edilerek buraya da askeri bir birlik gönderdi.³⁰² Halife Mansur'un Malatya'yı inşa ettirmesinin hemen öncesinde aynı sene içerisinde iki önemli isyan yaşanmıştır. İsyen eden Cafer b. Hanzala el-Behrani, sonrasında ise Abdulvahid bölgesinden ayrılarak yıkık durumda olan Malatya şehrine gelerek burada faaliyette bulunmuşlardır. Hatta Abdulvahid bölgede bulunan tarlaları işlemiş, boş arazilere buğday ekimi yapmıştır. Bol miktarda kireç imalatı gerçekleştirdikten sonra bölgeden ayrılmıştır. Bizans kralı bölgenin boş kalmasını fırsata dönüştürerek ordusunu göndererek ekili halde olan tarlaların tamamını yaktırmıştır.³⁰³

Malatya şehir surları dışında şehrin diğer onarım işlerinin de tamamlandığı yıl H. 139 (M. 756-757) senesidir. Aynı sene içerisinde Bizans imparatoru ile halife Mansur arasında yapılan esir mübadelesi anlaşma ile sonuçlanarak her iki tarafa ait esirler şehirlerine döndüler.³⁰⁴

Hicri 139. (Miladi 756-57) Senesinde Salih b. Ali ve Abbas b. Muhammed Bizans ordusunun tahrip ettiği Malatya şehrini imar ettikten sonra Anadolu'da "Hades" denilen dağ geçidinden büyük güçlüklerle geçerek Bizans topraklarına savaşa gittiler. Malatya geçidinden geçen Ca'fer b. Hanzala el-Mihrâni de savaşa katıldı. Bu savaşta Salih'le beraber iki kız kardeşi Ümmü İsft ve Lübâde de savaşta hazır bulundular. Bizans

³⁰¹ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 285.

³⁰² Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s.199.

³⁰³ Halife b Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât (Halife b. Hayyât Tarihi)*, Çev. Abdulhalik Bakır, Ankara: Bizim Büro Basınevi Yay, 2001, s. 500.

³⁰⁴ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, s. 130.

hükümdarı ile Halife Mansur arasında esir değişimi yaşandı. Halife, Bizansın ele geçirdiği Kâlikalâ (Erzurum ve çevresi) esirleri ile başka bölgelerden ele geçirdikleri Müslüman esirler için Bizans'a, fidye ödenerek bütün bu esirler kurtarıldı. Cezire ve daha başka bölgelerden de buraya asker ve halktan oluşan bir kitleyi de bölgeye getirtti. Bütün bu halk ve asker göçünün asıl amacı bölgenin yaşanır bir hal almasının yanında düşman saldırılarına karşı da bölgenin savunmasını güçlü kılmaktı.³⁰⁵

3.6.2. H.177/M.794 Yılı Olayları

Kemh Kalesi daha sonraki bir tarihte tekrar Rum yönetimine geçmiştir. H. 177 M. 793-94 yılında Abdulmelik b. Salih'in Şimsat valisi Muhammed b. Abdilllah b. Abdirrahman b. Ebi Amreti'l Ensari ile birlikte hareket ederek Kemh tekrar Müslümanlarca fethedildi ve bu yılın Rebiulahir (yılın ilk ayları) ayının 14'ünde kaleye girildi. Bölge Harun Reşid döneminde yaşanan kargaşaya kadar Müslümanların elinde kaldı. Halk ülke içinde yaşanan bu büyük kargaşadan bıkmış, ancak kurtulmanın tek yolunu Rum bölgesine geçiş yapmakta bulmuştur. Böylece Kemh kalesi halkı bölge değişikliği yapmak suretiyle sıkıntılı durumdan kurtulma imkânına kavuşmuşlardır.

Bir rivayete göre Ubeydullah b. El-Akta, Rumların elinde esir olan çocuğunu kurtarmak için anlaşma yapmak suretiyle çocuğuna karşılık Şehri Rumlara teslim etmiştir. Daha sonrasında ise Abdullah b. Tahir, halife Me'mun döneminde yapmış olduğu akınlar sonucu bölgeyi tekrar ele geçirmiştir.

Bölge Müslümanların elindedir sonradan Şimsat (Samsat)ve Kalikala (Erzurum ve çevresi) Hıristiyanlarından bir kısmı ile Hılat (Âhlat) patriği Bıkrat b. Aşut, Şimsat bölgesindeki çiftliklerini kurtarmak üzere Kemh'i Rumlara vermek ve onlara yaklaşmak için büyük çaba göstermiştir.³⁰⁶

3.6.3 H.225/M.840 Yılında Yaşanan Erzurum Depremi

840 yılının Nisan ayının ilk günlerinde doğa olaylarında gariplikler belirginleşti, gökyüzü kıpkırmızı bir renge büründü. Gökyüzündeki bu değişim büyük bir doğal felaketin yaklaştığının habercisi olabilirdi. Sonrasında başlayan şiddetli gökgürüstüsü ve yağmur sonucunda Harran ovasında insanlara ve tarım alanlarına çok büyük zarar verdiğini, Haziran ayı gibi de Erzurum'da şiddetli bir depremin meydana geldiğini,

³⁰⁵ Belazûrî, *Fütûhû'l-Büldân*, s. 285-286.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. V, s. 396.

³⁰⁶ Belazûrî, *Fütûhû'l-Büldân*, s. 265-266.

bundan dolayı Kale surlarından 18 kulenin yıkılması sonucu 200 kişinin hayatını kaybettiğini görüyoruz.³⁰⁷

3.6.4. İslam Ordusunun Bizans Üzerine Seferi

Hicri 310 (M. 922-923) yılında İslam ordusu Nasr el-Hacib'in oğlu Muhammed Musul'dan Kâlikala (Erzurum sınırlarında bir mevki)'ya; Bu dönemde bölgede hâkim durumda bulunan Bizans üzerine gaza etmek amacıyla harekete geçti. Ayrıca Tarsus'ta yaşayan Müslümanlarla da haberleşerek harekete geçmeleri ile her iki gücün birlikte Malatya'da güçlerini birleştirerek, bölgede Bizans ordusuna karşı büyük bir zafer kazandılar. Bu başarı sonrasında Bizans'tan hiç tahmin etmedikleri büyüklükte ganimet ele geçirerek topraklarına geri dönmüşlerdi.³⁰⁸

³⁰⁷ Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 229.

³⁰⁸ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 117.

BÖLÜM 4: AVÂSİM ŞEHİRLERİ

Emevi devleti döneminde Muaviye ile oğlu Yezid b. Muaviye döneminde, Kınnesrin'i(Kuzey Suriye'de tarihi bir şehir) köylerinin de içinde bulunduğu yerlerle birlikte bazı mevkiileri de kapsayan oluşum, cünd, yani askerlerden oluşan ordu şehri haline dönüştürülmüştü. H. 787 senesinde ihtiyaca binaen Harun Reşid'in talimatı ile ordu şehri olan bu şehirleri (Antakya Menbic, Dülük, Ra'bân, Kurûs ile Tizin) Kinnesrinden ayırarak³⁰⁹ bu 6 şehirden oluşan yapı daha da kuvvetlendirilen ve genişletilen birimler haline getirilerek, bölgenin tamamına birden, Avâsım adı verildi. Avâsım denilmesinin amacı ise Müslümanlar, savaş için ayrılarak, birliklerinden çıktıklarında sugûr (sınır) bölgelerine varmadan öncesi son durak olan bu şehre konuşlanıyorlardı. Böylece Avâsım dediğimiz bu şehirler onları koruyor, himaye ediyor, aynı zamanda da sınır bölgelerine hazırlıklı çıkılıyordu. Sınırların genişlemesi ve bu bölgelerin ihtiyaçları karşılamaması nedeniyle böyle bir değişikliğe gidilmiştir. Hatta Halife Harun Reşid Menbic'i de zaman içinde Avâsım şehri olarak ilan etmiştir. Sene H. 173 (M. 789-790) yılında Abdülmelik b. Salih b. Ali'yi adamları ile birlikte bölgeye yerleştirerek, Menbic'in imar ve iskân'ını gerçekleştirdiler.³¹⁰Sugûr şehirleri için İslam coğrafyacıları bazan bağımsız bir bölge olarak kabul ederken, bazan da Avâsıma bağlı yer olarak zikretmişlerdir. Kurulan bu şehirler sayesinde önemli bir savunma sistemi kurulmuş oldu. Bizans'ın İslam topraklarına kolayca saldırıları artık mümkün olmayacaktır.³¹¹

4.1. Antakya

Kızıldeniz'den başlayan Şeria nehri yatağı ve Âsi nehri yatağı ile Güney Anadolu'ya uzanan çöküntüde Âsi nehri kıyısında, denizden 440 m. yüksekliğindeki Habîbüneccâr dağının eteklerinde yer alır. İlkçağ'larda ve özellikle Roma-Bizans imparatorlukları döneminde Akdeniz havzasının en büyük şehirlerinden biri, olimpiyat oyunlarının düzenlendiği, kalabalık nüfuslu, 12 km. uzunluğunda muazzam surları bulunan önemli bir ticaret ve sanayi merkezi olarak dikkati çeker. Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde, "karye" ve "medîne" kelimeleriyle (el-Kehf 18/77, 82; Yâsîn 36/13, 20) bu şehre işaret edildiği söylenmektedir

³⁰⁹ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler*, s. 69.; Belâzûri, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 153-154.

³¹⁰ Belâzûri, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 153-154.; Yıldız, "Avâsım", s. 111-112.; İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler*, s. 69.

³¹¹ Pavlos E. Niavis, *The Relgn of Byzantine Emperor Nicephorus I. (802-811)*, Athenes, 1987, s. 196.; Yıldız, "Avâsım", s. 111-112.

Makedon Kralı Büyük İskender'in M.Ö.323 yılında ölümü üzerine taht için yapılan mücadelenin galibini M.Ö.301 yılının Ağustos ayında General Antigonus ve Selevkos I. Nikator'un aralarında yapılan İpsus savaşı belirledi. Savaşı kazanan Selevkos I. Nikato yönetime geçerek M.Ö. 300 yılında Antakya şehrini kurarak Selevkos Krallığının başkenti yaptı.³¹²

Şehir olağanüstü şekilde yapılmış, surlar yapılan çalışmalarla dünyanın en gözde binaları haline dönüştürülmüştür. Coğrafi olarak şehrin kurulduğu sınırlar içerisinde hem ova hem de dağların olması ilginçtir. Şehirde bulunan surların uzunluğu on iki mil, burç sayısı ise 136'dır. Surlarda toplamda 24 mazgal bulunur. Her bir hisarı ise bir patriğe verilmiştir. Patrik kendisine verilen hisarı, himayesinde bulunan atlı askerlerinin barınmasında kullanıyordu. Hisarlar üç kattan oluşmakta idi. En alt katta atlar için ahır, orta katta askerler, en üst katta ise patrik kendisi kalmakta idi. Burçlar aynı zamanda demir kapılı haliyle kale gibiydi. 943/944 yılında dahi demir kapının izleri görülmekteydi. Antakya şehrinin çok önemli bir özelliği, dışarıdan müdâhelenin olamayacağı şekilde yer altına su kanalları açtırarak bütün evlere su hatları çekilmiştir. Antakya'nın suyu insanın bütün vücudunda ve dolaşım sisteminde gaz yapar, çok şiddetli mide ağrılarına sebep olur. Halife Harun Reşid bir dönem Antakya'da yaşamayı düşünmüşse de, suyunun yukarıda saydığımız sorunlara yol açması, ayrıca havasının da beğenilmemesi nedeniyle burada kalmaktan vazgeçmiştir.³¹³

Yunanlılar üç ev yapmışlardır. Bunlardan biri, Şam bölgesindeki Antakya'da şehir içindedir ve çevresi surla çevrilidir. Müslümanlar (daha sonra) onun yerine karadan ve denizden gelen Bizanslıların yaptıklarını kontrol etmek için bir gözleme kulesi kurmuşlardır. Yunanlılar bu binayı kutsal sayıyor ve içinde kurban sunuyorlardı. İslam'ın gelişi sırasında yıkılmıştır. Söylendiğine göre Hristiyanlığa arka çıkan İmparatoriçe Helene'nin büyük oğlu Kostantin tarafından yıkılmıştır. Bina içinde altın, gümüş ve çeşitli mücevherlerden yapılmış put ve heykeller vardı. Bu evin bugünkü Antakya'da caminin sol tarafında yer alan büyük bir tapınak olduğu belirtilir. Sabiiler, kasaplar ve bezzazlar çarşısı olarak bilinirdi.³¹⁴

³¹² Gürhan Bahadır, "Farklı Medeniyetleri ve Kültürlerin Bir Arada Yaşamasına Örnek Olarak Antakya", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 10, sayı. 38, 2011, s. 398.

³¹³ Abu'l Hasan Ali b. Hüseyin el-Mesudi, *Muruc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2004, s. 181.

³¹⁴ Mesudi, *Muruc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, s. 201.

Antakya şehri Suriye şehirleri içinde en az Şam kadar ileri bir seviyede idi. Şehir Miladi 635 yılından 964'e kadar Müslümanların elinde idi. 964 yılından itibaren 1084'e kadar ise Bizanslılara geçti. Dönemin coğrafyacıları şehirdeki güzel Hıristiyan kiliselerinden, taraçalar halinde sıralanmış evlerden, bahçe ve parklardan, her evde akarsu oluşundan övünçle bahseder, Ayrıca Tarsus gelişmişliğinin yanında nüfus olarak büyük te bir şehirdi. İbni Havkal, şehirde yüz bin erkek nüfus olduğunu tahmin eder. Rum İmparatoru Nicephorcus'un şehri ele geçirdiği zaman, Müslümanlarca yaptırılmış şehirdeki bütün camileri yıktırılmış, Kur'ân-ı Kerim'leri yaktırmıştır.³¹⁵

Antakya şehrini, döneme şahit olan insanların Belâzurî'ye anlattığına göre, Hz. Ömer ile Hz. Osman ve sonrasındaki dönemlerde Müslümanların Şam şehir hudutları, Antakya ile Halife Harun Reşid'in Avâsım diye adlandırdığı diğer şehirlerden teşekkür etmişti. Müslüman ordusu bu şehirlerin geri kalan kısımlarında savaşlıydı. Dönemin önemli şehirlerinden olan İstenderun ve Tarsus şehirleri arasında bulunan mevkilerde Rumlara ait kaleler ve kalelerde ihtiyaç duydukları silah ve askeri güçleri bulunurdu.³¹⁶ İslam orduları bu hudut dışında da Rumların elinde bulunan yerler üzerine yeni akınlar düzenleyerek, İskenderun ve Tarsus şehirleri arasında bulunan bazı mevkileri ele geçirdi. Yeni ele geçirilen bölgelerde kalıcı olabilmek için Rumlardan gelecek tehditleri bertaraf etmek amacıyla bölgeye yeniden kaleler ve surlar inşa ederek, bu kalelere askeri birlikler yerleştirdiler. Buralardaki devamlılığı sağlamak amacıyla da yüksek maaş bağlamak suretiyle savunma ve saldırının yanında haberleşme ve istihbarat görevlerini de icra ettirdiler.³¹⁷ İstihbarat görevlileri genelde hekim, tüccar ve seyyar satıcılardan, duruma göre cinsiyet farkı gözetilmeksizin kadın veya erkeklerden olabiliyordu. Halife Me'mun döneminde sadece Bağdat şehrinde 1700 civarında kadın istihbaratçı vardı.³¹⁸

Bu durum doğal olarak iki ülke arasında yaşanan savaşların sınırını temsil ederken aynı zamanda en hareketli bölgelerdi. Bu hareketlilik bölgede yaşayan halkların yaşam şartlarını hem zorlu hem de riskli hale getirdiği için yerleşik halde bulunan halkın korkularından dolayı evlerini, mallarını mülklerini bölgede bırakarak kendilerini daha güvende hissettikleri ait oldukları topraklara kaçıyorlardı. Yaşanan bu olumsuzluklar

³¹⁵ Will Durant, *İslam Medeniyeti*, Çev. Orhan Bahaeddin, İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1977, s. 76.

³¹⁶ Belâzurî, *Fütûhul Büldân*, s. 233.

³¹⁷ Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 284.

³¹⁸ Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, c. I, İstanbul 1989, s. 499.; Durant, *İslam Medeniyeti*, s. 69.

sonucunda boşalan bölgelerin kontrol altında tutulması amacıyla dışarıdan Bizans askerleri getirilerek bölgeye yerleştiriliyordu. Söylendiğine göre çok çalkantılı dönemler yaşandığı zamanlarda da Bizans askerleri bölgeden ayrılacakları zaman şehirde yaşayan halkı da yanlarına alarak daha iç bölgelere götürüyorlardı. Bunu yapmalarındaki amacın Müslüman askerlerin Antakya ile Rum ülkesi arasında meskûn yerlerden geçmemelerini sağlamak için denilse de;

İbn Tosun el-Bağrasi'nin şeyhlerinden naklen söylendiğine göre; bilinen husus Herakl'in asıl amacının bölge halkını yanında götürür iken gelecek olan düşman askerlerinin bölgeden kolayca geçmelerini engellemek amacıyla bıraktıkları bütün ürün ve malzemeleri kullanılmaz hale getirmeleri, varsa gıda ve su depolarının yakılması veya zehirlenmesi ile düşmana olabildiğince zarar vermektir. Bu bölge de zararsız atlatılır ise yeni bir engel çıkarmak için geçiş noktalarının dar olduğu bölgelerde pusular kurarak, hiç beklenmedik zamanlarda düşmana saldırılar yapılırdı. Bu sebepten ötürü Bizans askerleri yaz kış demeden başka bölgelere sefere gittiklerinde bütün bu tedbirlerin yanında, tekrar bölgelerine dönüncüye kadar buralara çok sayıda asker bırakarak bölgede hâkimiyetlerini devam ettirirlerdi.³¹⁹

Suriye'nin kuzeyinde, Antakya'ya Bizanslılar "Tanrı'nın kenti" adını vermişlerdir. Araplara karşı 636 yılında yaptıkları savaşta kaybetmişler. Kenti ancak 969 yılında geri alabilmişlerdir. Bir yüzyıldan daha fazla bir zaman Bizanslıların hâkimiyetinde kalmıştır. Kent Haçlılar tarafından geri alınmış ve 1098 yılında Tarantolu Bohemond tarafından bir Frank prensliğine dönüştürülmüştür.³²⁰

4.1.1. Halife Mansur'un Sınır ve Sahil Şehir ve Kalelerin Bakım-Onarımı

Emevi devleti, Şam ile Cezire bölgesi halkından olan askerler ile Bizans bölgesine yazın ve kışın Emevîler, Şam ve Cezire halkı askerleriyle, Bizansın Şam-Cezire sınırına yakın yerlerde savaşmak için bölgeye hareket ederler. Deniz savaşı için gemileri hazırlarlar, ayrıca da sahil çatışmaları için buralara gözcü asker yerleştirirlerdi. Ebu Cafer el-Mansur halife olunca, deniz kenarlarında bulunan şehirlerin (Antakya, Tarsus) kaleleri ve şehirleri tek tek gezerek onarımı yapılması gereken kalelerin onarımlarını yaptırdı, yeni ihtiyaç hâsıl olan bölgelere ise yeni kaleler inşa ettirdi. Bu çalışmalar mevcut sahil

³¹⁹ Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 234.

³²⁰ Michele Kaplan, *Bizans'ın Altınları*, Çev. İhsan Batur, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, 2001, s. 21.

şehirlerinde de uygulandı. Böylece dışarıdan gelebilecek tehditlerin daha rahat savuşturulması veya savunma direncinin güçlendirilmesi amacıyla halife bu tür çalışmalara ağırlık vermiştir. Halife Mehdi'nin halifelige geçişi ile bu çalışmalara devam edilmiş ve yeni yapılan bu tür müstahkem mevkilere yeni askeri muhafızlar yerleştirilmiştir.³²¹

4.1.2. H.225/M.840 Yılında Bizans'ın Antakya Saldırıları

Aynı yılın Eylül ayında ise Romalılar deniz yolu ile gemilerle Antakya'ya geldiler. Burada yaşayan ticaretle uğraşan insanların ellerinde olan bütün malları ve paraları aldılar ve şehirde yaşayan halkı esir hale getirdiler. Bu gelişmelerin akabinde Halife Mu'tasım bu gibi olumsuzlukların bir daha yaşanmaması için limanın güvenliğini sağlamak amacıyla liman içerisine bir kale inşa ettirdi ve asker konuşlandırdı. 841 yılında ise Ebu Said, buna karşı misilleme amacı ile Bizans diyarına giderek Hıristiyan halktan esirler aldı ve bölgeden ayrıldı. Ancak bu gelişmelerden haberdar olan Bizanslılar hemen harekete geçerek Kilikya yakınlarında Ebu Said ve ordusuna yetişerek esirlerini geri aldılar. Ebu Said ordusu tekrar esirleri almak için hücum ettilerse de buna muvaffak olamadılar. Bu gelişme üzerine ordu geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu galibiyeti pekiştirmek Bizanslılar bu gelişmeler sonrasında Theophila, Abbasi halifesi Mu'tasım ile barış yapmak için hazırlıklar yapmakta, mümkün olabilirse esirlerin değiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Theophila Halife Mu'tasım'a çeşitli hediyeler göndermiştir. Halife Mu'tasım gelen hediyeleri kabul ederek Theophila'ya iki katı hediye göndermiş ancak esir değişimi konusunda *“kanunumuz bir Müslümanı bir Hıristiyan ile denk tutmağa müsait değildir. Fakat siz arapları iade ederseniz ve mukabilinde bir şey istemezseniz, onların iki mislini size veririz ve her hususta size üstün geliriz”* dedi. Bunun üzerine Bizans elçileri 50 deve hediyelerden oluşan yükü ile ülkelerine geri döndüler ve Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında bu konuda anlaşma sağlanmış oldu.³²²

Mutasım H. 227 (M. 842) Senesinin rebiyülevvel ayının 17'sinde, Perşembe günü kuşluk vakti Samarra'da vefat etmiştir. Ölümü döşeginde iken gümüş mukabilinde satın alınan 8000 köleyi azat etti. Süvarileri için 40.000 at, yük taşımak için 20.000 katır,

³²¹ Belazûrî, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 189.

³²² Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 229.

ahırlara bakmak için 30.000 köle bırakmıştı. Yerine ise oğlu Harun el-Vasık halife oldu. Bizans imparatoru Tofil b. Mihail de bu sene öldü.³²³

4.1.3. Esir Değişimi Sonrası Ahmed b. Said'in Bizans'a Kış Seferi ve Antakya

Hicri 231 senesinde Tarsus şehri yakınlarında Selükiye'de Abbasi devleti ile Bizans devleti arasında yapılan esir mübadelesi neticelendikten sonra Ahmed b. Said b. Müslim el-Bahili kış seferine çıkmış fakat İslam ordusu çok şiddetli bir kar ve yağmura maruz kalmıştır. Bu esnada 200 kadar Müslüman asker şehit olmuş bir o kadarı da Bizans'a esir düşmüştür. Bu arada nehirde de birçok kişi boğulmuştu. Bundan dolayı Halife el-Vasık, Ahmed b. Said'in aleyhinde bir hayli konuştu. Bu sefer sırasında bir Bizans kumandanı Ahmed b. Said ile görüşmek üzere yanına gelmiş, Müslümanların ileri gelenleri Ahmed'e şöyle demişlerdi: *"Bizim askerlerimiz 7000 civarındadır, sakın ondan korkmayasın. Eğer onu bu şekilde karşılar ve korkmadığımı gösterip de onların ülkesi üzerine yürürsen mutlaka zafer elde edilir."* Ahmed bu tavsiyeye aynen uymuş ve bu seferinde 1000 tane büyük baş, 10.000 civarında da küçükbaş hayvanı ele geçirmiştir. Bu görevin sona ermesi ile Halife el-Vâsık onu görevden azletmiş ve yerine Cemaziyelevvel ayında Nasr b. Hamza el Huzai'yi getirmiştir.³²⁴

Halife Vasık H. 232 (M. 847) su toplama (idrarını yapamama) hastalığına yakalanmış, hastalığından dolayı doktorların uyguladıkları sıcak fırına sokma tedavisine cevap veremeyerek zilhicce ayının bitimine altı gün kala, Çarşamba günü otuz altı yaşında vefat etmiştir. Yerine ise kardeşi Mütevekkil halifelik koltuğuna oturmuştur. Mütevekkil 14 yıl 9 ay süre ile halifelik görevini yerine getirdi.³²⁵

Halife Vasıkbillâh döneminde bazı Valiler, Antakya'daki Ceracime'de halktan cizye almak istemişlerdi, bölge halkının halifeye şikâyeti sonrasında, halife Vasıkbillâh cizye alınmamasını emretmiştir.³²⁶

4.1.4. Bizans'ın Antakya'ya Deniz Seferi ve Esir Mübadelesi

Halife Mütevekkil döneminde Bizans devletine karşı deniz seferleri de düzenlenmiştir. Bu bağlamda H.246. (M.860-861) senesinde yirmi adet savaş gemisinin katıldığı deniz

³²³ Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 230; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. X, s. 498.; Kadir Kan, "El-Vasık-Billah", *TDİA*, c. XLII, İstanbul: TDV Yayını, 2012, s. 548- 549.

³²⁴ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 29.

³²⁵ Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 231.; İbn Kesir, *El Bidâye ve 'n-Nihâye*, c. X, s. 520.

³²⁶ Belazûrî, *Fütühü'l-Büldân*, s. 231.

seferinde Akdeniz'e açılan Fazl b. Karin Antakya kalesini Bizans'ın elinden aldı. Aynı sene içerisinde yaşanan esir mübadelesinde ise yaklaşık 3500 Müslüman esir kurtarıldı.³²⁷

4.1.5. Ahmed b. Tulun'un Antakya Seferi

Hicretin 265. (M. 878-879) Senesinin muharrem ayında Mısır diyarının valisi Ahmed b. Tulun, Antakya şehrini kuşatma altına aldı. Antakya'da vali olarak Sima et-Tavil adında bir vali bulunuyordu. Şehri Kuşatan Ahmed b. Tulun, kısa sürede şehri ele geçirdi. Şehrin ele geçirilmesi sonrasında Bizans imparatorundan çok kıymetli hediyeler Ahmed b. Tulun'a gönderildi. Gelen hediyeler arasında Müslüman esirlerin olduğunu da görüyoruz. Her bir esirin yanında bir Mushaf vardı. Esirler arasında daha önce bu bölgede sınır boylarında valilik görevi yapmış Abdullah b. Reşid b. Kavus da vardı. En son alınan bölge ile beraber Ahmed b. Tulun bütün Şam ve Mısır coğrafyasının tek hâkimi durumuna geldi.³²⁸

Bir sene sonra ise Ahmed b. Tulun'un kölesi Lü'lü; Musa b. Atamış'la savaşarak onu mağlup etti ve esir alarak efendisi Tulun'a gönderdi. O dönemde Ahmed b. Tulun Şam, Mısır ve İfriye valisi olarak görev yapmaktadır. Sözü edilen Lü'lü ile bir grup Bizans askerinin savaşa tuttuğu; Lü'lü'nün (Ahmed b. Tulun'un kölesi) çok sayıda Bizans askerini öldürdüğünü bir kısmını ise esir aldığını biliyoruz. Hicri 267 (M. 880-881) senesinde Şam'da çok şiddetli depremler meydana geldi ve çok sayıda bina yerle bir oldu. Bu deprem neticesinde halkta çok kişinin canına ve malına zarar gelmiştir.³²⁹

4.1.6. Bizans Ordusunun Sınır Şehirlerine Saldırısı ve İslam Ordusunun Antakya Şehrini Fethi

Yine Abbasi devletinin Irak'ın kuzeyinde Badiyetus-Şam'da ve Suriye'nin bazı şehirlerinde Karmati Zikreveyh savaşları ile ilgilenirken Bizans'ın burada oluşan boşluğu fırsata çevirerek H.292 M.905 senesinde 100000 kişilik bir ordu ile Abbasi sınırına saldırdılar. Çok sayıda şehri yağmaladılar. Bu gelişme üzerine İslam ordusu Tarsus şehrinde hazırlıklarını tamamlayarak güçlü surlarla koruma altına alınmış Antakya şehrini fethettiler. Savaş esnasında şehir halkından 500 kişi öldürüldü. 500

³²⁷ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. V. s. 300.

³²⁸ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 81.; Taberi, *The History of al-Taberi (Taberi Tarihi)*, Vol. XXXVI, s.202- 203.

³²⁹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 303.

kadar kişi de esir alındı. Bizans'ın elinde bulunan Müslüman esirler kurtarıldı. Liman kenti olan Antakya'da ayrıca 60 kadar gemi, içindeki mallar ve köleler ile beraber Müslümanların kontrolüne geçti. Şehir o derece zengin durumda idi ki, bu fetih sonrası her bir Müslüman askerin eline ganimetten pay olarak 1000 dinar düştü.³³⁰ Her dönemde yaşandığı gibi Antakya yenilgisinin acısını çıkarmak için İslam bölgesine saldırı amacıyla gerekli hazırlıklar tamamlanmıştır. Bu dönemin seçilme sebebinden en önemli etkenlerden biri de Seyfid-Devle'nin sağlığının iyice kötüleşmesi olmuştur. Sağlığını kaybetmesinin sebebi ise sarayını ve başkentini kaybetmekten duyduğu derin üzüntüdür. 966 yılında Bizans'a gönderdiği elçilerle barış teklifinde bulunacak ve esirlerin değişimi konusunda imparator Nikeforus Phokas'la yapılan görüşme olumlu sonuçlanacaktır. Kurtarılan Müslüman esirlerin içerisinde Sefid-Devle'nin amcasının oğlu Ebu Firas b. Said Hamdan, Kadı Ebül Heydem'de vardı.³³¹ 967 yılında imparatorun Antakya'yı ve Kuzey Suriye'yi içine alan bir bölgeye ileri harekâta geçecek ancak yeterli lojistik destek alamayınca kuşatmayı kaldıracaktır. Aynı yıl Seyfid-Devle'nin ölümü üzerine yerine geçen emir Bizans'la anlaşma yaparak Bölgeyi tamamen Bizans'a terk eder. Bu gelişme çok önemlidir. Çok uzun bir süre Müslümanların elinde bulunan Hristiyanlığın önemli bir şehri olan Antakya Bizans'ın eline geçer.³³² Yine aynı yıllara denk gelen Miladi 966 yılından başlayan ve bütün bir coğrafyayı etkisi altına alan bir takım felaketler meydana gelecektir. Özellikle etkisini Abbasi Devleti'nin hâkim olduğu topraklarda gösteren büyük bir kıtlık yaşanacaktır. Bunun sonucunda açlıktan, susuzluktan ve hastalıktan ölümler yaşanacak ve bölgenin insan gücünde büyük kırılmalar yaşanacaktır. Bu kıtlık durumu zamanla Bizans'ın Anadolu bölümünü de etkileyerek; bölgede yaşayan Hristiyan halkların topraklarını satarak veya terk ederek bölgeden ayrılmalarına neden olacaktır.³³³

4.1.7. Bizans Ordusunun Humus Sonrası Antakya ve Halep'e Saldırısı

Bizans ordusu Humus şehrine hareket edecek, Müslüman halk ise Humus'u tamamen boşaltarak şehirden dışarı çıkmışlardı. Rumlar Humus şehrine girerek şehri tamamen yaktılar, sonrasında da etraftaki şehirleri yakıp yıkmışlardı. Şam bölgesinde iki ay gibi bir süre kalan Bizanslı Rumlar diledikleri şekilde etrafa saldırıyor, her tarafı talan ediyorlar, karşılığında hiç kimse onlara karşı çıkmıyordu. Bazı Arap kabileleri karşı

³³⁰ Hasan, *İslam Tarihi*, c. IV, s. 156.

³³¹ İbn Kesir, *El-Bidâye ve 'n-Nihâye*, c. XI, s. 443-444.

³³² İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi 't-Tarih*, c.VIII, s. 484.; Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s.281.

³³³ Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 282.

koymağa çalışmışlarsa da bir kısmı Rumların yanına giderek Hıristiyanlığa girmiş, böylece bölgede yaşayan Müslümanlar büyük sıkıntıya düşmüşlerdi. Bölge halkının kalplerine büyük bir korku düşmüştü. Bu arada Bizans komutanı ordusunu alarak Antakya ve Halep üzerine yürümek istemişse de bu iki şehrin halklarının gerekli tedbirleri almaları sonucunda bu sefere çıkmaktan vaz geçerek eline geçirdiği yüz bin kadar esirle geri dönmeye karar verdi. Alınan bu esirlerin büyük çoğunluğu genç kız ve genç delikanlılardan oluşmakta idi. Yaşlılardan hiçbir esir almazlardı. Yaşlıların bir kısmını öldürdüler bir kısmını ise serbest bıraktılar.³³⁴

Miladi 967-68 yılı sonlarına doğru Horasan'dan gelen birkaç kişi, Antakya'dan çıkan 3.000 Arap gücü ile birlikte hareket ederek Kapadokya'yı istila ettiler. Bunlara karşı 40.000 Bizanslı asker karşı karşıya gelerek savaşa tutuştular. Horasanlıları ve Antakyalıları öldürdüler, sağ kalanları ise esir aldılar. Sonrasında ise Antakya'daki Araplar Halkidonyalıların patriğini öldürdüler ve Antakya kiliselerinin birçoğunu kullanılmaz hale getirdiler. Aynı yıl Nasır-Ed-devle Kavaşhi hapisanesinde öldü. Olayların yaşandığı bu dönemde Antakya ilindeki Horasanlılar ile Antakyalı Araplar arasında anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bu durum aslında şehrin güvenliğini de zaafa uğratmakta idi. Akabinde bu durumdan haberdar olan Bizanslılar şehre askerleri ile girerek şehirden erkek, kadın ve çocuk olmak üzere toplan 12.000 Müslümanı esir alarak şehirden ayrıldılar.³³⁵ Bu durum aslında sonun başlangıcı idi. Antakya'da yaşanan bu olumsuz gelişmeler Bizans ordusunun kalıcı olarak Antakya şehrine tekrar gelebileceklerinin işaretleri idi. Düşman ordusu şehrin yönetimi ve ordusu ile ilgili kırılganlığın farkına varmışlardı. Bu manada 969 yılına gelindiğinde Bizans ordusunu Kuzey Suriye'nin bazı kesimlerini ele geçirmesi sonrasında, Müslümanların ilk kez Hıristiyanlar karşısında ciddi manâda toprak kaybetmek tecrübesini yaşadıklarını ve daha da fazlasını yitirmek korkusuna kapıldıkları bilinmektedir.³³⁶

Bizans'ın İmparatoru Nikoforos Fokas'ında başında bulunduğu Ordu Kıbrıs'ı Müslümanların elinden aldıktan bütün Kilikya'yı sonrasında da Antakya bölgesini tamamen işgal ettiler. Bizans'ın bu başarısı gerek İslam dünyasında gerekse Hristiyan dünyasında büyük bir yankıya yol açtı.³³⁷ Bu, gelişme aynı zamanda Suriye kapılarının

³³⁴ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 513.

³³⁵ Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 266.

³³⁶ Franci Robinson, *İslam Ülkeleri Tarihi (Cambridge Resimli)*, , Çev. Zulâl Kılıç, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s. 63-64.

³³⁷ Bailly, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 173-174.

yeniden Bizans'a açılması anlamına geliyordu. Taht'ta oturduğu devrenin son yılında onun Bizans İmparatoru Nikeforus'un ordusu, 969-970 li yıllarda Antakya civarındaki Luka Kalesinin Hıristiyanlar'ı ile gizliden görüşmeler yaparak ittifak yaptılar. Kale halkı da anlaşmalı olarak bölgeyi terk edip, Antakya'ya giderek Bizans ordusunun istilasından korktuklarını, tehlike ortadan kalkana kadar Antakya'da kalmak istediklerini söyleyecekler, ancak Roma ordusu Antakya'ya geldiği zaman ise Bizans askeri ile beraber hareket ederek, onlar da içeriden şehre zarar verecekler. Böylece hem içeriden hem de dışarıdan taarruzla şehir daha çabuk teslim olacaktır.

İki ay sonra da Bizans ordusu Kral Nicephorus'un kardeşinin komuta ettiği 40.000 Bizans askerinden oluşan ordu Antakya'yı kuşattı. Luka kalesinden gelerek Antakya'da yerleşen Hıristiyan halk şehrin dağ tarafından Bizans ordusuna yardım etti. Bütün bu gelişmelerle beraber Bizans ordusu Antakya'ya girdiler ve şehri ele geçirdiler. Bizans askeri Antakya halkı üzerinde büyük bir kıyım gerçekleştirdiler. Sadece ihtiyar erkek ve ihtiyar kadınlara el sürmediler, ayrıca yetişkin olmayan küçük kız ve erkek çocuklara ise *"istediğiniz yere gidiniz"* diyerek serbest bıraktı. Öldürmedikleri yetişkinler ise 20.000 civarında idi. Onları da esir alarak ülkelerine götürdüler. Aynı sene içerisinde Bizans ordusunun önce Trablus'a girdiler şehrin altını üstüne getirdiler, bütün binaları ateşe verdiler. Sonrasında kıyı şehirlerine saldırdılar. Köyler hariç 18 şehri ele geçirip, çok sayıda Müslüman halkı zorla din değiştirmeye zorladılar. Akabinde Humusa geçtiler burada da büyük yıkımlar yaparak 200.000'e yakın nüfusu esir aldılar. Rumların akınları peşi sıra devam ediyor sırada Şam vardır. Seyfü'd-Devle'nin kölesi Karguveyh, belayı def edip zararı minimize etmek amacıyla onlarla anlaşma yaptı. Onlara bir miktar para ve armağanlar gönderdi. Şehir Bizans'ın eline geçtiği 969 senesinden itibaren 1048 yılına kadar ellerinde kalmıştır.³³⁸

Antakya 'nın Bizan'ın eline geçmesinden sonra İmparator Niseforus'un Ordu komutanı Halep şehrine girdi ve Seyf'ud-Devle'nin oğlu ve halefi Sa'd'ud-Devle (967-91) ile onu küçük düşürücü bir anlaşma yaptı.³³⁹

Bundan sonra Rumlar bölgeden ayrılarak Antakya'ya döndüler ve orayı ele geçirdiler. Ahalinin büyük bir bölümünü öldürdüler. Geride kalanları ise esir alarak Halep şehrine

³³⁸ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 722.; Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 267.; İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 519.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 455.

³³⁹ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 722.

hücum ettiler. Karguveyh ile Rumlar tekrara bir anlaşmaya imza attılar. Böylece Rumlar bölgeyi Karguveyh'e teslim ederek oradan ayrıldılar.³⁴⁰

4.1.8. H.349/M.960 Yıldan Sonraki Süreçte Bizans'ın Sınır Savaş Stratejileri

I. Ioannes Tsimiskes Doğu bölgesini yeniden elde etmek için askeri seferlere öncelik verecek böylece 969 yılından 1084 yılına kadar Bizans hâkimiyetinde kalacak olan Antakya'yı alacak ve 975 yılında Şam ve Beyrut üzerinde de kısa süren bir kontrol tesis edecektir. Bizanslılar, imparatorluğu savunmanın daha etkin yollarını arayarak yeni stratejiler uyguladılar. Her ne kadar eski kaynaklara göndermede bulunmaya devam etseler de, askeri stratejiye ait yenilenen el kitapları sahada uygulanmaya konuldu. VI. Leon'a (886-912) atfedilen taktik ile özel bir saldırı biçimi geliştiren Arapların savaş taktikleri ile nasıl başa çıkılacağını vurguluyordu. Buna karşın imparator'un düşüncesi ise başarının sırrının düşmanla doğrudan teması girmekten kaçınarak daha sinsi ve tahmin edilmeyecek türden stratejilerle, ganimet yüklü ya da sığır ve tutsak yağmalanmış ve ordudan ayrılmış birlikleri gölge gibi takip ederek, taciz etmeyi tavsiye ediyordu. Daha sonraki el kitabında, İmparatorluğa (963-969) kadar yükselen bir başka parlak Generâl Nikephoros Phokas; Bu gerilla türü savaşı sahada yaygınlaştırarak uygulamaya koymuş ve bunda da son derece başarılı olmuştur. Çoğu kez sınırlardaki nehirlerde hareket kabiliyetinin kısıtlı olması sebebiyle tutsak değişimi yapılır ve burada bu kabiliyet zorluğu sebebiyle her iki tarafta çatışmadan kaçınırlardı. Bu yolla Doğu'daki sınır bölgelerinde Arap-Bizans ilişkilerine barışçıl formaliteler de dâhil ediliyordu.³⁴¹

4.1.9. Abbasi-Bizans'ın Bekcûr'a Karşı İttifaki

Öyle dönemler yaşandı ki, her dönemde savaş durumunda bulunan İslam-Hristiyan savaşlarının yanında bazı dönemlerde de birbirlerinden yardım da istedikleri olmuştur. Hicri 381 (M. 991) senesinde Sa'düd-devle, Bizans imparatorunun Antakya valisine haber göndererek Bekcûr'un tehdidine karşı durabilmek için yardım istemiştir. Birlikte hareket etme sonucunda Bekcûr gibi bir tehdit bertaraf edilmişti.³⁴²

³⁴⁰ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 456.; Mcevedy, *Ortaçağ Tarih Atlası*, s. 48.

³⁴¹ Herrin, *Bizans*, s. 205.

³⁴² İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. IX, s. 75.

4.2. Membic-Dülük-Kurus-Tizin-Raban

Fırat nehrini besleyen Sacur çayının güney tarafından Halep şehrini Urfa'ya ulaştıran ticaretin önemli uğrak noktalarından olan şehrin tarihi; Asurlular dönemine uzanmaktadır. Süryâni dilince Mabbug olarak anılan şehir coğrafi konumu sebebiyle verimli bir araziye sahiptir. Ortaçağ devrinde özellikle meyve ağaçları ile ünlenmiştir. Pamuklu dokuma, Pamuk üretimi ve Zeytin üretim işinde tanınmış bir şehirdir.³⁴³ Şehirde yaşayan halk hıristiyanlıkla tanışmadan önce putperest inancına sahiptir. Putperestliğin önemli bir merkezi durumundadır. Membic Bizans zamanında Monofizit inancına sahip hıristiyanların merkezi durumuna gelmiştir. Burası aynı zamanda İslam coğrafyasına Bizans saldırılarının yapıldığı dönemde Bizans ordusunun toplanma ve hazırlıklarını yapma yeri olması açısından önemli bir şehirdir. Hicri 530 yılında şehir, Bizans devletinin toprakları dahilinde iken 531 yılında Sâsâni ordusunca ele geçirilmiştir. Bizans ordu komutanı Baliserius tarafından şehir tekrar Bizans'a daâhil edilmiştir. 540 yılında Bizans-Sâsâni arasında sulh yapılmasına rağmen tekrar işgal edilmiş ve şehre Manbik ismi verilmiştir. Sonradan Arapça'da Membic olarak telaffuz edilmeye başlanmıştır.³⁴⁴

İslam ordularının bölgeye gelmesi bölgenin iki ayrı dine (Müslüman-Hıristiyan) mensup devletlerin mücadele alanına dönüşmüştür. Emevi devletinin ilk halifesi olan Muaviye ile oğlu Yezîd b. Muaviye bölgede bulunan yerleşim yerlerinden Membic, Dülük, Kurus, Tizin, Antakya ve Raban'ın idari yapısında düzenleme yaparak Kınnesrîn'e bağlı ordu(Cünd) şehri haline dönüştürerek ordu (Cünd) idâri birimine bağladı. Uzun bir süre bu şekilde yönetildiler. Abbasi döneminde de uzun süre Kınnesrîn Cünd'e bağlı şekilde idare edilen bölge, Harun Reşid dönemi ile beraber idari yönden bir değişikliğe daha uğramıştır. Bölgenin büyümesi ve güvenlik zafiyetinin olaşabileceği düşüncesi ayrıca da merkezden, sefer için sugûr bölgelerine hareket eden askerler cünd bölgelerine geldiklerinde mevcut yerlerin, askerlerin buralarda kalabilmelerini sağlayacak büyüklüğe sahip olmaması gibi nedenlerden ötürü, Membic, Dülük, Kurus, Tizin, ve Raban şehirlerini birleştirerek bir araya getirdi. Buraları Avâsım olarak bilinen merkezler haline dönüştürüldü. Gelen askerlerin kalabilmelerinin imkânlı hale gelmesi amacıyla çok sayıda bina inşa ettirdi. Bu yüzden, Avâsım şehirleri, uç bölgelerinin bir

³⁴³ İlhan Erdem, "Haçlılar İle Mücadelede Membic ve Emir Belek", *Tarih Araştırma Dergisi*, c. 37, sayı. 64, Ankara 2018, ss. 191-204.; Işın Demirkent, "Membic", *TDİA*, c. XXIX, İstanbul, 2004, s. 123-124.

³⁴⁴ Demirkent, "Membic", s. 123-124.

öncesinde oluşturulan askeri ve lojistik depolama noktaları olarak anılmıştır. Avâsım bölgelerinden sugûr bölgelerine sürekli bir şekilde asker, silah ve diğer lojistik malzeme sevkiyatı sözkonusudur. Buralar aynı zamanda askeri tahkimatların da yapıldığı güçlü mevkilerdir. Bu tarih, İslam ordusu için bir milad oluşturdu. Artık ordular Bizans topraklarına yaz ve kış seferlerine buradan hareket edeceklerdir.³⁴⁵

Onuncu yüzyılda devlette yaşanan siyasi olumsuzluklar Menbic ve çevre bölgeleride olumsuz yönde etkileyecektir. Bölgede yaşananlar üretim ürünlerinin düşmesine neden oldu. Ticari hayat sekteye uğradı. Bu olumsuzluklara rağmen kadim bir şehir olan Menbic'in düz arazileri ve ticaret yapılan çarşıları çok ünlüdür. Topraklarında çok sayıda farklı ürünler yetiştirilir. Zeytinyağı, fıstık, ceviz ve üzümdür. Üzüm kurutulularak Halep şehrine satılır. Bunların dışında da pekmez, susam, fıstık ve cevizden, karıştırılarak imal edilen tatlıları da meşhurdur. Şehir, Malatya'ya 4 günlük, Haleb'e ise 2 günlük mesafede bir mevkidedir. Şehir Admed b. Tolun (M.870) tarafından alındıktan sonra bölgenin en zengin ve müreffeh dönemini geçirmiştir.³⁴⁶ Tulunoğulları'nın (868-905) sonrasında Menbic, Musul ve Kusey Suriye bölgesi; Coğrafyaya hâkim, Şii Arap hanedanlardan olan Hamdani'lerin kontrolüne geçmiştir.³⁴⁷

Münbic'in en önemli ismi Buhtürî, döneminin meşhur divan sahibi şairdir. Asıl ismi Velid b. Ubade veya İbn Ubeyd b. Yahya Ebu Abbad et-Tâî'dir. Sonradan Bağdat'a yerleşmiştir. Mütevekkil ve eşrafını şiirleri ile övgülerde bulunmuştur. Medhiye ve mersiyelerinin daha iyi olduğu da söylenir. Vefatı öncesi Menbic'e dönmüş ve 80 yaşında ölmüştür.³⁴⁸

³⁴⁵ Belâzûri, *Fütûhû'l Büldân*, s. 154-155.; Demirkent, "Menbic", s. 123-124. ; Honigman, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*. s. 40.; Erdem, "Haçlılar İle Mücadelede Menbic ve Emir Belek", ss. 191-204.

³⁴⁶ İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay., İstanbul 2014, s. 162-163.

³⁴⁷ Nadir Karakuş, "Haçlı Seferlerinde Menbic", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı. 3, Çorum 2018, s. 2073.

³⁴⁸ İbn Kesir, *El Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI., s. 141.; Erdem, "Haçlılar İle Mücadelede Menbic ve Emir Belek", ss. 191-204.; Zülfikar Tüccar, "Buhtürî", *TDİA*, c. VI., İstanbul 1992, s. 381-383.

BÖLÜM 5: SUGÛR VE AVÂSİM ŞEHİRLERİNDE SOSYO-EKONOMİK HAYAT VE DİPLOMATİK FAALİYETLER

5.1. Sugûr ve Avâsım Şehirlerinde Yaşayan Halkların Hayat Tarzı ve Ekonomi

VII. yüzyılda Bizans ordusunda asker sayısında çok fazla sayıda eksiklik vardı. Heraklios, acemi askerleri ordu mensubu yapabilmek için birtakım avantajlı yöntemler geliştirdi. Doğu sınır bölgesinde uygulanmaya başlanan bu metot'ta Anadolu, Ermeni ve Opsikion ordularında görev alacak her askere, kendisinin sayılacağı ve kendisinin kullanımına tahsis edilen bir tarım arazisinin vaad edilmesi önemli idi. Bu hizmeti yapan askerlerin evlenmesi ve toprak sahibi olabilmesi, demek, askerlerin aileleri ile birlikte bu bölgede yaşaması anlamına geliyordu. Bunun sonucu bölgeye yapılacak bir saldırıda, bölgeyi savunması konusunda tam donanımlı ve atlı olarak ordu hizmetini sunulması da bu asker ailelerce sağlanacaktır. Seçilen bu askerler aynı zamanda bölgeden geçen yolcuların belgelerini denetleyerek ve insanların komşu karakol mevkiine işaret verebilmeleri için birbirlerini görebilecekleri yaklaşık 1000-1200 metre aralıklarla yapılmış olan gözetleme kulelerinde dönüşümlü sistemle nöbet tutarak hem bir tür pasaport memuru ve hem de nöbetçilik görevini bir arada yürütmeleri beklenirdi.³⁴⁹

VIII. yüzyıla gelindiğinde birçok kişinin themelerde askerlik yapmak için gönüllü olmalarına karşın, Arapların giderek artan gücü Doğu bölgelerine daha çok insanın yerleştirilmesine yol açtı, fakat bir kez daha insan gücü eksikliği bunu güçleştirdi. Bu açığın kapatılması için Slavlar theme sahipliğine kabul edildi ve ayrıca toplam 12 tane olan themelerdeki her hizmet yılı için nakit olarak bir solidus ücret önerildi. 930'da VII. Konstantinos theme sahibine verilen her parsel toprağın değerinin 1.8 kilo altına eşit olduğuna ilişkin bir yasa çıkardı fakat yüzyılın sonuna kadar her parselin de geri 5.4 kilo altın değerine çıkarıldı.³⁵⁰

VIII. yüzyıl Bizans stratejisinin en önemli ayağını Arap fetihlerinden Anadolu'ya yapılan akınların yarattığı felaketlerden çıkarılan temel ilkeleri ikili bir niteliğe sahipti. Birincisi Akıncı güçlerin, mümkün olduğu ölçüde, bölgeye zarar vermeden geçitlerde durdurulmalı ve geri döndürülmelidir. Müslümanlarca yapılan bu saldırıların bu şekilde

³⁴⁹ Tamara Talmot Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, Çev. Bilgi Altınok, İstanbul: Özne Yayınevi, 2002, s. 107-108.

³⁵⁰ Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, s. 109.

durdurulmadığı durumlarda yapılacak en önemli hareket yerel kuvvetlerce akıncıları bezdirmeli ve peşlerini bırakmamalı ayrıca da her akıncı birliğin yeri, hareketleri adım adım takip edilerek her daim yerlerinin tespiti sürekli bir şekilde sağlanmalıdır. Bu stratejinin bir ayağı ise başlıca güzergâhlar, kavşaklar ve erzak depolanabilecek mahallerde ayrıca da İslam ordusunun Bizans topraklarına geçebilmek için kullanacakları sınır geçitlerinin önünde ve arkasında bulunan çok sayıda hisar ve kalelere askerler yerleştirerek tedbirler almaktır. Bütün bu önlemler sayesinde İslam ordusunun Bizans topraklarında uzun vadeli ve kalıcı olmasının önüne geçilecektir.³⁵¹

Doğu'da Bizans otoritesinin yaygınlaşmasının bir sonucu olarak, sınır bölgelerinde yaşayan Hıristiyan ve Müslüman ahali arasında yeni bir hayat tarzı gelişti. Daha önceleri bu sınır boyları, dağ geçitlerini koruyan kalelere sığınmış insanlar nedeniyle büyük ölçüde nüfustan arındırılmışken, şimdi buralara yerleşiyorlardı. İsmen mevcut olan sınırın her iki tarafında Araplar ve Bizanslılar verimli alanlarda tarım yapıyorlar ve kendilerine villalar inşa ediyorlardı. Bütün bunların yanında karşılıklı evliliklerin yaşandığı da görülmektedir. Hıristiyan-Müslüman evliliğinin arka planında, Bizans'ın kontrolü ele geçirmesinin kolaylaştırdığı Yukarı Fırat kıyılarındaki büyük saraylar ve bahçeler içindeki tantanalı ve şahşahalı bir hayat tarzı nefis bir şekilde tasvir edilir. Bu şahane ve zarif zevk bahçesinin içinde, soylu sınır boyu adamı (Basileios) kesme taştan büyükçe ve sağlam zarif bir ev yaptırmıştı. Bu tür faaliyetler, sınır bölgelerinde ve bölgeden uzak yerlerde, Bizanslı Hıristiyanlar arasında Arapça'nın bilindiğini kaydeden Arap kaynaklarınca da doğrulanır. Melitene (Malatya, Türkiye) yakınlarındaki bir mezar kitabesinde görülen dizeler muhtemelen bir doktor olan yerli adamla o bölgeye yerleşen bir Iraklı arasındaki derin dostluğu anlatır.³⁵² Bu yabancıdan ölümünden sonra Hıristiyan arkadaşı onu İslam'ın ibadet yönünde (Mekke'ye doğru) gömer ve bir şiir yazar. Arapça yazdığı bu dizeleri mezarın üzerine kazır.

Uzun gezilere çıktım,

Zenginlik peşinde şuraya buraya seyahat ederek,

Ve de zamanın talihsizlikleri beni buldu,

Gördüğümüz gibi.

³⁵¹ Haldon, *Bizans Tarihi Atlası*, s. 176.

³⁵² Herrin, *Bizans*, s. 206.

Bilmek isterdim dostlarım ağladılar mı?

Kaybettikten sonra beni

Ya da hiç değilse duydular mı?³⁵³

Sınır Bizans bölgelerinde yaşayan askerler, çiftçiler veya theme sahipleri toprağa bağlı yaşadıkları için toprağı verimli hale getirmek ve bu sayede elde ettikleri ürünlerle yaşamlarını idame ettikleri bilinir. Bizans'ta toprağı işleyen ve üretim yapan insanların çoğunluğu serflerden biraz daha özgür halde hayatlarını idame ettiren işçiler ve kölelerden oluşurdu. Bu topraklarda çok sayıda köy olmasına rağmen çoğunluğu bir malikânenin bir parçası konumunda idi. Burada yaşayan köylüler malikâne sahibinin emri altında hareket ederdi.³⁵⁴

İki ülke arasında yaşanan sınır savaşlarına rağmen, iki devlete ait sınırda yaşayan halkların bu şekilde iç içe olmaları, kız alıp verecek derecede yakınlaşmaları daha başka gelişmelerin de yaşanmasına ortam yaratmıştır. Bunların en çarpıcılarından birisi de bölgede özellikle dinsel inançların gevşemesi ve insanların yakınlaşması, sınır güvenliğini tehlikeye soktuğı gibi, her iki toplumun sınırda daha çok para kazanmak amaçlı, karşılıklı sınır kaçakçılığı yapmaları olmuştur. Bu durum her iki devletin hazinesini zarara uğratmıştır. Harun Reşid döneminde yaşanan bu olumsuz gelişme için gerekli önlemler alınarak, bölge yeniden güçlendirilir, denetimler sıklaştırılır.³⁵⁵

Bizans edebiyatının bir dalı olan ve her sınıf insanın hoşlandığı günümüze kadar da gelebilmiş şarkı türü olan Destan'dan özellikle Basil Digenis Akritas'ın destanının özel bir yeri vardır. Anlamı ikiz eşi olana bir uç muhâfızının hayatını anlatan bu destan özellikle Bizans'ın IX. ve X. Yüzyılda İslam ordusuna karşı savaşan Bizans askerlerinden esinlenmiştir. Bu savaşlara çoğunlukla theme üyeleri ya da uç muhâfız görevinde olanlar katılmıştır. Destan rakiplerin birbirlerine karşı saygı duyduklarını ve birbirlerinden hoşlandıklarını anlatır. Bu yaklaşım tarihe de yansımıştır. Selahattin Eyyubi'nin ve Bizans rakiplerinin birbirlerine karşı duydukları saygı gereğı olarak esirlerin mübadele edilmelerini ve başka insani birtakım tedbirlerin alınmasını imkânlı hale getirmiştir.³⁵⁶ Yukarıda verilen bu bilgilere rağmen Ortaçağ Anadolu'sunun sınır şehirlerinin de dâhil olduğu bölgelere ait köylerin ve köylülerin yaşamları hakkında

³⁵³ Herrın, *Bizans*, s. 207.

³⁵⁴ Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, s. 172.

³⁵⁵ Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, s. 134.

³⁵⁶ Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, s. 204.

kaynaklar son derece yetersizdir. Aynı dönem Bizans köylerinin tarihi bu bakımdan daha şanslı olsa da her iki toplum hakkında ayrıntılı bilgiler sunulamamaktadır.³⁵⁷

Abbasi sınır garnizonlarında güvenliği sağlamak amacıyla başka bölgelerden getirilerek, buralara yerleştirilen askerlere gurbet zorlukları da dâhil olmak üzere her an düşmandan gelebilecek saldırıları önlemek amacıyla gösterecekleri gayretlere ve düzenli olarak yapılan yaz-kış seferlere katılmaları gibi faaliyetlerine karşılık maaşlarının iki kat daha fazlası ödeme yapılmıştır. Bunun yanında günlük üç öğün yeme-içme masraflarını da devlet üstlenmiştir. Bu durumun sonucu bölgede görev yapan bir askerin devlete maliyeti senelik 100 dinar civarındadır. Halife Harun Reşid döneminde sınır garnizonları elden geçirilerek tamirat ve tadilat yapılmıştır. Güçlendirilen burçlar, surlar, kaleler yanında ihtiyaç duyulan yerlere de yenileri inşa edilmiştir. Bu dönemde Tarsus şehrinde görev yapan her bir askerin yıllık maaşlarına fazladan 10 dinar ilave edilmiştir. Bütün bu gelişmeler Abbasi döneminde sınır güvenliği sağlanması için büyük çabaların gösterildiğinin bir kanıtıdır.³⁵⁸ Misis (Adana ve çevresi) şehrinde eş-Şifâye ile bilinen elbise dikimi vardı. Bu elbiseler Sugûr şehirleri gibi Tarsus'ta da ticari bir meta olarak alınıp satılırdı. Tarsus ve Sugûr'da yaşayan insanlar bolluğun ve zenginliğin yanında güvenliğinde olduğu bir hayat sürerlerdi. Bu zenginlik ve güven ortamını sağlayan en önemli etken, Irak ve Mısır şehirlerinden sürekli bir şekilde akıncıların bölgeye gelerek hem güvenliği sağlamışlar hem de fetih hareketlerine devam etmişlerdir.³⁵⁹ Bu dönemde ne Avrupa'da ne de Bizans İmparatorluğunda mahkûmların tutuldukları bir mekân bulunmaz iken, İslâm devletinin Tarsus şehrine hâkim olduğu dönemde bölgeye hapisane yaptırılarak burada hem savaşlarda ele geçirdikleri düşman askerlerini hem de ülke içinde mahkûmiyet almış kişileri burada tutuklu bulundururlardı.³⁶⁰

Hıristiyanlar ile Müslüman Araplar arasında İslam gelmeden önce de her türlü ikili ilişki vardır. Hz. Peygamber ve Hz. Ömer döneminde Bizans topraklarına giren ürünlere uygulanan gümrük vergisini görüyoruz. Ticaret konusunda her iki ülke de yeteri kadar

³⁵⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri*, 3. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014, s. 330.

³⁵⁸ Terzi, "Ordu Teşkilatı", s. 175.

³⁵⁹ İlyas Gökhan, "Harun Reşid ve Oğulları Döneminde Tarsus (786-842)", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 10, sy. 2, Kahramanmaraş, 2013, s. 209.

³⁶⁰ Clifford Edmund Bosworth, *Abû Amr' Uthman al-Tarsusî's Siyar al-Thughûr and The Last years of Arab rule in Tarsus (Fourth /tenth Century)*, 5 Athens, Gracco-Arabica 1993, ss.268-286.; Yvonne Friedman, *Encounter Between Enemies Captivity And Ransom in The Latin Kingdom Or Jerusalem*, Boston, 2002, s. 43.

deneyime sahiptiler. Emeviler döneminde iki ülke arasındaki ticaret daha çok deniz yoluyla yapılırken, Abbasi devleti ticaret yollarının ağını daha da genişletti. Ulaşım yolları daima Konstantinopolis üzerinden geçmekte idi. Kervan yolları Trabzon'dan ve Tarsus'un batısındaki sınır kasabası Lamos'dan geçmekte idi. Ayrıca bu iki devletin de aralarında düzenli olarak panayırlar düzenlediklerini görüyoruz.³⁶¹ Abbasi –Bizans ülke sınırını oluşturan yerleşim yerlerinden Tarsus 'un başını çektiği şehirlerde sürekli bir şekilde çatışmaların yaşanmış olması ticari hayatı olumsuz yönde etkilememiş, aksine canlı bir iktisadi ve ticari hayatın varlığından söz edebiliriz. Abbasi döneminde bölgede yaşayan insanlardan alınan vergilerin toplamının 400.000 dinarın üzerinde olması bize bölgede bolluk ve zenginliğin var olduğu kanaati uyandırmaktadır.³⁶²

5.2. Sugûr ve Avâsım Şehirlerinde Yaşanan Depremler ve Kıtık

Tarihsel süreç içerisinde diğer coğrafi bölgelerde olduğu gibi Sugûr ve Avâsım şehirlerinde de zaman zaman Depremler ve Yağışların az veya çok yağmasının yol açtığı kıtlıkların yaşandığı bilinmektedir. Bu sosyal felaketlerin sonrasında bölgede yaşayan insanların yaşadıkları yerleri terk ederek, hayatlarını idame ettirebilecekleri yaşamlarını riske etmeyecek olumsuzluklardan uzak, daha sakin ve verimli yerlere göç ettiklerini görüyoruz. Bu bölümde ise Abbasi Devleti döneminde sınır şehirlerinde yaşanan depremler ile kıtlıktan kaynaklı felaketler karşısında bölgede bulunan insanların bu durumlar karşısında takındıkları tavır ve davranışları konuları işlenmiştir.

5.2.1. Mağrib ve Sûgur Şehirlerinde Yaşanan Depremler

Hicretin 245. M. 859-860 Senesinde Halife Mütevekkil, Mahuze şehrinin inşasını ve nehrinin kazılması emrini verdi. Bu şehir ile orada Lü'lü'e adıyla yapılan hilafet sarayının inşasına 2.000.000 dinar gibi bir harcama yapılmıştır. İşte bu sene ülkenin çeşitli bölgelerinde çok defa büyük şiddette depremler meydana gelmiştir. En başta Mağrib (Tunus, Cezayir, Fas, Batı Sahra) illerinde meydana gelen depremlerin şiddeti ve yıkıcı etkisi çok büyük boyutlarda oldu. Yaşanan bu deprem sonrasında bölgede bulunan Kaleler, evler, köprüler ve daha birçok sayıda bina yerle bir oldu. Halife, deprem nedeniyle car ve mal kaybına uğrayan, evleri yıkılmak suretiyle evsiz kalanların

³⁶¹ Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, s. 123.

³⁶² Yıldız, "Avâsım", s. 112.

mağduriyetlerini bir nebze gidermek amacıyla üç milyon dirhem parayı halka dağıtmıştı.³⁶³

H.251/M.865 yılına gelindiğinde de Antakya şehrinde çok şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. Depremden dolayı ise şehirde yaklaşık 1500'e yakın ev yıkılarak oturulamaz hale geldi. Ayrıca Antakya surlarındaki burçlardan büyük bir çoğunluğu yıkılarak kullanılmaz hale geldi. Şehrin surlarından 90 tane kuleyi tamamen yıktı. Deprem esnasında yer altından çok korkunç sesler geldi. Bu deprem Suriye'den de hissedildi. Lazkiye'nin ilçesi olan Laodicea'yı tamamen tahrip etti. Bu deprem halkın canına ve malına da büyük zararlar verdi. İnsanlar evlerini terk ederek dışarıda zor şartlarda yaşamak zorunda kaldılar. Antakya yakınında Akra adıyla bilinen dağ parçalanıp, denize gömüldü. Deniz suları kabardı. (Yani, burada anlatılan deniz sularının kabarmasından Günümüz coğrafya biliminde Japoncada liman dalgası anlamına gelen deniz ve okyanuslarda çok büyük şiddette meydana gelen deprem neticesinde ortaya çıkana bir doğa olayı olan deniz kabarması olarak bilinen büyük dalgaların oluştuğu, Tsunami'nin yaşandığı tahmin edilmektedir.) Havada siyah bir duman ve pis bir koku hissedildi. Antakya'da bir fersahlık mesafedeki nehrin suları kurudu. Nehir suyunun nereye çekildiği anlaşılamadı. Aynı sene Urfa, Rakka, Harran, Re'suü'l-Ayn, Humus, Dımaşk, Tarsus, Masisa, Adana ve Şam sahillerinde de depremler meydana geldi. Yaşanan bu büyük felaketin ardından bir sene sonra sefer ayında (Hicri takvime göre yılın ikinci ayı) Müslüman esirlerle Bizanslı esirler karşılıklı fidyeler ödenerek serbest bırakıldılar. Fidyeye verilen Müslüman esir sayısı 4000 kadardı.³⁶⁴

5.2.2. H.330/M.942 Yılında Yaşanan Kıtlık ve Diğer Gelişimler

Hicri 330 (M. 942) yılında İslam coğrafyasında çok büyük bir kıtlık yaşanmıştı. Irak bölgesinde daha çok hissedilen bu durumda fakir ve kimsesiz olanların ölü hayvan eti yedikleri, bunun sonucunda da büyük bir veba hastalığının yayılması sonucu çok sayıda Müslüman halkın ölmüş olduğu kayıtlarda mevcuttur. İşte böyle bir durumda 942 senesinin kasım-aralık ayında Bizans ordusunun Halep civarına kadar geldiği, bütün Müslüman şehirleri yağmalayarak, yakıp yıktığı ve on beş bin kadar Müslüman esir aldıktan sonra geri çekip gittiklerini görüyoruz. Es-Semeli ise yaşanan bu hezimet

³⁶³ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 13.

³⁶⁴ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 13.; İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VII, s. 78.; Taberi, *The History of al-Taberi (Taberi Tarihi)*, Vol. XXXIV, s. 157.; Mahmut Kırkpınar, "Mütevakkil Alellah Ca'fer b. Muhammed", s. 212-214.; Abu'l-Farac, *Farac Tarihi*, s. 235.; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 212.

lehine çevirmek ve intikam almak amacıyla Tarsus'tan hareket ederek Bizans topraklarına girmiş, bölgede çok yeri ele geçirerek çok sayıda esir ve ganimet elde ederek sağ salim geri dönmüştü. Es-Semeli bu sefer sırasında Bizanslıların ileri gelen strategoslarından bir kaçını da esir almıştı.³⁶⁵

5.3. Sugûr ve Avâsım Şehirlerinde Esir Mübadeleleri

Abbasi Devleti ile Bizan Devleti arasında VIII. ve X. yüzyıllar arasında yaşanan savaşlar neticesinde birtakım esirler ele geçirilmiştir. Ele geçirilen esirlerden asker olduğu gibi sivil halkında olduğu görülüyor. İki devletin de birtakım girişimleri neticesinde, esirlerin kurtarılması amacıyla esir mübadelesi söz konusu olmaktadır. Esir mübadelesi bazan karşılıklı esirlerin değiş-tokuşu şeklinde yapılırken, bazan da değiş-tokuş yapıldıktan sonra bir tarafın karşıda daha kurtarılacak esiri var ise onlar içinde fidye ödenmesi söz konusu olurdu. Son olarak ta bir tarafın elinde esiri vardır, ancak karşı tarafta kendi asker veya halkından esir bulunmadığı durumlarda her esir için belirlenen fidye karşılığı ödeme yapılarak esirler kurtarıldı. Yapmış olduğumuz çalışmada bu dönemler arasında iki ülke (Abbasi-Bizans) arasında toplamda 13 esir mübadelesi yapılmıştır. Bunlardan 5 esir değişiminin tarihi ve mübadelenin nerede yapıldığı ile ilgili bilgi ve belgelere ulaşılmış olmasına rağmen 8 esir değişimi tarihi bilinmekle beraber hangi mevki ve şehirde yapıldığı ile ilgili bilgilere ulaşılammıştır. Tarih ve şehir bilgilerine ulaştığımız 5 adet esir mübadelesi şehir tarihi altında işlenen alt başlıklarda ele alınmış, mevki ve şehirlerin bilinmediği 8 tane esir mübadelesi ise Sosyal Hayat başlığı altında ara başlıklarla burada işlenmiştir.

5.3.1. Abbasi-Bizans Arasında Esir Mübadelesi

Hicri 283. M. 896 Senesinde Müslümanlarla Bizanslılar arasında esir değişimi yapıldı. Böylece Bizanslıların elinde bulunan 2504 esir kurtarıldı. Aynı sene içerisinde Slavlar, Rumları Konstantiniye'de kuşatma altına aldılar. Bizans imparatoru, elinde bulunan Müslüman esirlerden yardım istedi Onlara çok miktarda silah verdi. Müslüman esirler onlarla birlikte Slavlarla savaşa tutuştular. Sonunda Slavlar'ı yendiler. Galibiyette büyük katkıları olan bu, Müslüman esirlerin kendi canına kast edebileceklerinden korktuğu için her birini başka memleketlere göndererek böyle bir tehlikeyi savuşturmuş oldular. Savaşın başlamasından hemen önce Bizanslı Tiran'ın Slav Krala bir mesaj göndererek yanlış yaptığını her iki milletin dininin bile aynı olduğunu o yüzden savaşa

³⁶⁵ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 332.

gerek olmadığını söylemesine rağmen, Slav Kralı ise buldukları coğrafyanın atalarından kendilerine kaldığını ve bu mücadeleyi sürdüreceğini söylemiştir.³⁶⁶

5.3.2. H.295/M.908 Yılında Yapılan Esir Mübadelesi

Hicri 295 (M. 908) senesinde Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında Zilkade (Eylül) ayında esir mübadelesi gerçekleştirildi. Fidyesi verilerek esaretten kurtarılan Müslüman kadın ve erkeklerin sayısı otuz bindir. Başka bir kaynakta ise yapılan bu barış anlaşması sonrasında esir mübadelesi yapılmıştır. Mübadele sonrası toplamda 3000'e yakın kadın ve erkekten oluşan Müslüman esir kurtarılmıştır, der.³⁶⁷

5.3.3. H.305/M.918 Yılı İki Ülke Arasında Esir Mübadelesi

Hicri 305 (M. 917-918) yılın muharrem (Haziran-Temmuz) ayında Bizans imparatoru iki elçisini görevlendirmiş ve bu elçiler Bağdat şehrine gelerek Abbasi halifesi Muktedir Billah'a, imparatorlarının barış yapmak istediğini ayrıca da esir mübadelesinde bulunmak istediğini ilettiler. Halife huzuruna çıkan bu iki elçiye büyük ilgi ve alaka gösterilmiş, çeşitli ikramlarda bulunulmuştu. Bu iki görevli büyük bir merasim ve törenle vezirin huzuruna çıkarıldılar. Vezir makamında oturmuş, askerleri ise silahlı durumda Vezirin etrafında etten duvar örmüş durumda ayakta beklediler. Vezirin bulunduğu yer çok şatafatlı bir şekilde süslenip donatılmıştı. Bizans devletinden gelen bu iki elçi beraberlerinde getirdikleri imparatorun mektubunu vezire taktim ettiler. Sonrasında da halife el Muktedir'in huzuruna çıkarıldılar. Vezir gibi meclisini mükemmel bir şekilde süsleten halife elçiler için meclisinde oturmuş, silahlı askerleri etrafında yer almışlar ve büyük bir merasim ile Bizans imparatorundan getirilen mektup, halifeye takdim edilmişti. Mektup okunduktan sonra halife Muktedir, esir mübadelesi teklifini kabul ederek, bu işle ilgili Mu'nis el-Hâdim'i görevlendirmişti. Halife Mu'nis el-Hadim'e çok büyük yetkiler vererek gittiği bütün İslam topraklarında yegâne âmir olduğunu ve şehre girişinden çıkışına kadar arzu ettiği bütün tasarruflarda bulunabileceği ilan edilerek bununla ilgili gerekli olan bütün emir ve talimatları şehir yöneticilerine ulaştırıldı. Ayrıca da Mu'nis el-Hadim'in emrine bir ordu göndererek bu orduya katılan askerlerin maaşlarını da oldukça yüksek tuttu. Bizans'ın elinde esir bulunan Müslümanlar için el-Hadim'in kullanımına Halife tarafından yüz yirmi bin

³⁶⁶ İbn Kesir, *El-Bidâye ve 'n-Nihâye*, c. XI, s. 138.; Taberi, *The History of al-Taberi (Taberi Tarihi)*, Vol. XXXVIII, s. 31.

³⁶⁷ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 18.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve 'n-Nihâye*, c. XI, s. 188.

dinar para tahsis edildi. Böylece Mu'nis ve Bizans elçileri beraber Bizans yurduna varmak için yola koyuldular. Böylece çok sayıda Müslüman kadın ve erkekten oluşan esir Mu'nis nezaretinde Bizans'ın elinden kurtarılmış oldu.³⁶⁸

5.3.4. Muzafferin Bizans Seferi ve Esir Mübadelesi

Hicri 311 (M. 923-924) senesine gelindiğinde Muzaffer ordusu ile Bizans yurduna doğru gaza hareketine başladı ve çok sayıda Bizans kalesini fethederek, birçok ganimet ele geçirdi. Diğer yandan da Semel denizde gazaya çıkmış; savaş sonrasında ise bin esir, sekiz bin at, iki yüz bin koyun ve büyük miktarda altın ve gümüşü ganimet ele geçirmiş ve yurduna dönmüştü.³⁶⁹Hicri 313 (M. 925-926) senesinde Bizans İmparatorunun elçisi, Ebû Ömer b. Abdülbâki ile beraber Halife Muktedir'e sunulmak üzere büyük hediyelerle huzura çıktılar. İmparatorun isteği olan barış ve esir mübadelesi teklifini Muktedir'in kabulü ile esir değişimi yapıldı.³⁷⁰

5.3.5. Abbasi-Bizans Arasında Esir Mübadelesi

Hicri 326 (M. 938) senesine gelindiğinde Müslümanlarla Bizanslılar arasında zilkade (eylül) ayında esir mübadelesi yapılmıştı. Bu mübadelede Müslümanların başında İbn Verkâ eş-Şeybâni bulunuyordu. Mübadelede erkek ve kadın olmak üzere toplamda altı bin üç yüz Müslüman esir kurtarılmıştı. İbn Kesir bu mübadelede kurtarılan erkek ve kadın toplam Müslüman esir sayısının 6000 olduğunu söyler. Bu mübadele Bedendûn Nehri üzerinde gerçekleşmişti.³⁷¹

5.3.6. H.331/M.943 Yılı Mendil Olayı ve Müslüman Esirlerin Kurtarılması

Hicri 331 (M. 942-943) senesinde Bizans İmparatoru, Halife Muttaki Lillâh'a bir mektup yazarak hâlen er-Ruhâ (Urfa) kilisesinde bulunup Hz. İsâ Mesih'in yüzünü sildiği ve üzerinde çehresinin izlerinin kaldığını iddia ettikleri bir mendili istemişti. İmparator eğer istedikleri bu mendilin kendilerine verilmesi durumunda bunun karşılıksız kalmayacağını, ellerinde savaşlar sonucunda ele geçirdikleri Müslüman esirlerden kalabalık bir kitleyi serbest bırakabileceklerini söylemişti. Bu mektubun Halife el Müttaki Lillâha ulaşması ile derhal kadıları ve fakihleri çağırarak bu konu ile ilgili fikirlerini sormuştur. Kadı ve fakihlerin görüşleri birbiri ile örtüşmüyordu. Bir

³⁶⁸ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 93.

³⁶⁹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 123.

³⁷⁰ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 133.

³⁷¹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 299.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XI, s. 327.

kısmı bunun kabul edilemez olduğunu bunun bir zaaf olarak algılanabileceği için karşı çıkmış, diğer grup ise mendilin teslim edilmesinin daha doğru olacağını söylemişlerdi. Yapılan bu istişare toplantısında bazıları: “Biz Hz. İsa’ya ve onun hatıralarına onlardan daha layığız. Mendili onlara göndermek Müslümanlar için bir zillet ve dinde bir gevşemedir.” dedi vezir Ali b. İsa da yer almıştı. Ali b. İsa ise: “Müslüman esirlerin içinde buldukları mihnet ve zorluklardan kurtulması için mendilin verilmesi gerekmektedir. Onların kurtulması ve hürriyetlerine kavuşturulmaları bu mendili kilisede saklamaktan çok daha iyidir.” Şeklinde görüşünü beyan edince halife Muttaki Lillâh derhal ellerinde bulunan bu mendilin teslim edilmesini ve karşılığında Müslüman esirlerin serbest bırakılmasını emretmiş ve bu takas işleminin gerçekleşmesi için bir heyet görevlendirerek Bizans ülkesine göndermişti.³⁷²

5.3.7. H.335/M947 Yılı Abbasi-Bizans Arasında Esir Mübadelesi

Hicretin 335. M. 947 Senesinde Sınır boylarının Seyfü’l-Devle b. Hamdan’a bağlı emiri Nasır el-Müstemlî vasıtası ile Bizanslılarla Müslümanlar arasında esir mübadelesi yapıldı. Böylece 2.500 kadar Müslüman esir kurtarılmış oldu.³⁷³

³⁷² İbnü’l-Esir, *El-Kamil fi’t-Tarih*, c. VIII, s. 343.; İbn Kesir, *El-Bidâye ve’n-Nihâye*, c. XI, s. 356.

³⁷³ İbn Kesir, *El-Bidâye ve’n-Nihâye*, c. XI, s. 372.

SONUÇ

Devlet olgusu, İnsan, Toprak ve Egemenlik unsurlarının bir araya gelmesi ile ortaya çıkan yapılardır. Bu tanımdan hareketle bir yapının devlet sayılabilmesi için önemli üç unsurun bir arada bulunması gerekmektedir. Sınırlarının çizili olduğu, belli bir büyüklüğe sahip toprak parçası ile bu toprak parçası üzerinde belli bir nüfusa sahip yaşayan insanların var olması ilk iki unsurdur. Son olarak ise var olan bu insan topluluklarının huzur ve güven ortamı içerisinde yaşamlarını idame etmelerini sağlayacak, özgür ve egemen bir yapıya sahip, belli kanun ve kurallarını, kendi kurumlarınca belirleyebilen ve bu kanunların uygulanması noktasında başka hiçbir otoriteden güç almadan kendi kendini yönetebilme kabiliyetine sahip yapılardır, diyoruz. Bu üç unsurdan herhangi birisinin eksikliği devleti devlet olmaktan çıkarır. Başka bir yapıya dönüştürür.

Devletin varlığını sürdürebilmesi için en önemli olgulardan bir tanesi olan savunma gerek ülke içinden, gerekse ülke dışından gelebilecek tehditlerin hedefi haline gelmemek için birtakım güvenlik önlemlerinin alınması hayati önem taşımaktadır. Güçlü bir ekonomiye, güçlü bir silahlı güce, güçlü bir bürokrasiye ve dinamik bir toplum yapısına sahip olmak, o ülkenin diğer güçler tarafından hedefi haline gelmesi zor kabul edilebilir bir durum olacaktır. Hedef haline gelmesi, diğer ülkenin de gücünden kaybetmesine yol açacak olması, caydırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Her şeye rağmen hedef haline gelen bir devletin bu tehdidi ortadan kaldırmak, tehdidi ortadan kaldıramıyorsa da karşılaşacağı zararı asgariye indirmek amacıyla bir takım tedbirler alması yadsınamaz.

Hulefa-i Raşidin döneminde Hz. Peygamberin vefatı (H.632) sonrasında yirmi yıl gibi kısa bir zaman dilimi içerisinde Arabistan, Suriye, Mısır, Irak, İran coğrafyalarının tamamı Müslüman Araplar tarafından fethedilmiştir. Müslüman Arapların bu fetih hareketlerine başlamalarının üç önemli sebebi olduğunu görüyoruz. Bunlar dini, siyasi ve ekonomiktir. Bu dönemde Müslüman Araplar ile Bizans ve Sasaniler arasında yaşanan bu savaşların siyasi birçok gerekçeleri bulunmaktadır. Özellikle Bizans ve Sasanilerce Müslümanlar üzerine yaptıkları sayısız saldırılar, Müslümanların büyük coğrafyalarda fetih hareketlerine başlamasını zorunlu kılmıştır. Müslüman Arapların gittikleri yerlerde başka dine mensup olan bölge insanına adaletle yaklaşması bölgede başarılı olmasının en önemli sırrıdır. Hz. Ömer döneminde feth edilen bölgede ele

geçirilen arazilerin ganimet olarak dağıtılmayarak bütün eleştirelere rağmen bölge halkına bırakması da, muhalefet duygusunun azalmasına ortam hazırlamıştır.

Hız. Osmanın halife olduğu zaman diliminde Şam valiliği görevini ifa eden Muaviye döneminde Bizans toprakları üzerine yapılan askeri seferler daha planlı ve düzenli bir hal almıştır. Önce Antakya oradan da Tarsus ele geçirilmiştir. Miladi 634 yılında Malatya şehrini ele geçirerek, bölgeye Arap halklardan insanlar yerleştirerek, sınırlı da olsa iskân politikasına önem vermiştir. M. 648 yılında Kıbrıs'a yapılan sefer başarı ile sonuçlanarak vergiye bağlanmıştır. Muaviyenin halifeliği ile birlikte ülkeye siyasi birliği sağladıktan sonra M.662 yılında Kuzey Afrika ve Anadolu'ya seferler düzenlemiştir. Arap orduları karadan İstanbul'a kadar ulaşmış olsalar da Toros silsilesi iki ülke arasında tabii bir sınır olma özelliğini korumuştur.

M.673'lü yıllara gelindiğinde Kıbrıs, Rodos, Kos ve Sakız adaları Müslümanların kontrolüne geçtikten sonra ikinci büyük İstanbul seferi yapılmıştır. Emevi devleti Bizans üzerine Yaz ve Kış olmak üzere düzenli seferlerine devam etmiştir. Bizans devleti ise özellikle Emevi devletinde yaşanan iç kargaşa ve taht kavgalarını fırsata çevirmek amacıyla bu gibi sıkıntılı dönemlerinde saldırıya geçmiştir. Emevi-Bizans arasında çok sık sınır ihlalleri yaşanmıştır. M. 695 yılında Halife Abdülmelik zamanında Maraş'ın, M. 700 yılında ise Erzurum'un Emevi devletinin eline geçtiğini görüyoruz. 703 yılına gelindiğinde halifenin Antakya seferine çıkıp, Antakya üzerinden Tarsus şehri sınırları içerisinde bulunan Messisa'ya ulaştığını görüyoruz. Bu dönemde Arap orduları Bizans sınır şehirlerinde Bizans ordusu ile savaşlarına devam etmişler ve sonrasında kendi topraklarına tekrar dönmüşlerdir. Halife Abdülmelikten sonra Anadolu'da Arap-Bizans arasında süregelen mücadele uzun bir süre duraklama dönemine girmiştir. Bu dönem sonrasında Emevi topraklarında sürekli yaşanan iç kargaşalar ülkeyi zayıf düşürmüştür. Abbasi ihtilali ile dikkatler ülkenin doğusuna kayacaktır. M.750 ile Emevi devletinin yerini Abbasi devleti alacaktır. Bu tarihte beraber Abbasi-Bizans mücadelesi başlayacaktır.

VIII. ve X. Yüzyıllar arasında Abbasi-Bizans sınır ve avâsım şehirlerinde yaşanan gelişmeler, çalışma konumuzun asıl hedefini oluşturmaktadır. Abbasi-Bizans arasında sınırı oluşturan bölgelerin daha kolay korunabilir olmasını sağlamak amacıyla sınır uç noktalarına konuşlandırılan askeri müstahkem mevkiilerin bulunduğu yerlerin sınır şehirleri, bir ülkeden diğer ülkeye geçişin son noktalarını oluşturan şehirlerdi. İki ülke

arasında sınırı oluşturan bu şehirlerden bazılarının kuruluşlarından Abbasi dönemine kadar olan süreçte geçirmiş olduğu evreler analtılmış, Abbasi döneminde (VIII-X.yüzyıl) yaşananlar ise detaylı bir şekilde ele alınarak bilgiler sunulmuştur.

Abbasi döneminde iki ülke arasındaki ilk temas Halife Ebul-Abbas döneminde Müslümanların kontrolünde bulunan Malatya şehrine Bizans ordusunun yapmış olduğu saldırıyla bahse konu temasın gerçekleştiğini görüyoruz.

Halife Ebu Caber el-Mansur döneminin Abbasi-Bizans arasında daha yoğun sıcak temasların yaşandığı bir dönemdir. Daha önceden yakılıp yıkılan Malatya şehri bu dönemde yeniden inşa edilerek yerleşime açılmıştır. Erzurum şehri ise dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı savunma gücü artırılmıştır. H. 149 senesinde de Erzincan dolaylarında Bizans ordusu ile mücadeleler yaşanmıştır. H. 152-157 seneleri arasında halife ordusunun Maraş ve çevresine yeni sefer düzenlediğini görüyoruz.

Halife Muhammed el-Mehdi döneminde, Bizans ordusunun Maraş ve Hades'e saldırıları yaşanmış, sonrasında bu iki şehir yeniden inşa edilmiştir. Bu dönemde İslam ordusunun Bizans Anadolu'ya seferlerinin yaşandığı bir dönemdir. Halife Hadi dönemi hem kısa hem de Bizans ile çok fazla temasın yaşanmadığı bir dönem olmuştur. Abbasi devletinin en önemli ve renkli halifelerinden Harun Reşid dönemi Bizans ile sınır mücadelesinin çok yaşandığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. H.171 yılında Bizans ordusunun Tarsus şehrine saldırması sonrasında, şehrin yeniden imar edilmesi Harun Reşid tarafından gerçekleştirilmiştir. Yine bu dönemde Menbic, Dülük, Ra'bân, Kurûs ve Antakya ile Tizinden oluşan yerleşim yerlerinin birleştirilmesi sonrasında Avâsım şehrinin kuruluşu Harun Reşid'e nasip olmuştur. Bu sayede sınır uç bölgesinde bulunan şehirlerin askeri ve lojistik noktasında, düşmana karşı daha iyi ve rahat desteklenmesini sağlamak amacıyla oluşturulan sınırın hemen öncesindeki bu yerleşimler ülke savunması için büyük önem arz etmiştir. H 192 M. 808 senesine kadar devam eden halifeliği döneminde gerek İslam ordusunun gerekse Bizans ordusunun karşılıklı sınır şehirlerine seferleri ve saldırıları olmuştur. Kimi zaman Bizans kimi zamansa İslam ordusu bu savaşlardan galip çıkmıştır.

IX. Yüzyıla gelindiğinde Abbasi halifelerinden Emin ile başlayan Muta'zîd Billah ile neticelenen yüzyıl içinde toplamda onbir halifenin iktidarda görev yaptığını görüyoruz. Halifelerden Memun döneminde Bizans'ın elinde bulunan Kilikya (Adana-Tarsus) bölgesine İslam ordusunun sefere çıktığını ve bölgeyi tamamen kontrol altına aldığını

görüyoruz. M. 800 yılında ise İslam ordusunun Bizans topraklarındaki başarılarına karşılık M. 831 yılında Bizans ordusunun İslam topraklarına saldırılarını görüyoruz.

Halife Mutasım döneminde M. 837 senesinde Bizans imparatoru Tofil'in İslam topraklarına saldırısı ve çok sayıda Müslümanı öldürmesi sonrasında Mutasım'ın Bizans üzerine seferini gerçekleştirdiğini görüyoruz. M. 840 yılına gelindiğinde Erzurum şehrinde büyük bir deprem meydana gelmiş çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Aynı sene içerisinde Bizans ordusunun Müslümanların elinde bulunan Antakya, Malatya ve Maraş şehirlerine saldırıları yaşanacaktır.

Halife Vasık döneminde yaşanan esir mübadeleleri önemli dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Halife Mütevekkil Aleallah döneminde de esir mübadelesi ve deniz savaşları, iki ülke arasında mücadelenin devam ettiğini göstermektedir. Gene bu dönemde H. 245 yılında Mağrib ve Bütün sugûr şehirlerinde hissedilen büyük bir deprem meydana gelmiştir. Yaşanan bu deprem sonucu çok sayıda cam ve mal kaybı yaşanmıştır.

Halife Mutemit Aleallah döneminde Abbasi-Bizans arasında çok yoğun bir şekilde temas yaşanmıştır. Bu dönemde Ahmed b. Tolun 'un Antakya seferine çıkması önemlidir. Bizans'ın Samsat ve Malatya saldırıları da bu dönemde gerçekleşmiştir.

M. 892-902 Yılları arasında Halifelik makamında bulunan Halife Mutazıd Billah'ın bir süre devletin iç sorunları ile uğraştığı, Bizans ile esir değişimi yapıldığı ve bir takım seferlerin yaşandığı bilinmektedir. Aynı dönemde tahtta bulunan diğer halifeler zamanında da sınır şehirlerinde sınırlı da olsa bir takım gelişmeler yaşanmıştır.

Miladi X. Yüzyılda Halife Müktefi Billah ile başlayan dönemde dokuz halifenin Abbasi devletinde halifelik görevinde bulunmuştur. Müktefi Billah'ın görevi süresinde İslam topraklarından Maraş ve Antakya şehirlerine saldırılar düzenledikleri, Halife ordusunun ise Tarsus şehrine seferler düzenlediğini görüyoruz.

Hicri 295 yılında Abbasi-Bizans arasında esir değişimi yaşanmış, 296 senesinde ise Halife ordusunun Bizans topraklarına seferler düzenlemiştir. Hicri 304 senesinde Bizans ordusunun Tarsus ve Maraş şehirlerine saldırıları yaşanmıştır. Bu savaşlar sonrasında esir mübadelesi yaşanmış, her iki ülkede esirlerini kurtarmış oldu. Bu dönemde çok sayıda karşılıklı seferler ve saldırıların yaşandığı sınır ve avâsım şehirlerinde sürekli bir

savaş ortamının olması, bölgede sivil hayatın yaşam şartlarını katlanamaz düzeye getirmiştir.

Abbasi-Bizans sugûr ve avâsım şehirlerini ilgilendiren hareketliliğin yaşandığı bir diğer dönem ise Miladi 946-974 yılları arasında Halife Muti Lillâh dönemidir. Bu dönemde de Esir değişiminin yapıldığı bir dönemdir. Toplam yirmisekiz sene makamda bulunan Muti-Lillâh dönemi uzun olduğu kadar sugûr ve avâsım şehirlerinde yaşanan çok sayıda savaşlar dikkat çekmektedir. Yapılan karşılıklı bu taarruzlar neticesinde sınır şehirlerinin sürekli bir durumda iki ülke arasında el değiştirmesi olmuştur. Yaşanan sürekli el değiştirmeler sebebiyle bahse konu şehirlerde kalıcı ve sürekli bir hayat mümkün olmamıştır. X. Yüzyılın son Halifesi Kadir Billah dönemidir. Halifenin makamda kaldığı süre çok uzun süre olmasına rağmen Bizans ile Abbasi arasında çok büyük sorunlar yaşanmamış, aksine Abbasi-Bizans'ın ortak düşmanı olduğu zaman iki devletin aynı safta hareket edebildiklerini Bekcur'a karşı yapılan ittifak çarpıcı bir örnek olması noktasında tarihi kaynaklar bizi bilgilendirmiştir.

İki devletin sınır şehir politikalarına baktığımızda Bizans'ın daha saldırı içinde olduğunu Abbasi devletinin ise daha çok savunma politikası üzerine kurulu bir strateji takip ettiğini görüyoruz. Bunun en önemli nedeni ise devletin iç siyasete daha çok yönelmesi ile alakalıdır.

Özellikle Sugûr ve Avâsım şehirlerinde yaşanan bu mücadelelerin sürdürülebilir olmasında Türk kökenli Komutan ve Askerlerin varlığı inkâr edilemez. Sınır şehirlerinin hayatiyetini devam ettirmesi ve savunma sisteminin işlemesi amacıyla çoğunlukla dışarıdan getirilen Türk Asker ve aileleri, bölgeyi dış tehditlerden korur iken aynı zamanda bölgeyi yaşanır hale getirmişlerdir.

Her bağımsız devletin kendisini koruma hakkı vardır. Bu hak meşru ve uluslararası hukuka ve kanunlara uygun şekilde sürdürülmelidir. Bu durum Ortaçağ dünyasında farklı şekilde işlemiş olsa da dönemin büyük imparatorlukları da kendi ülke sınırlarını korumaları adına bir takım önlemler almışlardır. Bu tedbirler kimi zaman başarıya ulaşmış, kimi zaman ise toprak kaybı ile neticelenmiştir.

Biz de tezimizde; konumuzun başlığı gereği Hz. Peygamber (s.a.v) döneminden başlayarak sırasıyla Hulefa-i Raşid'in dönemi, Emeviler dönemin kısa kısa, sonraki

dönemde ise, Abbasi Devleti'nin Sınır şehirlerindeki Siyasi, Askeri, Kültürel, Ekonomik, Diplomatik gelişmeleri detaylı bir şekilde ele aldık.

KAYNAKÇA

Kitaplar

1. Kaynak Eserler

Abu'l-Farac, Gregory, *Farac Tarihi*, (çev: Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

Belâzûri, *Fütûhû'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, (çev. Mustafa Fayda), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Buhari, "Megâzî", 44.

Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât (Halife b. Hayyât Tarihi)*, (çev: Abdülhâlik Bakır), Bizim Büro Basınevi Yay, Ankara 2001.

Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, Kayıhan Yayınları, (çev: İsmail Yiğit, Turan Aslan, Sadettin Gümüş, Hamdi Aktaş), c. IV, İstanbul 1985.

İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, (çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul 2014.

İbn Hişâm, es-Sîre, c. IV., s. 22

İbn Hurdazbih, *el-Mesalik ve'l-Memalik*, s. 17, www.alwarak.com.

İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler*, (çev: Murat Ağarı), Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2008.

İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, (çev: Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, c.I-XIV. İstanbul 1995.

İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Târih*, (çev: Ahmet Ağırakça...(ve öteki...)), Bahar Yayınları, İstanbul 2008.

İstahri, *Ülkelerin Yolları (Mesalik'ül Memalik)*, (çev: Murat Ağarı), Ayışığı Kitayları, İstanbul 2015.

Mesûdi, *Mûrûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2004.

Muhammed El-Kazvini, *Asaru'l-Bilad ve Ahbaru'l-İbad (İnceleme ve Değerlendirme)*, (çev: Murat Ağarı), Kitabevi Yay, İstanbul 2009.

Suyuti, *Tarihul-Hulefa (Halifeler Tarihi)*, Beyrut 1989.

Taberi, *The History of al-Taberi (Ta'rih-al-rusul wa'l-mulük)*, Al-Mansur and al-Mahdi. A.D. 763-786/A.H. 146-169, (Trc. Hugh Kennedy), Vol. XXIX, New York Press University, Albany 1990.

- , *The History of al-Taberi (Ta'rih-a-rusul wa'l-mulük)*, The Abbasid Caliphate in Equilibrium: The Caliphates of Musa al-Hadi and Harun al-Rashid, AD/ 785-809, (Trc: C. E. Bosworth), Vol. XXX, New York Press Üniversitesi, Albany 1989.
- , *The History of al-Taberi (Taberi Tarihi)*, The Reunification of the Abbasid Caliphate: The Caliphate of al-Ma'mun, (C.E. Bosworth), Vol. XXXII, New York Press Üniversitesi, Albany 1987.
- , *The History of al-Taberi (Taberi Tarihi)*, Storm and Stress along the Northern Frontiers of the Abbasid Caliphate: The Caliphate of al-Mu'tasım, (Trc: C. E. Bosworth), Vol. XXXIII, New York Press Üniversitesi, Albany 1991.
- , *The History of al-Taberi (Taberi Tarihi)*, İncipient Decline: The Caliphates of al-Wathig al-Mutawakkil, and al-Muntasır, (Trc: Joel L. Kraemer), Vol. XXXIV, New York Press Üniversitesi, Albany 1989.
- , *The History of al-Taberi (Taberi Tarihi)*, The Revolt of the Zang, (Trc: David Waines), New York Press Üniversitesi, Vol. XXXVI, Albany 1992.
- , *The History of al-Taberi (Taberi Tarihi)*, The Abbasid Recovery: The War Against the Zang Ends., (Trc: Philip M. Fields), New York Press Üniversitesi, vol. XXXVII, Albany 1987.
- , *The History of al-Taberi (Taberi Tarihi)*, The Return of the Caliphate to Baghdad: The Caliphates of al-Mutadid, al-Muktafi and al-Muqtadir., (Trc: Franz Rosenthal), Vol. XXXVIII, New York Press Üniversitesi, Albany 1985.
- Theophanes, *Chonogyaphia*, (nşr. Carl de Boor), Leipzig 1883-1885, (İngilizcesi: The Chronicle of Theophanes (Trc: Harry Turtledove)), Philadelphia 1982.

Yakûbi, *Ülkeler Kitabı*, (Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul 2002.

2. Araştırma Eserler

- Apak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV. (Abbasiler Dönemi)*, Ensar Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2016.
- Auzepy, Marie-F, "Konstantinopolis ve Araplar; 7.-9. Yüzyıllar", (çev: Buket Kitapçı Bayrı), (Ed: Annie Pralong), *Bizans (Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, ss. 267-284.
- Bailly, Auguste, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev: Haluk Şamen), Nokta Yayınları, İstanbul Ocak 2006.
- Balcı, İsrail, *İlk İslâm Fetihleri: Savaş-Bariş İlişkisi*, Pınar Yayınları, İstanbul 2011.
- , "Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer Dönemi", *İslam Tarihi I*, 19 Mayıs Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi İlahiyat Lisans Tamamlama Programı, Samsun.

- Bosworth, Clifford Edmund, *Abû Amr' Uthman al-Tarsusî's Siyar al-Thughûr and The Last years of Arab rule in Tarsus (Fourth /tenth Century)*, 5 Athens, Gracco-Arabica 1993, ss.268-286.
- Brockelmann, Carl, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi 1*, 2.Baskı, (çev: Neşet Çağatay), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964.
- Burry, John Bagnel, A. *History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene the Accession of Basil (A.D. 802-867)*, London 1912.
- Clot, Andre, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (çev: Nedim Demirtaş), İstanbul 2007.
- De Goeje, M. J, *Mémoire sur la conquête de la Syrie*, Leiden 1900, ss. 103-136.
- Diehl, Charles, *Bizans İmparatorluğunun Tarihi*, (çev: A. Göke Bozkurt), İlgi Yayınları, İstanbul 2006.
- Dikici, Radi, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013.
- , *Şu Bizim Bizans (Byzantium 330-1453)*, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 2007.
- Durant, Will, *İslam Medeniyeti*, (çev: Orhan Bahaeddin), Kervan Kitapçılık, İstanbul 1977.
- Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 1989.
- Friedman, Yvonne, *Encounter Between Enemies Captivity And Ransom in The Latin Kingdom Or Jerusalem*, Boston 2002.
- Gıros, Christophe, "Bizanslılar ve Savaş (10.-13. Yüzyıllar)", (çev: Buket Kitapçı Bayrı), (Ed: Annie Pralong), *Bizans (Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, ss. 337-357.
- Glubb, John Bagot, *The Great Arab Conquest*, John Bagot Glubb Ltd., London 1948.
- Haldon, John, *Bizans Tarihi Atlası*, (çev: Ali Özdamar), Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çev: Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2013.
- Herrın, Judith, *Bizans*, (çev: Uğur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010.
- Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, (çev: Salim Tuğ), c. IV, İstanbul 1989.
- Honigmann, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (çev: Fikret Işıltan), İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1528, İstanbul 1970.
- Kaegi, Waltere, E. *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, (çev: Mehmet Özay), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000.

- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, 33. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011.
- Kaplan, Michele, *Bizans'ın Altınları*, (çev: İhsan Batur), 4. Baskı, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2001.
- Kazıcı, Ziya, *İslam Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yay, İstanbul 1996.
- Kılıç, Ünal, “Ribât-Kervansaray”, *İslam Kurumları Tarihi*, (Ed. Eyüp Baş), 2. Baskı, Grafiker Yay, Ankara 2017, ss. 207-218.
- Koparman, Kazım Yaşar, “Tolunoğulları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayıncılık, c. VI, İstanbul 1992, ss. 55-79.
- Lapidus, Ira M., *İslama Toplumları Tarihi*, (çev: Yasin Aktay), 6. Baskı, İletişim Yayınları, c. I, İstanbul 2016.
- Luttwak, Edward N., *Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Statejisi*, (çev: M. Efe Tuzcu), Epsilon Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Mcevedy, Colin, *Ortaçağ Tarih Atlası*, (çev: Ayşen Anadol), Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2004,
- Niavis, Pavlos E., *The Relgn of Byzantine Emperor Nicephorus I. (802-811)*, Athenes, 1987.
- Norwich, John Julius, *Bizans Erken Dönemi (M.S. 323-802)*, (çev: Hamide Koyukan), Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2013.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri*, 3. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev: Fikret Işıltan), TTK Basımevi, Ankara 2011.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay, c. II, İstanbul 1993.
- Pattenden, Philip *The Byzantine Early Warning System*, Byzantion LIII, 1983.
- Robinson, Francis, *İslam Ülkeleri Tarihi (Cambridge Resimli)*, Kitap Yayınevi, (çev: Zulâl Kılıç), İstanbul 2005.
- Talmot Rice, Tamara, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, (çev: Bilgi Altınok), Özne Yayınevi, İstanbul 2002.
- Terzi, Mustafa Zeki, vd., “Ordu Teşkilatı”, *İslam Kurumları Tarihi*, (Ed. Eyüp Baş), 2. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara 2017.
- Tuncer, Orhan Cezmi, *Anadolu Kervan Yolları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay, Ankara 2007.
- Uçar, Şahin, *Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.

Üçok, Bahriye, *İslam Tarihi (Emevi-Abbasi)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1968.

Vasiliev, Alewander A., *Byzance et les Arabes I: La dynastie d'Amorium (820-876)*, Edition française preparee par H. Gregoire et M. Canard. (*Corpus Bruxellense Hist. Byz. I.*), Bruxelles 1935.

Yıldız, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, 4. Baskı, İlgikültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1944.

Zekeriya Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler: İlk Türk Sahabe Tabii ve Tebea Tabiiiler*, Konya 1993.

Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (çev: Zeki Meğamiz), Doğan Guneş Yayınları, I, İstanbul 1971.

3. Makaleler

Acara, Meryem, "Bizans Dönemi Maraş" *Dağların Gazeli Maraş*, Haz: Filiz Özden, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Akbaş, Mehmet, "Suriye Fetihlerinde Müslümanları Başarıya Götüren Sebepler Üzerine", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. II, c. X, Diyarbakır 2008.

Apâk, Âdem, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 18, sayı. 2, Bursa 2009.

-----, "Hz. Osman Dönemi Fetihler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 9, sayı. 9, Bursa 2010,

Avcı, Casim, "Mısır", *TDİA*, c.XXIX, İstanbul 2004, ss. 557-559

-----, "Sugûr", *TDİA*, c. XXXVII, İstanbul 2009, ss.473-474

Aycan, İrfan, "Muaviye b. Ebu Süfyan", *TDİA*, c.XXX, İstanbul 2005.

Ayçiçek, Ayşe, "Klikya Ermeni Baronluğunun Anadolu Tarihindeki Yeri Üzerine", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, sayı.1, Mart 2018.

Azimli, Mehmet, "Abbasi Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IV, sayı. 2, DÜİF Yay, Diyarbakır 2002.

Azimli, Mehmet, "Abbasiler Dönemi Türklerden Oluşturulan Özel Ordu ve Aile İlişkileri", *Maarife Dini Araştırmalar Dergisi*, sayı. 1, 2010

- Bahadır, Gürhan, “Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Abbasi-Bizans Sınırı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı. 46,c.28, Ankara 2009.
- , “Ortaçağ Anadolu’sunda Türk-İslâm Medeniyetinin Oluşması”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 8, sayı. 16, Hatay 2011.
- ,” Farklı Medeniyetleri ve Kültürlerin Bir Arada Yaşamasına Örnek Olarak Antakya”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 10, sayı. 38, 2011.
- Bilgili, Ali Sinan “Tarsus”, *TDİA*, c. XXXX, TDV Yayını, İstanbul 2011, ss. 111-114
- Bilindir, Sedat, “Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Sugûr Eş-Şam Sınır Hattının Halep’e Gerileme Süreci ve Türklerin Bölgedeki Faaliyetleri”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* *Volüme 3, Issue 6*, December 2016, & c. 3, sayı. 6, Aralık 2016.
- Bozkurt, Nahide, “Ebû Cafer el-Mansûr, *TDİA*, c. XXVIII, TDV Yayını, İstanbul 2003.
- , “Harun Reşid”, *TDİA*, c. XVI, TDV Yayını, İstanbul 1997.
- , “Mehdi-Billâh”, *TDİA*, c. XXVIII, İstanbul 2003.
- Çapan, Fatma, “Eukpharatis Fırat’ın Batı Kıyısı Bilgisi”, *Uluslararası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Şb. Md. lüğü, c. III*, Kahramanmaraş 17-19 Kasım 2016.
- Dagron, Gilbert, “*Ceux d’en face’les peuples etrangers das les traites militaires byzantis.*” TM10 (1986).
- Demirkent, Işın, “Menbic”, *TDİA*, c. XXIX, İstanbul 2004.
- Dietrich, Richard c, *Digenes Akrites Destanında Hıristiyan-Müslüman Sınır Kültürünün Yansımaları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005.
- Duman, Abdullah, “Halife Mu’tasım’ın Amorion/Ammuriye Seferi.”, *Van Yüzyüncü Yıl Üniv. Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, sayı. 38, Van, 2017.
- E. Güler, Selahattin, “Osroene Olan Yer”, *Şanlıurfa, Kültür, Sanat ve Turizm Dergisi*, Kurtuluş Matbaası, sayı. 12, Ocak Urfa 2012.
- Erdem, İlhan, “Haçlılar İle Mücadelede Menbic ve Emir Belek”, *Tarih Araştırma Dergisi*, c. 37, sayı. 64, Ankara 2018, ss. 191-204.
- Erdem, Sargon, “Adana” *TDİA*, c. I, TDV Yayını, İstanbul 1988.
- Ergün, Cegiz, “Emeviler ve Osmanlı Devleti Yönetimi Altında Şam: Bir İslam Şehri Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 10, sayı. 52, 2017.

- Fayda, Mustafa, "Ebu Bekir", *TDİA*, c.X, İstanbul 1994, ss. 100-108.
- , "Busra", *TDİA*, c. VI., İstanbul 1992.
- , "Yermük Savaşı", *TDİA*, c. XLIII, İstanbul 2013.
- Georges, Marçais, "Ribât", *TDİA*, c. IX, İstanbul 1993, ss. 734-737.
- Göğebakan Gökür, "Malatya", *TDİA*, c. XXVII, Ankara 2003, ss. 468-473.
- Gökhan, İlyas, "Harun Reşid ve Oğulları Döneminde Tarsus (786-842)", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 10, sayı. 2, Kahramanmaraş 2013, ss. 195-214.
- , "İslam ve Bizans Sınırları Arasında Hades", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmalar Merkezi Dergisi*, c. VIII, sayı. II, Elazığ 2013.
- Gökhan, İlyas, "Roma ve Bizans Dönemlerinde Gernanicia (Maraş)", *Cappadocia Journal Of Hystory And Social Sciences*. Volume 2. 76-87.
- Göyünç, Nejat, "Diyarbakır", *TDİA*, c. IX, İstanbul 1994, ss. 464-465.
- Gündüz, Tufan, "Kahramanmaraş", *TDİA*, c. XXIV, TDV Yay, İstanbul 2001, ss. 197-201.
- Güzel, Fatih, "Abbasi Dönemi Önemli Türk Komutanlarından Eşnâs et-Türki", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 11, sayı. 60, 2018.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Fersah", *TDİA*, c. XII, TDV Yayını, İstanbul 1995.
- Hıdır, Özcan, "Hades (Göynük) Muhaddisleri", *6-8 Mayıs I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, c. I, İstanbul, 2005, ss. 19-25
- Huart, Clement, "Fersah", *TDİA*, c. IV, TDV Yayını, Eskişehir 2001.
- Kan, Kadir, "El-Vasîk-Billah", *TDİA*, c. XLII, TDV Yayını, İstanbul 2012, s. 548-549.
- Karakuş, Nadir, "Abbasi Halifesi ve Frenk Hükümdarı Büyük Karl İlişkisi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017/2, c. 16, sayı:32, İstanbul 2017. ss. 463-486.
- , "Haçlı Seferlerinde Menbic", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, sayı. 3, Çorum 2018, s. 2073.
- Kırkpınar, Mahmut, "Mütevekkil Aleallah", *TDİA*, c. XXXII, TDV Yayını, İstanbul 2006, s. 212-214.
- Kitapçı, Zekeriya, "Türklerin İslâm Tarihindeki Yeri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, c. XI., s.V., Ankara: Emel Matbaacılık, 1972.
- Köprülü, Mehmet Fuat, "Ribât", *Vakıflar Dergisi II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1974, ss. 268-278.

- Küçük, Cevdet, “Erzurum”, *TDİA*, c. XI, İstanbul 1995, s. 334-335.
- , “el-Mustain-Billah”, *TDİA*, c. XXII, TDV Yay, İstanbul 2006, s.112-113.
- Minorsky, Vilademir, "Meyyâfârikin", *E.J. Brill's First Encyc/lopedia of İslam V.1913-1936*, Leiden 1993.
- Oğuzay, Fatih, “Fethedilen Bölgelerdeki Verimli Tarım Alanlarının Hulefâ-i Raşidin Dönemi İslam Fetihlerine Etkisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 9, Çanakkale 2016, ss. 49-62.
- Özdemir, Mehmet Nadir, “Abbasi Halifesi Mu’tasım’ın Ordusunda Bulunan Türklerin “Köle” Olup Olmadığı Meselesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2005.
- Özel, Ahmet, “Klasik İslam Devletleri Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durumu”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (2012/2), İstanbul 2012, ss.41-64.
- Özel, Harun, “Birinci Abbasi Devleti Döneminde Arapça İslami Bilgilerin Avrupa’ya Taşınmasında Tercüme Faaliyetlerinin Rolü”, *Akademik Sosyal Araştırma Dergisi*, sayı. 28, Kahramanmaraş 2016, ss. 412-430.
- Özkarıcı, Mehmet, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri: Kahramanmaraş*, c. II, TTK Yay, Ankara 2007.
- Paydaş, Kazım, “Emeviler ve Abbasiler Döneminde Önemli Bir Sugûr Şehri Tarsus”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, s. 165-200
- Savran, Ahmet, “Meyyâfârikin”, *TDİA*, c. XXIX, İstanbul 2004.
- Sönmez, Selami, “Ortaçağ Türk ve İslam Dünyasında Kervansaraylar (Hanlar-Ribâtlar)”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2010, s. 270-296.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz, “Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Darulfunun İlahiyat)*, sayı. 20., İstanbul 2009.
- Sümer, Faruk, “Hades (Göynük) Şehri”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul Eylül 1993, ss. 4-8.
- Şulul, Kasım, “İslam Coğrafyacılarından Yakût b. Abdillâh el-Hamavi’nin Mu’cemü’l-Büldân’ına göre Silvan (Meyyâfârikin)”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 19, c. 13, Urfa 2008.
- Terzi, Mustafa Zeki, “Emeviler ve Abbasiler Zamanında Malatya Hudut Garnizonu”, *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 3, Samsun 1989, ss. 108-118.
- Tomar, Cengiz, “Şam”, *TDİA*, c. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 320-325.

Topuz, Hatice Kübra, “Abbasi Başşehri Sâmerâ ve Abbasi Tarihinde Sâmerâ Dönemi”, *İstem Dergisi*, sayı. 18, Konya, 2011.

Tüccar, Zülfikar, “Buhtürî”, *TDİA*, c. VI., İstanbul 1992, ss. 381-383.

Uçar, Şahin, “Müslümanların İstanbul’u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara”, *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, sayı. 2, Konya 1986.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Ahmed b. Tolun”, *TDİA*, c. II, İstanbul 1989.

-----, “Avâsım”, *TDİA*, c. IV, Vakıf Yayınları, İstanbul 1991.

Yiğit, İsmail, “Ribât”, *TDİA*, c. XXXV, İstanbul 2008, ss. 76-77.

Yinanç, Refet - Mesut Elibüyük, *Maraş Tahrir Defteri*, c. I, Ankara Üniversitesi, Osmanlı Araştırmalar ve Uygulama Merkezi Yay, Ankara 1988.

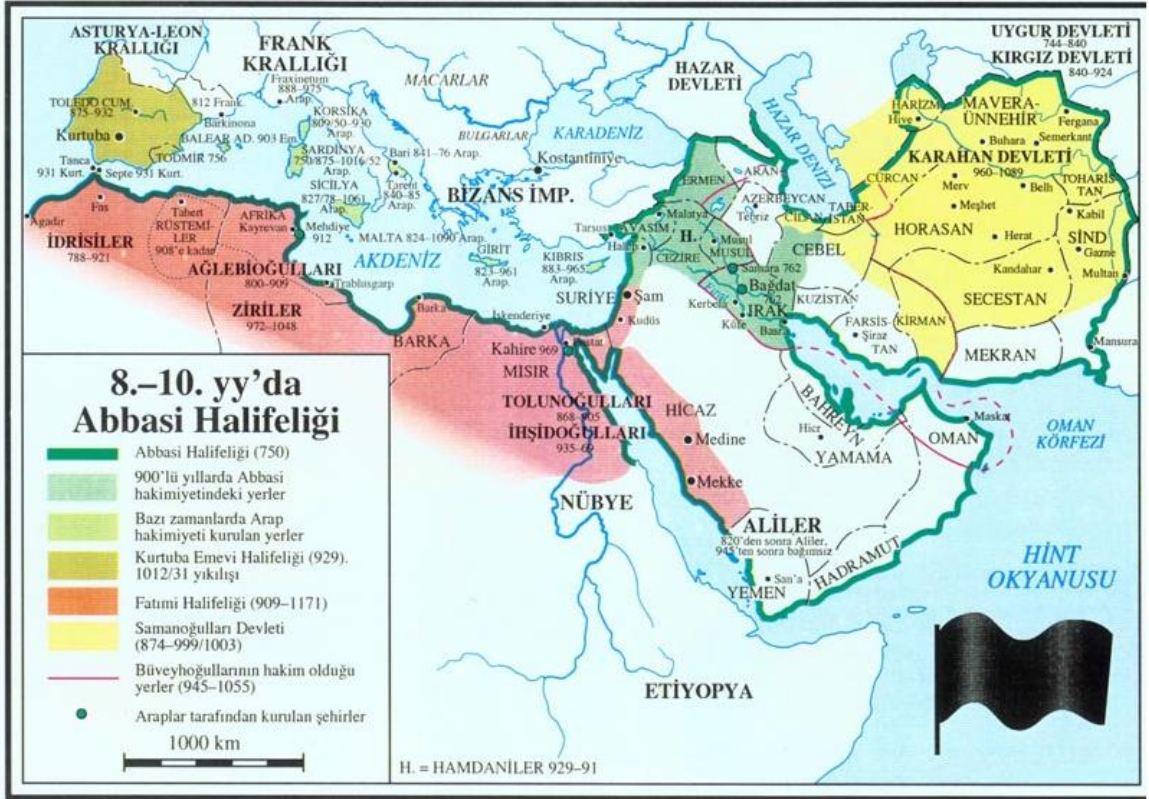
Yüksel, Ahmet Turan, “Bazı Batılı Araştırmacılara Göre İlk İslâm Fetihleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 6, Konya 1996, ss. 169-196.

İnternet Kaynakları

VIII ve X. Yüzyıllarda Abbasi-Bizans Devletini Gösterir Harita, aygunhoca.com./tarih-harita/96-islâm-tarihi-haritaları/385-abbasiler-haritası-8-10.-yy-hmtl.

EKLER

EK 1: VIII. – X. YÜZYILDA ABBASİ BİZANS HARİTASI

Kaynak: aygünhoca.com./tarih-harita/96- islâm-tarihi-haritaları/385- abbasiler -haritası-8-10. -yy-hmtl. İnternet sitesinden alınmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

İbrahim SÜNBÜL, 1966 yılında Kırıkkale’de doğdu. İlk ve orta eğitim-öğretimini aynı ilde tamamladı. Nisan 2008 yılında Silahlı Kuvvetlerden emekli olduktan sonra 2011-2012 Eğitim Öğretim döneminde Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih bölümüne başlayıp, 2015-2016 Bahar döneminde bölümünü başarı ile tamamlamıştır. 2016 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yüksek Lisans eğitimine başlamıştır. Halen Kocaeli ili Derince ilçesinde ikamet etmekte ve serbest çalışmaktadır.

